

Електронне
наукове видання

«ПУБЛІЧНЕ
АДМІНІСТРУВАННЯ
ТА НАЦІОНАЛЬНА
БЕЗПЕКА»

ISSN 2617-572X
DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9

№ 9 (39) / 2023

**Електронне наукове видання
«ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ
ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА»**

**Electronic scientific publication
«PUBLIC ADMINISTRATION
AND NATIONAL SECURITY»**

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

№ 9 (39)

Київ 2023

ББК 66.061.43

УДК 351

П88

Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека» зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; Google Scholar; ResearchBib; Electronic Journals Library; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); CrossRef.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включено до Переліку наукових фахових видань
МОН України (категорія Б) з державного управління (спеціальність 281),
на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України
№ 358 від 15.03.2019.

У виданні опубліковані наукові статті з висвітленням теоретичних та практичних аспектів у сфері публічного управління та національної безпеки. Для наукових працівників, викладачів, студентів, фахівців у сфері національної безпеки, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2023

© Електронне наукове видання

«Публічне адміністрування
та національна безпека», 2023

ISSN 2617-572X Elektronne naukove vidannâ "Publične administruvannâ ta nacional'na bezpeka"

Редакція
Головний редактор

Головний редактор — **Романенко Євген Олександрович**, доктор наук з державного управління, професор, проректор з наукової роботи Національного авіаційного університету, академік Української Технологічної Академії, академік Міжнародної Кадрової Академії та Академії наук публічного управління, Заслужений юрист України (Київ, Україна)

Заступники головного редактора

Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, професор, академік Академії будівництва України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна)

Жукова Ірина Віталіївна — кандидат наук із державного управління, доцент, заступник директора з навчально-виховної роботи Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти», виконавчий директор президії громадської організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія

Арошідзе Паата — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Державного університету імені Шота Руставелі (Грузія)

Ахметова Лайла Сейсембековна — професор політології, доктор історичних наук, професор кафедри ЮНЕСКО, міжнародної журналістики і медіа в суспільстві факультету журналістики Казахського Національного університету (КазНУ) ім. аль-Фарабі (Казахстан)

Бурик Зоряна Михайлівна — доктор наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)

Гечбаія Бадрі Нодаровіч — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія)

Гурковський Володимир Ігорович — доктор наук з державного управління, старший дослідник, професор кафедри інформаційної політики та цифрових технологій Національної академії державного управління при Президентові України, перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління» (Київ, Україна)

Гвожджєвіч Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща)

Дегтяр Андрій Олегович — завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Харківської державної академії культури Міністерства культури України, доктор наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна)

Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)

Драган Іван Олександрович — доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, професор кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування Житомирського державного технологічного університету МОН України (Житомир, Україна)

Іваницька Ольга Михайлівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри теорії та практики управління Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)

Кіслов Денис Васильович — доктор наук з державного управління, доцент, академік Української академії наук, Академік Національної Академії наук вищої освіти України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна)

Козаков Володимир Миколайович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державної політики та суспільного розвитку Національної академії державного управління при Президентові України (Київ, Україна)

Кринична Ірина Петрівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Дніпро, Україна)

Мідельський Сергій Людвигович — професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан)

Мотренко Тимофій Валентинович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Академік Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна)

Радченко Олександр Віталійович — доктор наук з державного управління, професор, професор Університету Яна Длугоша в Ченстохові (Польща)

Ромат Євгеній Вікторович — доктор наук з державного управління, завідувач кафедри маркетингу та реклами Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Ситник Григорій Петрович — доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Сурай Інна Геннадіївна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентові України (Київ, Україна)

Кухарчук Петро Михайлович — кандидат наук з державного управління, доцент, професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Комунального закладу «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради (Житомир, Україна)

Шмагун Антоніна Вікторівна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна)

Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Яровой Тихон Сергійович — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна)

Агнешка Кістер — доцент, доктор наук, Факультет економіки, Університет Марії Склодовської Кюрі (Польща)

Недбалек Карел — доктор філософії (PhD) в галузі права, доцент, професор Європейського професійного докторату, MBA, адвокат (Чехія)

ЗМІСТ

ГУМАНІТАРНА І ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Хромова Юлія Олександрівна ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА З ПИТАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ	9
--	---

ДОСЛІДЖЕННЯ, РОЗРОБКИ, ПРОЕКТИ З ПИТАНЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Романенко Катерина Михайлівна ПРОБЛЕМИ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕФОРМУВАННЯМ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	16
--	----

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Коробчинська Наталія Валеріївна ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОТРЕБ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ	22
Мамонова Валентина Василівна КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ	29

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

Колісниченко Наталя Миколаївна ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ТА ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРИРОДА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ	35
Піроженко Наталя Вікторівна КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОРЯКІВ	40

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА БЕЗПЕКИ У СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ, ПРОКУРАТУРИ І АДВОКАТУРИ

Криштанович Мирослав Франкович СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОРЯКІВ В ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ.....	44
Панченко Ганна Олександрівна СОЦІАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ВИД ДЕРЖАВНО-ГРОМАДЯНСЬКОГО ПАРТНЕРСТВА: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР	49

ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Мануїлова Катерина Віталіївна, Саханенко Сергій Єгоровіч,

Чікунда Ольга Сергіївна

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ56

Саханенко Сергій Єгоровіч

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ

ОСВІТИ61

ІНШЕ

Сердюк Ольга Іванівна

КОНТЕНТ ДЕРЖАВНИХ САЙТІВ УКРАЇНИ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ РЕСУРС

НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ72

CONTENTS

HUMANITARIAN AND POLITICAL SECURITY OF THE STATE

Khromova Yuliia

DIGITAL TECHNOLOGIES IN PUBLIC POLICY ON NATIONAL SECURITY ISSUES 9

RESEARCH, DEVELOPMENT, PROJECTS ON PUBLIC ADMINISTRATION AND ADMINISTRATION

Romanenko Kateryna

PROBLEMS IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER EDUCATION
REFORM IN UKRAINE: REGIONAL ASPECT..... 16

REGIONAL MANAGEMENT AND LOCAL SELF-GOVERNMENT

Korobchynska Nataliia

EXPERIENCE OF APPLICATION OF THE NEEDS DETERMINATION SYSTEM IN THE FIELD
OF HEALTH PROTECTION AT THE LOCAL LEVEL 22

Mamonova Valentyna

COMMUNICATIVE INTERACTION IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM:
THE ROLE OF THE PUBLIC..... 29

SOCIAL AND HUMANITARIAN POLICY

Kolisnichenko Natalia

PUBLIC POLICY AND CIVIC EDUCATION IN UKRAINE: THE NATURE OF THE TIES 35

Pirozhenko Nataliya

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AS THE BASIS OF SOCIAL PROTECTION
OF SEAMEN..... 40

THEORY AND HISTORY OF PUBLIC ADMINISTRATION

Kryshtanovich Myroslav

ESTABLISHMENT OF SOCIAL PROTECTION OF SEAMEN IN FOREIGN COUNTRIES 44

Panchenko Hanna

SOCIAL ENTERPRISES AS A TYPE OF PUBLIC-CIVIL PARTNERSHIP:
THE REGIONAL DIMENSION..... 49

FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS

Manuilova Kateryna, Sakhanienko Sierhieï, Chikunda Olha

COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT
OF GLOBALISATION 56

Sakhanienko Sierhieï

CIVIC EDUCATION AS A TOOL FOR THE IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF SUPPORTING THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN THE SPHERE OF VOCATIONAL EDUCATION	61
---	----

OTHER

Serdiuk Olha

GOVERNMENT WEBSITES AS A DIDACTIC RESOURCE FOR THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	72
--	----

УДК 342.7:351.861

Хромова Юлія Олександрівна
кандидат наук з державного управління
Khromova Yuliia
PhD in Public Administration
ORCID: 0000-0003-3761-2169

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9304

ГУМАНІТАРНА І ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА
ДЕРЖАВИ

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА З ПИТАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

DIGITAL TECHNOLOGIES IN PUBLIC POLICY ON NATIONAL SECURITY ISSUES

Анотація. Вступ. У сучасних умовах військового стану в Україні нагальними є питання забезпечення якісного впровадження цифрових технологій з метою покращення реалізації публічної політики з питань національної безпеки. Ключовим фактором у зростанні ефективності сфер суспільного розвитку виступають цифрові технології, які передбачають формування специфічної інфраструктури. Впровадження інструментів цифровізації допомагає здійснювати публічну політику в сфері національної безпеки орієнтовану на швидкість її реалізації та захист інтересів держави, суспільства та людей. Виглядає, існує необхідність аналізу найефективніших рішень у зазначеному питанні.

Мета. Метою дослідження є аналіз специфіки застосування цифрових технологій у публічній політиці та їхній вплив на захист національної безпеки.

Матеріали і методи. Серед матеріалів дослідження було використано такі, як: 1) нормативно-правові акти з питань здійснення публічної політики у сфері національної безпеки; 2) науково-практичні праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджують питання впровадження ефективної публічної політики, зокрема, в контексті національної безпеки.

В ході дослідження використовувались такі методи: аналіз і синтез – при визначенні сутності та особливостей об'єкту дослідження; логіко-семантичний – для поглиблення понятійно-категоріального апарату дослідження; системно-аналітичний – для аналізу нормативно-правових актів щодо публічної політики з питань національної безпеки.

Результати. Визначено, що розвиток публічної політики у сучасних умовах спрямовано на встановлення захисту державних інтересів, нарощування потенціалу в економічній сфері, впровадження необхідних оборонних інструментів. Обґрунтовано, що важливою складовою нормального функціонування держави виступає відповідно оснащена національна безпека. У статті здійснено аналіз вітчизняних нормативно-правових актів з питань впровадження цифрових технологій, зокрема в сферу національної безпеки. З'ясовано, що зараз актуалізується додання вектора, спрямованого на гарантування захисту прав та інтересів людей, в межах монопольних рішень щодо застосування, у разі потреби, необхідних примусових заходів. Застосування цифрових технологій у національній безпеці має своєю метою підвищення автоматизації операцій, що мають захисний напрям, ефективності діяльності відповідних структур у напрямку національної безпеки, що сприятиме зниженню можливих ризиків для життя людей.

Перспективи. У проведенні подальших наукових досліджень слід зосередитись на поширенні цифрових технологій в якості гарантії національної стабільності, забезпеченні дотримання прав громадян, зокрема, в частині збереження цифрових відомостей про них, мінімізації загроз у цифровому просторі, нарощування кадрового та наукового потенціалу. Це дозволить покращити стан національної безпеки країни.

Ключові слова: публічна політика, національна безпека, цифрові технології, захист, цифровізація.

Summary. Introduction. In the current conditions of martial law in Ukraine, the issue of ensuring the high-quality implementation of digital technologies in order to improve the implementation of public policy on national security issues is urgent. A key factor in increasing the effectiveness of the spheres of social development are digital technologies, which involve the formation of a specific infrastructure. The implementation of digitization tools helps to implement public policy in the field of national security focused on the speed of its implementation and protection of the interests of the state, society and people. Therefore, there is a need to analyze the most effective solutions in this matter.

Purpose. The purpose of the study is to analyze the specifics of the use of digital technologies in public policy and their impact on the protection of national security.

Materials and methods. Among the research materials, the following were used: 1) normative legal acts on the implementation of public policy in the field of national security; 2) scientific and practical works of domestic and foreign authors that investigate the issue of effective public policy implementation, in particular, in the context of national security. During the research, the following methods were used: analysis and synthesis – when determining the essence and features of the research object; logical-semantic – to deepen the conceptual and categorical research apparatus; system-analytical – for the analysis of normative legal acts regarding public policy on national security issues.

Results. It was determined that the development of public policy in modern conditions is aimed at establishing the protection of state interests, building potential in the economic sphere, and introducing the necessary defense tools. It is substantiated that an important component of the normal functioning of the state is an appropriately equipped national security. The article analyzes domestic legal acts on the implementation of digital technologies, in particular in the field of national security. It has been found that the addition of a vector aimed at guaranteeing the protection of people's rights and interests within monopoly decisions regarding the application, if necessary, of the necessary coercive measures is being updated. The use of digital technologies in national security aims to increase the automation of operations that have a protective direction, the effectiveness of the relevant structures in the direction of national security, which will contribute to reducing possible risks to people's lives.

Discussion. In conducting further scientific research, one should focus on the spread of digital technologies as a guarantee of national stability, ensuring compliance with the rights of citizens, in particular, in terms of preserving digital information about them, minimizing threats in the digital space, and building human and scientific potential. This will improve the national security of the country.

Key words: public policy, national security, digital technologies, protection, digitalization.

Постановка проблеми. На сьогодні одним із ключових інструментів розвитку економіки та змін у процесах взаємодії державних установ виступають саме цифрові технології, оскільки вони визначають змістовні складові економічних та політичних відносин між державами. Однак, цифровізація є джерелом як зростання економічних показників держави на світових ринках, так і є показником забезпечення державної стабільності, суверенності, зокрема, національної безпеки. Визначаючи останнє, слід розуміти її в якості відповідного комплексу економіко-соціальних та політичних факторів, що формують основу суспільства окремої держави. Проте, зазначимо, що у вказаному контексті цифрові технології впливають на формування та реалізацію публічної політики, а саме на швидкість та конкретні сфери публічного управління. Відтак, цифровізація у сфері національної безпеки наразі є найактуальнішим питанням.

Сучасні цифрові технології представляють найкращі результати у будь-якій сфері їх впровадження, отже, саме зараз Україна потребує найефективніших рішень у цьому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При дослідженні проблематики використання цифрових технологій у публічній політиці з питань національної безпеки важливе значення мали напрацювання фахівців, які займалися визначенням базових понять цифровізації в сфері публічного управління, особливостями запровадження цифрових інновацій, використання інформаційно-комунікаційних технологій як основи для цифрової трансформації публічного управління: Н. Бондарчук, Н. Голіонко, Ю. Зелінська, А. Іванова, І. Ігнат'єва, О. Каретна, О. Карпенко, А. Кормич, Л. Кормич, В. Куїбіда,

І. Милосердна, В. Пешко, Д. Риндюк, Ю. Ряховська, Л. Українська, І. Ушкаленко, Н. Шифріна та ін.

Питанням публічної політики в сфері національної безпеки присвячена значна кількість вітчизняних досліджень: В. Антонов, М. Гурковський, Д. Драг, Л. Козакова, Ю. Лисецький, Д. Павленко, Т. Подковенко, С. Пономарьов, Ю. Семенюк, Н. Сидор, В. Смолянчук, І. Стаднік, Н. Стебліна, М. Хаустова та ін.

В. Смолянчук [21, с. 163–186] досліджував фундаментальні аспекти забезпечення національної безпеки країни. Т. Подковенко [18, с. 11–18] визначив правові аспекти забезпечення національної безпеки у країні. Вітчизняні науковці І. Доронін [11, с. 10] та С. Гордієнко [9, с. 81–92] акцентують увагу на проблемі розмежування компетенції публічних органів з питань забезпечення якісних заходів безпеки країни в сучасних умовах. Дослідження Н. Стебліної [22, с.с. 9] та М. Хаустової [25, с. 209–226] присвячені сучасними викликам проведення цифровізації в сфері державної політики. Науковці І. Ушкаленко та Ю. Зелінська [24, с. 53–59] присвятили своє дослідження особливостям застосування інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні в умовах цифрової трансформації.

Попри наявності, значної кількості праць із зазначеного питання є потреба дослідити особливості використання цифрових технологій в сфері реалізації публічної політики з питань національної безпеки, розробити практичні рекомендації щодо подальшої їх інтеграції.

Метою дослідження є: аналіз специфіки застосування цифрових технологій у публічній політиці та їхній вплив на захист національної безпеки.

- Відповідно до мети були визначені такі завдання:
- провести дослідження понятійно-категорійного апарату дослідження: «цифрові технології», «національна безпека»;
 - проаналізувати вплив цифрових технологій на формування публічної політики у сфері національної безпеки;
 - розробити рекомендації щодо покращення нормативного забезпечення процесів впровадження цифрових технологій у публічну політику в сфері національної безпеки.

Матеріали і методи. Серед матеріалів дослідження було використано такі, як: 1) нормативно-правові акти з питань здійснення публічної політики у сфері національної безпеки; 2) науково-практичні праці вітчизняних та зарубіжних авторів, які досліджують питання впровадження ефективної публічної політики, зокрема, в контексті національної безпеки.

В ході дослідження використовувались такі методи: аналіз і синтез — при визначенні сутності та особливостей об'єкту дослідження; логіко-семантичний — для поглиблення понятійно-категоріального апарату дослідження; системно-аналітичний — для аналізу нормативно-правових актів щодо публічної політики з питань національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Доцільно визначити понятійно-категорійний апарат зазначеної теми. Отже, аналіз нормативних положень правових актів показав, що серед науковців не досягнуто єдиного підходу до визначення таких дефініцій, як: «цифрові технології», «національна безпека».

Активна інтеграція цифрових технологій обумовлена динамічним розвитком «Четвертої промислової революції» [26, с. 12] та є рушійною силою впровадження інноваційних процесів, які орієнтовані на вибудовування цифрової економіки та національної безпеки. Адже інформатизація та сучасні обсяги інформації вимагають докорінних змін в інститутах публічного управління. Серед певних параметрів використання цифрових технологій слід визначити такі, як: 1) мобільність; 2) динамічність; 3) об'єктивність; 4) часові ознаки; 5) дій з будь-якого місця. Зазначені інноваційні інструменти надають можливість обробляти великі масиви інформації на великій швидкості, що в результаті значно скорочує терміни певних дій.

З'ясовано, що нормативне визначення дефініції «цифрові технології» (англ. «digital technologies») відсутнє, при цьому, у загальному значенні її розглядають в якості електронного способу, завдяки якому відбувається процес обробки та передачі певної інформації, під час чого застосовуються спеціальні кодувальні позначки. При цьому, зазначимо, що у вітчизняній практиці законодавець використовує дефініцію «інформаційна технологія» у значенні «цілеспрямованої організованої

сукупності інформаційних процесів з використанням засобів обчислюваної техніки» [3], які характеризуються значною швидкістю в процесі обробки відповідних відомостей, наданням відповідей по запитам у максимально короткий час, забезпечення доступу до інформації з будь-якого територіального розташування, децентралізацією інформації. Слід розуміти, що в результаті використання спеціальних засобів з'являється нова якість інформації щодо конкретного об'єкту. У цьому аспекті, слушно зазначають Ю.Ряховська [20, с. 47–54], О.Каретна [13 с. 62–69], О.Берназюк [6, с. 83–86] вказуючи, що технології виступають ключовим фактором у зростанні ефективності відповідних сфер суспільного розвитку, що відбувається завдяки формуванню специфічної інфраструктури загального рівня, а саме: інформаційні системи, ресурси для гарантування їх діяльності, налагодження взаємодії між суб'єктами. Як вказують Л.Кормич та А.Кормич, інноваційні технології підвищують «ефективність та якість демократичних трансформацій» [15, с. 5–12] як у державі, так і суспільстві.

Однак, інформаційні технології відрізняються від цифрових у тлумачному значенні, оскільки поняття «цифровий» вказує на відповідний (цифровий — послідовність цифр) спосіб, який застосовано для забезпечення процесу збереження конкретних даних, що виступає гарантом високої функціональності цифрової інфраструктури, якості, ефективності та швидкості обміну даними.

Зазначене створює основу для формування комплексного підходу [25, с. 209–216] у питаннях вироблення публічної політики в умовах сучасних викликів запровадження цифрових технологій з метою покращення ефективності діяльності та витрат бюджету у конкретній сфері. Як слушно зазначають Н.Голіонко, А.Іванова, цифрові технології створюють зараз «новий технологічний базис» [8, с. 100–102] розвитку вітчизняного суспільства.

Так, важливою подією стала ратифікація Україною 23.02.2023 р. Угоди про участь країни у програмі ЄС «Цифрова Європа» [5], що надає можливості для розвитку цифрового суспільства та інших сфер публічного регулювання. На думку S.Gerdon посадовці мають активно впроваджувати у свою діяльність сучасні цифрові технології, оскільки зараз відбувається процес розширення меж (у фізичному сприйнятті) як між населенням, так і у публічній сфері, що передбачає здійснення та забезпечення збору та зберігання різноманітних даних [27].

Слід вважати, що саме застосування цих технологій створює передумови проведення трансформаційних процесів у державі, що впливає як на користування ними, так і на організацію діяльності державних органів. Цифрові технології впроваджують у публічну політику багатоваріантність реалізації власної діяльності. Відтак, держава від

оптимізації процесів поступово переміщується до їх перетворення. Завдяки досліджуваним технологіям покращується виконання державними органами таких етапів ефективної діяльності, як планування, проведення моніторингу, оцінка прийнятих рішень. Вважаємо, що застосування технології «великих даних», штучного інтелекту є фундаментом якісних змін у публічній політиці у сфері національної безпеки.

Фундаментальне нормативне закріплення зазначеного словосполучення міститься в Основному законі держави — Конституції України [1]. Зокрема, ст. 92 вказує на затвердження основ національної безпеки виключно на підставі відповідного закону, а забезпечує її дотримання безпосередньо Президент України (ст. 106 Конституції України). Більш детальноше п. 9 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII національну безпеку України визначає як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [2].

Зазначимо, що у положеннях п. 51–52 Стратегії національної безпеки України від 14.09.2020 р. № 392/2020 [4] знайшли відображення питання впровадження сучасних цифрових технологій, як щодо надання послуг за допомогою процедури «єдиного вікна», так й гарантування безпеки вітчизняній інфраструктурі в сфері інформації.

На думку В. Ліпкана [Цит. по 17, с. 102–107], національна безпека представляє собою відповідну сукупність затверджених на офіційному рівні певних поглядів щодо цілей та стратегії з боку державних органів стосовно безпеки держави, соціуму та людини від різноманітних як внутрішніх, так і зовнішніх загроз, що мають соціально-економічний, політичний, інформаційний, екологічний, техногенний характер або інший, завдяки відповідним можливостям і реальним ресурсам.

За поглядом В. Смолянюка [21, с. 163–186], фундамент національної безпеки формує саме гарантії щодо забезпечення правопорядку, національних інтересів та відповідних потреб, нормального функціонування органів держави та відповідних інститутів суспільства. Згідно з позицією В. Павленко, національна безпека — це безпека народу країни (як носія суверенітету та єдиного джерела влади) [16, с. 103–109].

Отже, І. Доронін наголошує на реалізації державою відповідної функції захисту національних інтересів в інформаційну епоху, що передусім передбачає певний обсяг втручання державних органів у межі діяльності суспільства [11, с. 12]. Цікаву позицію зазначає Л. Козакова з приводу того, що національна безпека має розглядатись, зокрема, як державна діяльність, яка спрямована

на гарантування заходів захисту прав громадян [12, с. 128–132]. У цьому контексті С. Пономарьов [19, с. 109–114] пропонує визначати національну безпеку як безпеку зовнішнього та внутрішнього характеру, що складаються з елементів, серед яких можемо назвати політичний, соціальний, економічний, екологічний, інформаційний.

Інший погляд висвітлює В. Копанчук [14, с. 51], який вказує, що дослідження безпеки держави, соціуму, людей під різноманітними як зовнішніми, так і внутрішніми впливами, має відбуватись за умов забезпечення комплексного підходу. У своєму дослідженні М. Гурковський та Н. Сидор [10, с. 26–32] зазначають, що національна безпека, як фундаментальна дефініція, складається з різних компонентів, а саме: державної, економічної, інформаційної, транспортної, громадської, енергетичної, екологічної безпеки, безпеки людини.

Отже, погоджуємось з необхідністю застосування саме комплексного вивчення елементів, що формують національну безпеку, оскільки в законодавстві мають бути чітко визначені ці сфери, наприклад: економічна, соціальна, політична, інформаційна, екологічна, тощо.

Таким чином, слід розуміти, що національна безпека представляє собою систему, що складається з багатьох рівнів, які є взаємопов'язаними компонентами та при цьому незалежними один від одного. Отже, доцільно розглядати наведену дефініцію в якості узагальнюючого терміну.

З аналізу викладеного виходить, що фокус публічної політики спрямовано саме на забезпечення державних інтересів, нарощування її потенціалу в економічній сфері, впровадження необхідних оборонних інструментів. Однак, сучасний погляд науковців [17, с. 102–107] на зміст поняття «національна безпека» дозволяє стверджувати, що сьогодні вже актуалізується додавання вектора, спрямованого на гарантування захисту прав та інтересів людей, в межах монопольних рішень щодо застосування, у разі потреби, необхідних примусових заходів. Слід акцентувати увагу на тому, що досліджувана дефініція передбачає здійснення відповідної діяльності з боку державних органів, спрямованої на забезпечення необхідного захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина як на рівні держави, так й на міжнародній арені.

Вважаємо, що у практичній діяльності органів публічної влади в сфері національної безпеки упровадження цифрових технологій сприяє розробці та застосуванню спеціальних систем для здійснення розвідки необхідних об'єктів та контролю за ситуацією з метою встановлення відповідних загроз інтересам держави, суспільства, людини та оперативного й якісного реагування на ці виклики. Доцільним у сьогоденні є застосування зазначених технологій з метою підвищення автоматизації

операцій, що мають захисний напрямок, ефективності діяльності відповідних структур у напрямку національної безпеки (постачання, логістика, розвідка, застосування технічних пристроїв тощо), що сприятиме зниженню можливих ризиків для життя людей (як цивільних, так і військових).

При цьому, слід розуміти, що цифрові технології, особливо у сфері національної безпеки, мають як переваги застосування, так і деякі негативні впливи [7, с. 36–40], проаналізуємо їх.

- 1) Ефективність: збір та обробка значних об'ємів інформації для отримання максимально швидкого та достовірного результату;
- 2) мінімізація можливих ризиків: попередження різноманітних катаклізмів та зниження впливу на людей (як цивільних, так і військових) під час забезпечення захисту національних інтересів;
- 3) гарантування безпеки: контролювання перетину кордонів; попередження дій (актів), що мають терористичний характер та інших злочинних порушень;
- 4) автоматизація: зниження відсотка можливих помилок в процесі діяльності, максимальна ефективність для отримання найкращого результату;
- 5) цифрові новації: розробка та застосування найновітніших засобів для захисту або нападу, що надає значну перевагу при застосуванні у конкретній ситуації.

До негативних впливів цифрових технологій у сфері національної безпеки можна віднести, такі як: проблеми етичного характеру: у необхідних випадках можуть порушуватись права людини за умов загрози національній безпеці; вразливість цифрових технологій через віруси та атаки у кіберпросторі; пряма залежність від сучасних здобутків у сфері технологізації (інтернет, складові відповідного обладнання, мікросхеми тощо).

Таким чином, зазначимо, що з метою гарантування національної безпеки потрібно враховувати перспективні можливості, що надає провадження цифрових технологій, та можливі загрози, що можуть виникнути у зв'язку з цим, та, відповідно, прийняття необхідних заходів щодо безпеки: кібербезпеки, захисту об'єктів, що представляють критичну інфраструктуру, затвердження на випадок загроз певного протоколу дій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи дослідження використання цифрових технологій у розвитку публічної політики з питань національної безпеки, зауважимо, що цифрові технології у формуванні публічної політики у сфері національної безпеки — це діяльність, що забезпечує прогресивні умови розвитку інститутів держави та суспільства, відповідний стан захисту об'єктів (держава, соціум, людина) від загрози внутрішнього або зовнішнього характеру, яка є скоординованою сукупністю дій з боку органів публічної влади, муніципальних органів, здійснюючих їх на підставі конституційно-правових актів, що проголошують в країні єдність, суверенітет та територіальну цілісність. З'ясовано, що застосування цифрових технологій сприятиме зростанню швидкості обробки інформації та прийняття відповідних рішень, ефективності діяльності органів публічної влади, дозволить понизити ризик понесення можливих збитків та втрат, забезпечить більше захисту систем захисту.

Доцільно доповнити Стратегію національної безпеки України пунктом який передбачає: «упровадження новітніх технологій у цифровій сфері; забезпечення автоматизації та цифровізації процесів у публічному управлінні у сфері захисту національних інтересів; застосування сучасних технологій захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах».

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.10.2023)
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.10.2023)
3. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 01.12.2022 р. № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191> (дата звернення: 10.10.2023)
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5> (дата звернення: 10.10.2023)
5. Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021–2027) : Закон України від 23.02.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41298> (дата звернення: 10.10.2023)
6. Берназюк О. Проблеми наукового визначення поняття цифрових технологій у праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 47, Т. 2. С. 83–86.

7. Бондарчук Н. Взаємодія органів публічної влади та громадянського суспільства в умовах цифровізації. *Публічне управління і адміністрування*. 2022. Вип. 28. С. 36–40.
8. Голіонко Н., Іванова А. Цифрові інновації в сучасному суспільстві. *Вісник Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*. 2017. № 2. С. 100–102.
9. Гордієнко С., Доронін І. Державна безпека України в сучасних умовах: проблеми компетенції державних органів. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 81–92.
10. Гурковський М., Сидор Н. Поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 2. С. 26–32.
11. Доронін І. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук, 12.00.01. Київ, 2020. 38 с.
12. Казакова Л. Національна безпека держави: понятійно-категорійний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128–132.
13. Каретна О., Милосердна І., Ігнат'єва І. Роль та особливості інформаційно-телекомунікаційних технологій у взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством. *Політикус*. 2020. № 5. С. 62–69.
14. Копанчук В. Державна політика у сфері національної безпеки та охорони громадського порядку: дис. ... д-ра наук з держ. управл., 25.00.05. Харків, 2020. 375 с.
15. Кормич Л., Кормич А. Вдосконалення публічного управління в Україні в контексті діджиталізації: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць*. 2022. Вип. 69. С. 5–12.
16. Павленко В. Щодо визначення поняття «безпека держави»: проблеми теорії та практики у сучасних умовах України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 103–110.
17. Павленко Д., Семенюк Ю., Лисецький Ю. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записи ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2021. Т. 32(71), № 3. С. 102–107.
18. Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 11–18.
19. Пономарьов С. Основні напрямки діяльності держави у сфері забезпечення безпеки та оборони України. *Forum Prava*. 2018. № 2. С. 109–114.
20. Ряховська Ю. Зарубіжний досвід державного впливу на розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 5. С. 47–54.
21. Смоляннюк В. Національна безпека незалежної України: досягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163–186.
22. Стебліна Н. Цифровізація державної політики як дискурс сучасності: автореф. дис. ... канд. політ. наук, 23.00.02. Вінниця, 2021. 36 с.
23. Українська Л., Шифріна Н. Цифрові трансформації в системі публічного управління. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2022. № 78–79. С. 23–30.
24. Ушкаленко І., Зелінська Ю. Інформаційно-комунікаційні технології, як основа державного управління на шляху цифрової трансформації та реформування. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. С. 53–59.
25. Хаустова М. Державна політика в умовах цифровізації суспільства. Міжнародний досвід реалізації програм та стратегій цифровізації. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 7. С. 209–216.
26. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків: монографія / А. Крисоватий, О. Сохаська, І. Скавронська [та ін.]. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2019. 480 с.
27. Gordon S. National security in a digital world. Institute for National Strategic Studies. 2021. URL: <https://inss.ndu.edu/Media/News/Article/2870027/national-security-in-a-digital-world/> (дата звернення: 10.10.2023)

References

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
2. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
3. Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii : Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 r. № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191>
4. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14.09.2020 roku “Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy”: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n5>
5. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro uchast Ukrainy u prohrami Yevropeiskoho Soiuzu “Tsyfrova Yevropa” (2021–2027): Zakon Ukrainy vid 23.02.2023 r. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41298>
6. Bernaziuk O. Problemy naukovoho vyznachennia poniattia tsyfrovykh tekhnolohii u pravi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2019. Vyp. 47, T. 2. S. 83–86.

7. Bondarchuk N. Vzaïemodiia orhaniv publichnoi vlady ta hromadianskoho suspilstva v umovakh tsyfrovizatsii. Publichne upravlinnia i administruvannia. 2022. Vyp. 28. S. 36–40.
8. Holionko N., Ivanova A. Tsyfrovî innovatsii v suchasnomu suspilstvi. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu imeni Vadyma Hetmana. 2017. № 2. S. 100–102.
9. Hordiienko S., Doronin I. Derzhavna bezpeka Ukrainy v suchasnykh umovakh: problemy kompetentsii derzhavnykh orhaniv. Informatsiia i pravo. 2021. № 2 (37). S. 81–92.
10. Hurkovskiy M., Sydor N. Poniattia natsionalnoi bezpeky yak administratyvno-pravovoi katehorii. Sotsialno-pravovi studii. 2021. Vyp. 2. S. 26–32.
11. Doronin I. Natsionalna bezpeka Ukrainy v informatsiinu epokhu: teoretyko-pravove doslidzhennia: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk, 12.00.01. Kyiv, 2020. 38 s.
12. Kazakova L. Natsionalna bezpeka derzhavy: poniattiino-katehoriinyi aparat. Rehionalni studii. 2021. № 24. S. 128–132.
13. Karetna O., Myloserdna I., Ihnatieva I. Rol ta osoblyvosti informatsiino-telekomunikatsiinykh tekhnolohii u vzaïemodii orhaniv derzhavnoi vlady z hromadianskym suspilstvom. Politykus. 2020. № 5. S. 62–69.
14. Kopanchuk V. Derzhavna polityka u sferi natsionalnoi bezpeky ta okhorony hromadskoho poriadku: dys. ... d-ra nauk z derzh. upravl., 25.00.05. Kharkiv, 2020. 375 s.
15. Kormych L., Kormych A. Vdoskonalennia publichnoho upravlinnia v Ukraini v konteksti didzhitalizatsii: teoretychnyi aspekt. Aktualni problemy polityky: zb. nauk. prats. 2022. Vyp. 69. S. 5–12.
16. Pavlenko V. Shchodo vyznachennia poniattia «bezpeka derzhavy»: problemy teorii ta praktyky u suchasnykh umovakh Ukrainy. Nove ukrainske pravo. 2022. Vyp. 3. S. 103–110.
17. Pavlenko D., Semeniuk Yu., Lysetskiy Yu. Natsionalna bezpeka: poniattia, skladnyky, chynnyky vplyvu. Vche-ni zapysy TNU imeni V.I. Vernadskoho. 2021. T. 32(71), № 3. S. 102–107.
18. Podkovenko T. Natsionalna bezpeka Ukrainy: aksiolohichni ta pravovyi aspekty. Aktualni problemy pravoznavstva. 2021. № 1 (25). S. 11–18.
19. Ponomarov S. Osnovni napriamky diïalnosti derzhavy u sferi zabezpechennia bezpeky ta oborony Ukrainy. Forum Prava. 2018. № 2. S. 109–114.
20. Riakhovska Yu. Zarubizhnyi dosvid derzhavnoho vplyvu na rozvytok informatsiino-telekomunikatsiinykh tekhnolohii. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2015. № 5. S. 47–54.
21. Smolianiuk V. Natsionalna bezpeka nezalezhnoi Ukrainy: osiahnennia sutnosti. Politychni doslidzhennia. 2021. № 1. S. 163–186.
22. Steblina N. Tsyfrovizatsiia derzhavnoi polityky yak diskurs suchasnosti: avtoref. dys. ... kand. polit. nauk, 23.00.02. Vinnytsia, 2021. 36 s.
23. Ukrainka L., Shyfrina N. Tsyfrovî transformatsii v systemi publichnoho upravlinnia. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. 2022. № 78–79. S. 23–30.
24. Ushkalenko I., Zelinska Yu. Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii, yak osnova derzhavnoho upravlinnia na shliakhu tsyfrovî transformatsii ta reformuvannia. Efektyvna ekonomika. 2019. № 11. S. 53–59.
25. Khaustova M. Derzhavna polityka v umovakh tsyfrovizatsii suspilstva. Mizhnarodnyi dosvid realizatsii proham ta stratehii tsyfrovizatsii. Elektronne naukovye vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. 2022. № 7. S. 209–216.
26. Chetverta promyslova revoliutsiia: zmina napriamiv mizhnarodnykh investytsiinykh potokiv : monohrafiia / A. Krysovati, O. Sokhatska, I. Skavronska [ta in.]. Ternopil: Osadtsa Yu. V., 2019. 480 s.
27. Gordon S. National security in a digital world. Institute for National Strategic Studies. 2021. URL: <https://inss.ndu.edu/Media/News/Article/2870027/national-security-in-a-digital-world/>

Стаття надійшла до редакції 20.10.2023

УДК 351(477)

ДОСЛІДЖЕННЯ, РОЗРОБКИ, ПРОЕКТИ З ПИТАНЬ
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Романенко Катерина Михайлівна

*доктор наук з державного управління, професор,
директор навчально-наукового інституту управління*

Комунальний заклад вищої освіти

«Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради

Romanenko Kateryna

Doctor of Science in Public Administration, Professor,

Director of the Educational and Research Institute of Management

Communal Institution of higher Education

“Dnipro Academy of Continuing Education” of Dnipro Regional Council

ORCID: 0000-0003-3985-3791

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9306

ПРОБЛЕМИ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕФОРМУВАННЯМ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

PROBLEMS IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER EDUCATION REFORM IN UKRAINE: REGIONAL ASPECT

Анотація. У статті розглядаються проблеми публічного управління вищою освітою в Україні в умовах повномасштабної війни та євроінтеграційних процесів, серед яких недостатня координація між органами державної влади, проблеми фінансування, недостатнє залучення громадськості. Метою статті є формування проблемного поля у системі публічного управління вищою освітою з урахуванням регіонального компоненту (на прикладі Дніпропетровської області). Для вирішення цих проблем пропонуються наступні заходи: посилення координації між органами державної влади, застосування інноваційних форм управління, пошук джерел фінансування, розширення участі громадськості, сприяння розвитку системи вищої освіти в менш розвинених регіонах, збільшення підтримки місцевими органами влади. Визначено, що реформування системи вищої освіти в Україні є складним, тривалим процесом, який вимагає ефективної та налагодженої системи публічного управління. В умовах наявних проблемних та кризових аспектів розвитку системи вищої освіти, доречним є розгляд можливості щодо використання інноваційних форм управління для підтримки сталості соціально-економічного розвитку в державі, оперативному реагуванні на зміни, що залежить від реалізації державної політики. Застосування нових управлінських практик дозволить розвивати освітню галузь у відповідь на існуючі виклики та інтегрувати Україну у світовий простір. Інноваційні форми управління в межах застосування на регіональному рівні дозволять активізувати діяльність щодо внесення змін до законодавства, які б передбачали створення єдиного органу, відповідального за реформування вищої освіти; розробити та затвердити план заходів щодо збільшення фінансування реформування вищої освіти; створити механізми залучення громадськості до процесів реформування; розробити та затвердити програми розвитку системи вищої освіти в менш розвинених регіонах. Стаття є актуальною та відповідає на питання публічного управління вищою освітою в Україні.

Ключові слова: механізми публічного управління, інноваційні форми управління, вища освіта, освітні реформи, моделі управління.

Summary. The article discusses the problems of public administration of higher education in Ukraine in the context of a full-scale war and European integration processes, including insufficient coordination between public authorities, funding problems, and insufficient public involvement. The purpose of the article is to formulate a problem field in the system of public administration of higher education, taking into account the regional component (on the example of the Dnipro region). To address these problems, the following measures are proposed: strengthening coordination between public authorities, applying innovative forms of management, finding sources of funding, expanding public participation, promoting the development of higher education in less developed regions, and increasing support from local authorities. It is determined that the reform of the higher edu-

cation system in Ukraine is a complex, lengthy process that requires an effective and well-established system of public administration. Given the existing problematic and crisis aspects of the development of the higher education system, it is appropriate to consider the possibility of using innovative forms of management to support the sustainability of socio-economic development in the country, to respond promptly to changes that depend on the implementation of public policy. The application of new management practices will allow the education sector to develop in response to existing challenges and integrate Ukraine into the global space. Innovative forms of management, when applied at the regional level, will allow intensifying activities to amend the legislation, which would provide for the creation of a single body responsible for reforming higher education; develop and approve an action plan to increase funding for reforming higher education; create mechanisms for involving the public in the reform processes; develop and approve programs for the development of the higher education system in less developed regions. The article is relevant and answers the question of public administration of higher education in Ukraine.

Key words: mechanisms of public administration, innovative forms of management, higher education, educational reforms, management models.

Постановка проблеми. Пришвидшені темпи реформування системи вищої освіти в Україні пов'язані з низкою чинників, зокрема тривалими та складними наслідками повномасштабної війни на території держави, зниженням економічних показників та продуктивності, періодом турбулентності у багатьох соціальних процесах та системах. Враховуючи загальні тенденції реформування суспільних систем на рівні держави в частині раціоналізації та диверсифікації джерел фінансування, стримуванні витрат, бюджетних скорочень, посиленні підзвітності та подальших процесах модернізації на інституційному рівні, ми відзначаємо необхідність комплексного та багатоаспектного підходу, що пов'язаний із запровадженням нових механізмів публічного управління. Кардинальні зміни суспільно-політичних орієнтирів України, що пов'язані з євроінтеграційним вектором розвитку передбачають великі трансформаційні процеси і у системі вищої освіти для забезпечення конкурентоспроможності та відповідності стандартів європейських освітніх ринків. Перспективи підвищення ефективності публічного управління у системі вищої освіти України розглядається як сукупність процесів управління складною суспільною системою з метою забезпечення цілей сталого розвитку через реалізацію функцій інституцій, упорядкування та контролю. Наразі ми спостерігаємо, що українська система вищої освіти має переважно державну та громадську форми реалізації, як наслідок процеси глибинного реформування знаходять відображення у системі державного управління, а високий соціальний рівень освіти зумовлює публічний характер її реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність досліджуваної теми привертала увагу багатьох дослідників, серед яких С. Майстро, С. Домбровська, І. Лопушинський, які у своїх наукових працях розглядали концептуальні та практичні аспекти удосконалення механізмів державного управління освітньою сферою [3, с. 56]. У своїх працях проаналізували систему державного регулювання освіти на предмет формування інновацій та інноваційних підходів В. Сиченко, С. Рибкіна, Е. Соколова [10, с. 69]. Особливості реформування

системи вищої освіти в умовах євроінтеграційного вектору визначені у роботах С. Шевченка [12, с. 45]. Актуальні питання публічного управління в системі вищої освіти висвітлені у роботах Л. Ващенко, М. Лукашука [7, с. 146]. Однак, враховуючи глибокі кризові аспекти повоєнного відновлення, можливостях швидкого реагування на зміни суспільних пріоритетів доречним є визначення ролі інноваційних форм публічного управління на освітні трансформаційні процеси, визначення пріоритетних механізмів управління, які мають бути невідкладно впроваджені з метою забезпечення реалізації важливих системних процесів у суспільстві.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відповідно до актуальності дослідження визначено його мету, яка полягає у формуванні проблемного поля у системі публічного управління вищої освітою з урахуванням регіонального компоненту (на прикладі Дніпропетровської області). Провідними завданнями дослідження є пошук проблемних процесів публічного управління та адміністрування в Україні, виявлення загальних тенденцій та закономірностей у системі вищої освіти України; розроблення рекомендації щодо вдосконалення публічного управління реформуванням системи вищої освіти на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Система освіти є пріоритетним напрямом у розвитку будь-якої держави, адже вона гарантує забезпечення інноваційного поступального розвитку, посиленню технологізації виробничих процесів, підприємницької активності, інвестиційної привабливості. Освіта є основою для формування духовного суспільства, дотримання етичних норм духовного суспільства, що є особливо важливим для України в умовах повномасштабної війни. Отже, одним із важливих пріоритетів розвитку суспільства є саме формування розвитку суспільства на засадах ефективної державної політики у сфері освіти [1, с. 106]. Формування підходів та механізмів управління системою вищої освіти на державному рівні потребує теоретичного обґрунтування понять публічного управління та адміністрування, визначення їх відмінностей та специфіки, особливостей практичної реалізації.

У широкому розумінні поняття управління розглядається як сукупність взаємопов'язаних дій щодо реалізації функцій планування, організації, мотивації та контролю з метою переведення об'єкта управління на якісно новий рівень.

Реформування вищої освіти в Україні є складним, тривалим процесом, який вимагає ефективної та налагодженої системи публічного управління. Однак, незважаючи на певні успіхи та досягнення, у системі публічного управління реформуванням вищої освіти в Україні все ще існує ряд проблем, які негативно позначаються на показниках результативності. До першочергових проблем у системі публічного управління реформуванням вищої освіти в Україні відносяться: недостатня координація між органами державної влади у частині питань відповідальності за реформування між різними органами та інституціями державної влади, що дуже часто призводить до непорозумінь і дублювання зусиль; проблеми фінансування, які не завжди можуть бути вирішені виключно за рахунок державних коштів; недостатнє залучення громадськості у процеси реформування і як наслідок незадоволення результатами реформ [4, с. 32]. У регіональному аспекті ці проблеми можуть проявлятися в таких формах, як нерівномірність розвитку вищої освіти в Дніпропетровській області, що призводить до відтоку студентів і викладачів з менш розвинених регіонів. Недостатня взаємодія між закладами вищої освіти в межах області сприятиме зниженню якості освіти та наукових досліджень. Для вирішення проблем у системі публічного управління реформуванням вищої освіти в Україні необхідно вжити наступні заходи [2, с. 195]:

1. Посилити координацію між органами державної влади, створення єдиного органу, який буде відповідальним за реформування вищої освіти на державному та регіональному рівнях;
2. Збільшити фінансування реформування вищої освіти;
3. Розширити участь громадськості у процеси реформування для забезпечення його прозорості і відповідальності.
4. Сприяти розвитку системи вищої освіти в менш розвинених регіонах шляхом надання фінансової та матеріально-технічної підтримки закладам вищої освіти в менш розвинених регіонах;
5. Сприяти розвитку співпраці між закладами вищої освіти різних регіонів.
6. Збільшити підтримку місцевими органами влади на основі застосування простих і зрозумілих механізмів управління.

В умовах наявних проблемних та кризових аспектах розвитку системи вищої освіти, доречним є розгляд можливості щодо використання інноваційних форм управління для підтримки сталості соціально-економічного розвитку в державі, оперативному реагуванні на зміни, що залежить

від реалізації державної політики. Застосування нових управлінських практик дозволить розвивати освітню галузь у відповідь на існуючі виклики та інтегрувати Україну у світовий простір. У складних умовах повоєнного відновлення соціальних систем, які характеризуються через аспекти невідзначеності. Необхідно удосконалювати механізми управління у відповідності до таких підходів як: оперативність прийняття управлінських рішень, активна відкрита інформаційна політика, застосування принципу системності у вирішенні кризових ситуацій та розуміння наслідків; диференційований управлінський підхід в частині регулювання організаційної мережі; узгодженість у питаннях прийняття рішень на усіх владних рівнях; перманентне застосування технологій проєктного менеджменту [6, с. 6]. З метою подолання проблем вищої освіти, запобігання глобальним та світовим ризикам необхідно забезпечити функціонування ефективних управлінських форм у поєднанні механізмів автономії та м'якого державного регулювання. Моделювання управління у системі вищої освіти з залученням інноваційних форм публічного управління включає наступні елементи, а саме: визначення мети, розробку оптимальної організаційної структури, огляд наявних умов для удосконалення кадрової системи, стратегічне підсилення системи міжнародних зв'язків, трансформації у системі державно-приватного партнерства. Водночас кардинальні зміни організаційних структур мають бути узгоджені з національним традиціям державного управління, отримати суспільне визнання, регулюватися сталими правовими нормами і розвиватися в контексті загальноцивілізаційного процесу гуманізації владних відносин [8, с. 85]. Ключові зміни, що описують систему вищої освіти на найближчі роки знаходяться у площині активних змін у законодавчому забезпеченні реформи, подальшої підтримки інституційного розвитку, посиленні стійких партнерських міжнародних відносин. Процеси модернізації правових засад координування та регулювання розвитку системи вищої освіти залежить від можливостей диджиталізації владних інституцій, демографічних та економічних зрушень, диверсифікації джерел фінансування, розвитку економічного партнерства. Базовими напрямками реформування публічно-управлінської діяльності є посилення національної консолідації, застосування змішаних моделей управління, імплементація європейських стандартів вищої освіти, посилення євроінтеграційних процесів, реалізація інноваційних форм публічного управління [9, с. 441]. Управління політичними процесами в сучасному світі залежить від реальних механізмів відтворення кадрового потенціалу всіх органів влади. Враховуючи мінливі зовнішні, політичні, економічні умови мінливих зовнішніх, політичних, економічних умов

функціонування системи вищої освіти України актуалізуються питання своєчасного оновлення кадрового потенціалу, стимулювання кар'єрного зростання та професійного розвитку та навчання науково-педагогічних працівників.

Питання забезпечення функціонування переміщених закладів вищої освіти України стало актуальним ще з 2014 року, а вже у 2022 році, внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації, були активізовані дії щодо переміщення усіх закладів вищої освіти Донецької, Луганської областей, частини закладів Запорізької та Херсонської областей у загальній кількості 29 закладів та 64 відокремлених структурних підрозділів закладів вищої освіти. У контексті регіонального аспекту, наразі у межах Дніпропетровської області функціонують такі переміщені заклади вищої освіти, як Донбаський державний педагогічний університет, Приазовський державний технічний університет, Луганський національний аграрний університет, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Горлівський інститут іноземних мов ДЗВО «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Дніпро), Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Донецький юридичний інститут МВС України (м. Кривий Ріг), Донецький університет економіки та права (м. Павлоград) [5, с. 42]. Переміщені заклади вищої освіти до Дніпропетровської області зіштовхуються з низкою проблем, пов'язаних з евакуацією, адаптацією до нового середовища та питаннями забезпечення якісного освітнього процесу. Серед основних проблем, які зазначають самі переміщені заклади вищої освіти можна виділити наступні: фінансові проблеми (у частині евакуації та значних фінансових витрат, які не завжди можуть бути покриті за рахунок державних коштів); проблеми з пошуком навчальних приміщень; кадрові проблеми (питання виїзду викладачів та наукових співробітників з окупованих територій); проблеми з адаптацією студентської спільноти. Деякі з цих проблем були вирішені якраз завдяки підтримці держави та місцевих органів влади, так Дніпропетровська обласна державна адміністрація спряла надання переміщеним закладам вищої освіти приміщень та допомоги в адаптації студентів. Однак, незважаючи на ці заходи, переміщені заклади вищої освіти досі зіштовхуються з певними проблемами, які в межах складних бюрократичних процесів не можуть бути оперативно вирішені. Військовий стан загострив напрям інноваційної трансформації системи державної влади в Україні, який пов'язаний з процесами цифровізації та є — урядуванням. Процеси посилення цифровізації публічного управління та адміністрування вже не перший рік супроводжують Україну на шляху до впровадження комплексних

реформ, зокрема у системі вищої освіти. Використання прерогатив «нового публічного управління» може бути реалізованим в умовах децентралізації, з застосуванням результативних технологій оцінки управлінської діяльності, забезпеченні прозорості прийняття й реалізації управлінських рішень, трансформації управлінської діяльності на засадах публічного управління. Сучасні підходи до управління у повоєнний час передбачають вирішення низки методологічних проблем, зокрема забезпечення відповідності показників результативності управління програмно-цільовим завданням, розробці якісної системи делегування відповідальності і контролю на операційному рівні, сценарному та ситуативному плануванню. Необхідність внесення часткових змін у функціонування механізмів публічного управління у системі вищої освіти у повоєнний час також тісно пов'язані з існуючими трансформаційними процесами у суспільстві в цілому та економіці, динамічності умов, можливостях та перепонах на шляху до швидкого реагування, прийняття відповідних нормативних документів. Система вищої освіти розвиватиметься у необхідному напрямі тільки за умови врахування попиту і пропозицій у площині різноманітності та якості освітніх послуг, орієнтуванні на існуючі запити. Дослідження тих змін, що відбуваються на ринку освітніх послуг дають можливість спрогнозувати, що у найближчому майбутньому відбудеться низка кардинальних змін, які торкнуться принципових підходів фінансування та самофінансування закладів вищої освіти, перебудови організаційних структур, партнерств бізнеса, держави та освіти [11, с. 176]. Інтегрований підхід до застосування різноманітних механізмів управління, спільний координації питань розвитку системи вищої освіти, активному залученню громадян, створення різноманітних проєктів у співпраці бізнес-освіти дадуть змогу частково вирішити існуючі запити та проблеми. У межах дослідження був сформований перелік рекомендацій на шляху до вирішення проблем у системі публічного управління реформуванням вищої освіти, які стосуються застосування інноваційних форм публічного управління з урахуванням регіонального аспекту; посилення державно-приватного партнерства, цифровізації управлінських дій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реформування системи вищої освіти в Україні в умовах повномасштабної війни та євроінтеграційних процесів є складним і тривалим процесом, який вимагає ефективної та налагодженої системи публічного управління. До основних проблем системи публічного управління реформуванням вищої освіти в Україні відносяться: недостатня координація між органами державної влади, проблеми фінансування, недостатнє залучення громадськості. У статті були запропоновані рекомендації щодо

вирішення проблем з урахуванням регіонального аспекту, на основі яких є можливість визначити наступні перспективи подальших досліджень, а саме вплив повномасштабної війни на реформування системи вищої освіти в Україні; роль інноваційних

форм управління у реформуванні системи вищої освіти в Україні. Ці дослідження будуть сприяти подальшому розвитку системи вищої освіти в Україні та забезпеченню її відповідності європейським стандартам.

Література

1. Братаніч Б.В. Освітній маркетинг у контексті глобалізації. *Філософія освіти*. 2006. № 3(5). С. 103–110.
2. Вітренко Ю.М. Інституційна автономія закладів вищої освіти як складова економічного врегулювання в умовах післявоєнного відновлення та реформування сфери вищої освіти в Україні. *Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 15–28 квітня 2022 р. Київ : ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 2022. С. 195–197.
3. Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / ред. В.Юрчишина. Київ : Центр Разумк., 2022. 103 с.
4. Гладкий М.А. Удосконалення державного регулювання освітньої галузі України на основі світового досвіду. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2016. Вип. 1. С. 32–37.
5. Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2022 році / ред.: А.Бутенко, О.Єременко, Н.Стукало. Київ : Нац. агентство із забезп. якості вищ. освіти, 2023. 59 с.
6. Климова Г.П. Інноваційний розвиток вищої освіти: методологічний аспект аналізу. *Право та інноваційне суспільство*. 2013. № 1. С. 1–10.
7. Лукашук М.А. Теоретико-методологічні засади дослідження інноваційних процесів в системі освіти. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2018. № 72. С. 146–154.
8. Неділько А.І. Теоретичні підходи до визначення поняття «Механізм публічного управління». *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2018. № 2. С. 85–93.
9. Сиченко В.В., Мареніченко В.В. Державне управління регіональним розвитком на засадах європейських стандартів. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2019. № 4. С. 441–463.
10. Сиченко В.В., Рибкіна С.О., Соколова Е.Т. Сучасні тенденції розвитку організаційних структур у системі управління закладами вищої освіти. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 4 (27). С. 68–72.
11. Соколова Е.Т. Теоретико-методологічні засади дослідження інноваційних управлінських форм у системі вищої освіти України. *Modern Economics*. 2021. № 29 (2021). С. 176–181.
12. Чемерис А. Розроблення та управління проектами у публічній сфері: європейський вимір для України: практ. посібн. Київ : ТОВ «Софія-А». 2012. 80 с.

References

1. Bratanich, B. V. (2006). Osvitnii marketynh u konteksti hlobalizatsii [Educational marketing in the context of globalization]. *Filosofii osvity — Philosophy of education*, 3 (5), 103–110 [in Ukrainian].
2. Vitrenko, Yu. M. (2022). Instytutsiina avtonomiia zakladiv vyshchoi osvity yak skladova ekonomichnoho vriaduvannia v umovakh pisliavoiennoho vidnovlennia ta reformuvannia sfery vyshchoi osvity v Ukraini [Institutional autonomy of higher education institutions as a component of economic governance in the conditions of post-war recovery and reform of the sphere of higher education in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoiennyi period v Ukraini*, materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii — *Public management and administration in conditions of war and post-war period in Ukraine, Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical conference*. Kyiv, 195–197 [in Ukrainian].
3. Yurchyshyn, V. (Ed.). (2022). Neopolitychni ta heoekonomichni zminy, formovani pid vplyvom rosiiskoi ahresii ta onovlennia mistsia Ukrainy u svitovomu prostori [Geopolitical and geo-economic changes formed under the influence of Russian aggression and renewal of Ukraine's place in the world]. Kyiv : Tsentr Razumkova [in Ukrainian].
4. Hladkyi, M. A. (2016). Udoskonalennia derzhavnogo rehuliuвання osvitoi haluzi Ukrainy na osnovi svitovoho dosvidu [Improving the state regulation of the educational sector of Ukraine based on world experience]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia — Public Administration and Customs Administration*, 1, 32–37 [in Ukrainian].
5. Butenko, A., Yeremenko, O., & Stukalo, N. (Red.). (2023). Dopovid pro yakist vyshchoi osvity v Ukraini, yii vidpovidnist zavdanniam staloho innovatsiinoho rozvytku suspilstva u 2022 rotsi [Report on the quality of higher education in Ukraine, its compliance with the tasks of sustainable innovative development of society in 2022]. *Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity — National Agency for Higher Education Quality Assurance* [in Ukrainian].
6. Klimova, G. P. (2013). Innovatsiinyi rozvytok vyshchoi osvity: metodolohichniy aspekt analizu [Innovative development of higher education: methodological aspect of analysis]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo — Law and Innovation Society*, 1, 1–10 [in Ukrainian].

7. Lukashuk, M.A. (2018). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia innovatsiinykh protsesiv v systemi osvity [Theoretical and methodological principles of research of innovative processes in the education system]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA — Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 72, 146–154 [in Ukrainian].

8. Nedilko, A.I. (2018). Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia “Mekhanizm publichnoho upravlinnia” [Theoretical approaches to the definition of the concept of “Mechanism of public management”]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia — Theory and practice of state administration and local self-government*, 2, 85–93 [in Ukrainian].

9. Sychenko, V.V., & Marenichenko, V.V. (2019). Derzhavne upravlinnia rehionalnym rozvytkom na zasadakh yevropeiskykh standartiv [State management of regional development based on European standards]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok — Public administration and regional development*, 4, 441–463 [in Ukrainian].

10. Sychenko, V.V., Rybkina, S.O., & Sokolova E.T. (2020). Suchasni tendentsii rozvytku orhanizatsiinykh struktur u systemi upravlinnia zakladamy vyshchoi osvity [Current trends in the development of organizational structures in the management system of higher education]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia — Public Administration and Customs Administration*, 4 (27), 68–73 [in Ukrainian].

11. Sokolova E.T. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia innovatsiinykh upravlinskykh form u systemi vyshchoi osvity Ukrainy [Theoretical and methodological principles of research of innovative management forms in the system of higher education of Ukraine]. *Modern Economics*, 29, 176–181 [in Ukrainian].

12. Chemerys, A. (2012). Rozroblennia ta upravlinnia proektamy u publichnii sferi: yevropeiskyi vymir dlia Ukrainy [Development and management of projects in the public sphere: the European dimension for Ukraine]. Kyiv : Press TOV “Sofiia-A” [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023

Коробчинська Наталія Валеріївна

*аспірантка кафедри Публічного управління та адміністрування
Комунального закладу вищої освіти*

«Вінницька академія безперервної освіти»

Korobchynska Nataliia

Postgraduate Student of the Department of Public Management and Administration

Communal Institution of Higher Education

“Vinnytsia Academy of Continuing Education”

ORCID: 0000-0003-4947-0911

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9265

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОТРЕБ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

EXPERIENCE OF APPLICATION OF THE NEEDS DETERMINATION SYSTEM IN THE FIELD OF HEALTH PROTECTION AT THE LOCAL LEVEL

Анотація. Вступ. Потреби населення громади у сфері охорони здоров'я є визначальним фактором у прийнятті управлінських рішень на рівні органів місцевого самоврядування. Забезпечення потреб населення громади у сфері охорони здоров'я сприяє досягненню організаційних, правових, економічних, фінансових, соціальних ефектів у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні. Враховуючи важливість розуміння та забезпечення потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування повинна бути налагоджена система визначення потреб у сфері охорони здоров'я.

Мета. Метою дослідження є вивчення досвіду, формулювання висновків та надання рекомендацій щодо організації системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо повноважень та обов'язків органів місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері оцінки потреб у сфері охорони здоров'я.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення досвіду управління у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування зокрема практику оцінки потреб у сфері охорони здоров'я; аналізу та синтезу для побудови системи обліку, зберігання та обробки даних щодо потреб у сфері охорони здоров'я; логічного узагальнення отриманих результатів (формулювання висновків) на основі практичного впровадження системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні.

Результати. У науковій статті розкрито досвід місцевого самоврядування Вінницької міської територіальної громади по організації системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні. Визначено підхід, основні засади та результати використання системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні.

Вінницька міська територіальна громада (Україна) з 2011 року отримує позитивний досвід використання цифрових технологій, які забезпечили можливість об'єднати медичні заклади з метою створення єдиного медичного інформаційного простору громади та налаштувати ефективну та дієву систему моніторингу, оцінки та контролю потреб населення громади у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування.

Практичний досвід дає висновок, що для ефективної діяльності місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я є недостатньою оцінка індикаторів контролю (звіти, показники), які визначені наказами Міністерства охорони здоров'я. В той же час чинними наказами не заборонено розширення переліку показників щодо діяльності у сфері охорони здоров'я. Отже, місцеве самоврядування, отримавши більше повноважень завдяки децентралізації влади, має можливість розширювати перелік показників, які необхідні для оцінки потреб населення та діяльності у сфері охорони здоров'я. Разом з реформуванням системи охорони здоров'я в Україні потужно впроваджується цифровізація, зокрема у сфері охорони здоров'я. Використання цифрових технологій розширюють можливості обліку, обробки, зберігання медичних даних, формування звітів та необхідних показників. Електронна система охорони здоров'я складається з двох компо-

нентів: центральний компонент бази даних еЗдоров'я та периферійний компонент – медичні інформаційні системи. Медичні інформаційні системи забезпечують взаємодію з центральним компонентом бази даних. На рівні місцевого самоврядування важливо розвивати можливості периферійного компоненту електронної системи охорони здоров'я та використовувати його для створення єдиного медичного інформаційного простору громади, регіону.

Процес визначення потреб населення у охороні здоров'я на рівні громади повинен бути динамічним та забезпечувати отримання достовірних даних, які відображають реальні потреби. На рівні громади повинен бути сформований набір індикаторів, за якими проводять моніторинг, оцінку та контроль потреб та забезпечення видів, обсягів та якості медичної допомоги та медичних послуг. При виборі індикаторів для моніторингу, оцінки та контролю необхідно враховувати наскільки вони є вагомими та наскільки об'єктивно надають можливість робити висновки щодо забезпечення потреб у сфері охорони здоров'я. Також важливим є врахування регіональних особливостей, структури населення, показників здоров'я населення, існуючих потужностей та можливостей системи охорони здоров'я, задоволеність населення медичними послугами.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вдосконаленні системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні, зокрема розширення автоматизації процесу побудови моделей логічних та технічних рішень з метою об'єктивної оцінки потреб у сфері охорони здоров'я.

Це дасть змогу оптимізувати використання фінансових, кадрових, технічних ресурсів громади з метою забезпечення медичного обслуговування населення.

Ключові слова: потреби населення, сфера охорони здоров'я, місцеве самоврядування, цифрові технології.

Summary. Introduction. The needs of the population of the community in the field of health care are a determining factor in making management decisions at the level of local self-government bodies. Ensuring the needs of the community population in the field of health care contributes to the achievement of organizational, legal, economic, financial, and social effects in the field of health care at the local level. Given the importance of understanding and providing health care needs at the level of local self-government, a system for determining health care needs should be established.

Purpose. The purpose of the research is to study the experience, formulate conclusions and provide recommendations regarding the organization of the system for determining health care needs at the level of local self-government.

Materials and methods. The research materials are: 1) regulatory and legal provision regarding the powers and duties of local self-government bodies in the field of health care; 2) works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical research in the field of health care needs assessment.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization of management experience in the field of health care at the level of local self-government, in particular, the practice of assessing needs in the field of health care; analysis and synthesis for the construction of a system of accounting, storage and processing of data regarding the needs in the field of health care; logical generalization of the obtained results (formulation of conclusions) based on the practical implementation of the system for determining needs in the field of health care at the local level.

Results. The scientific article reveals the experience of the local self-government of the Vinnytsia urban territorial community in organizing a system for determining needs in the field of health care at the local level. The approach, basic principles and results of using the system for determining needs in the field of health care at the local level have been determined.

Since 2011, the Vinnytsia City Territorial Community (Ukraine) has been gaining positive experience in the use of digital technologies, which provided an opportunity to unite medical institutions with the aim of creating a single community medical information space and setting up an effective and efficient system of monitoring, assessing and controlling the needs of the community's population in the field of protection health at the level of local self-government.

Practical experience leads to the conclusion that the evaluation of control indicators (reports, indicators), which are determined by the orders of the Ministry of Health, is insufficient for the effective activity of local self-government in the field of health care. At the same time, the existing orders do not prohibit the expansion of the list of indicators regarding activities in the field of health care. Therefore, local self-government, having received more powers thanks to the decentralization of power, has the opportunity to expand the list of indicators that are necessary for assessing the needs of the population and activities in the field of health care.

Together with the reform of the health care system in Ukraine, digitalization is being vigorously implemented, in particular in the field of health care. The use of digital technologies expands the possibilities of accounting, processing, storage of medical data, generation of reports and necessary indicators. The electronic healthcare system consists of two components: the central component of the eHealth database and the peripheral component – medical information systems. Medical information systems provide interaction with the central component of the database. At the level of local self-government, it is important to develop the capabilities of the peripheral component of the electronic health care system and use it to create a unified medical information space of the community and region.

The process of determining the health care needs of the population at the community level should be dynamic and ensure the receipt of reliable data that reflect real needs. At the community level, a set of indicators should be formed, according to which monitoring, evaluation and control of needs and provision of types, volumes and quality of medical care and medical services are carried out.

When choosing indicators for monitoring, evaluation and control, it is necessary to take into account how important they are and how objectively they provide an opportunity to draw conclusions about the provision of health care needs. It is also important to take into account regional characteristics, population structure, population health indicators, existing capacities and capabilities of the health care system, population satisfaction with medical services.

Discussion. In further scientific research, it is proposed to focus attention on improving the system for determining needs in the field of health care at the local level, in particular, expanding the automation of the process of building models of logical and technical solutions for the purpose of objective assessment of needs in the field of health care.

This will make it possible to optimize the use of financial, personnel, and technical resources of the community in order to provide medical services to the population.

Key words: population needs, health care, local self-government, digital technologies.

Постановка проблеми. Метою діяльності місцевого самоврядування в сфері охорони здоров'я зокрема є забезпечення населення громади якісним медичним обслуговуванням. Децентралізація влади та реформування системи охорони здоров'я розширили можливості та повноваження органів місцевого самоврядування щодо організації медичного обслуговування населення громади. Дані аспекти закріплені у нормативно-правових актах.

Для громади вкрай важливим є ефективне використання ресурсу, тому розуміння потреб населення у сфері охорони здоров'я допомагає оптимально спрямовувати зусилля для забезпечення населення медичною допомогою та медичними послугами.

В сучасних реаліях військової агресії проти України, вимушеної міграції населення зростає потреба у визначенні потреб населення у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні з метою розуміння обсягів та видів потреб населення, яке постійно мешкає на території громади, також внутрішньо переміщених осіб. Підхід на основі аналізу місцевих потреб у сфері охорони здоров'я може сприяти узгодженню потреби населення у сфері охорони здоров'я з наявними ресурсами системи охорони здоров'я громади.

Кабінетом міністрів України розроблено Стратегію розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року. Зазначено, що органам місцевого самоврядування рекомендовано враховувати положення Стратегії під час розроблення та реалізації стратегічних та програмних документів на місцевому рівні та під час ініціювання створення та погодження ініціатив щодо розвитку системи охорони здоров'я на території відповідних громад. [1,2,3,4]. В Стратегії наголошено також на те, що окремим важливим напрямком є цифровізація процесів в сфері охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В публікаціях 2020–2022 років дослідників Великої Британії описано підхід до оцінки потреб населення визначеної території у послугах різних сфер діяльності — аналіз місцевих потреб (Place Based Analysis) [5; 6; 7].

Основні засади даного підходу до аналізу потреб населення у сфері охорони здоров'я отримали

підтримку й в Україні як на рівні Міністерства охорони, так і на рівні науковців [8].

За даними дослідників даний підхід показав свою ефективність, враховує місцеві фактори та сприяє отриманню об'єктивної інформації, необхідної в процесі управління на місцевому рівні

Метою дослідження є формулювання висновків та надання рекомендацій щодо організації системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування.

Основним завданням дослідження є опис отриманого досвіду щодо організації системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування на прикладі Вінницької міської територіальної громади.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо повноважень та обов'язків органів місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері оцінки потреб у сфері охорони здоров'я.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення досвіду управління у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування зокрема практику оцінки потреб у сфері охорони здоров'я; аналізу та синтезу для побудови системи обліку, зберігання та обробки даних щодо потреб у сфері охорони здоров'я; логічного узагальнення отриманих результатів (формулювання висновків) на основі практичного впровадження системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні.

Виклад основного матеріалу. У Вінницькій міській територіальній громаді відповідно до чинних нормативних актів відбуваються процеси децентралізації влади та реформування системи охорони здоров'я. В той же час продовжується процес цифровізації різних сфер діяльності громади. Цифровізація процесів у сфері охорони здоров'я в межах Вінницької міської територіальної громади розпочалась ще у 2011 році.

Цифровізація у сфері охорони здоров'я в Україні характеризується діяльністю центрального компоненту бази даних електронної системи охорони здоров'я, периферійного компоненту — медичних

інформаційних систем на рівні закладів та відсутністю єдиної системи в межах територіальної громади. На сьогодні функціонування єдиного медичного інформаційного простору, яке об'єднує всі підпорядковані комунальні медичні заклади на рівні громади, реалізовано лише в межах Вінницької міської територіальної громади.

Завдяки впровадженню цифровізації у сфері охорони здоров'я за горизонтальним принципом, створено єдиний медичний інформаційний простір, який об'єднав 13 комунальних закладів охорони здоров'я Вінницької МТГ, працюють в межах єдиної електронної медичної картки 1117 автоматизованих робочих місць, 2875 медичних працівників, з них 1854 лікарів, 730 медичних сестер. Автоматизовані робочі місця використовуються з навантаженням в 2,5 зміни.

На даний час створено понад 719 тисяч єдиних електронних медичних карток пацієнтів, які містять понад 28 мільйонів медичних записів (документів).

Для користувачів медичних послуг — пацієнтів функціонує «Персональний кабінет пацієнта», який дає можливість записатись на прийом до лікаря та забезпечує пацієнтам доступ до власної електронної медичної картки. Доступ до персонального кабінету забезпечується через сайт Вінницької міської ради (<https://www.vmr.gov.ua/personalniy-kabinet-patsienta>). На сьогодні створено майже 200 тисяч «кабінетів», тобто 52% населення Вінницької міської територіальної громади є користувачами даної послуги. Щодня в середньому 120 пацієнтів записуються он-лайн на прийом до лікаря.

Комунальні Центри первинної медико-санітарної допомоги та заклади, які надають спеціалізовану медичну допомогу, інтегровані з центральним компонентом бази даних електронної системи охорони здоров'я (еЗдоров'я) та забезпечують надання медичної допомоги та послуг населенню за програмою медичних гарантій.

Цифровізація у сфері охорони здоров'я Вінницької міської територіальної громади крім іншого сприяла розвитку системи обліку, зберігання та обробки медичних даних, формуванню індикаторів, звітів, показників, алгоритмів моніторингу, оцінки та контролю стану здоров'я населення, потреб у медичній допомозі, кадрового ресурсу та можливостей системи охорони здоров'я громади.

Налагоджена з використанням цифрових технологій в межах єдиного медичного інформаційного простору система внесення, зберігання та обробки даних дала змогу розширити перелік питань для моніторингу, оцінки та контролю даних щодо потреб населення громади у сфері охорони здоров'я. Для системи охорони здоров'я територіальної громади розроблені стратегічні показники-індикатори які дають змогу оцінити потреби населення у сфері охорони здоров'я.

Саме горизонтальний тип цифровізації системи охорони здоров'я та створення єдиного медичного простору на рівні громади дає суттєві переваги для налагодження системи оцінки потреб населення у сфері охорони здоров'я та діяльності системи охорони здоров'я на місцевому рівні.

Система визначення потреб у сфері охорони здоров'я ґрунтується на використанні його усіма учасниками автоматизованої системи та передбачає

Таблиця 1

Порівняльна характеристика видів цифровізації за обсягами впровадження

Показник	Вертикальний тип цифровізації (в межах закладу охорони здоров'я)	Горизонтальний тип цифровізації (в межах об'єднаної мережі закладів охорони здоров'я)
Обсяг інформації	В межах певного закладу охорони здоров'я	В межах мережі установ, об'єднаних в єдиний інформаційний простір
Набір даних для обліку	Облік відповідно до потреб певного закладу охорони здоров'я	Єдиний облік відповідно до потреб управління у сфері охорони здоров'я громади, враховує потреби населення громади
Можливість моніторингу діяльності системи охорони здоров'я	Забезпечується можливість моніторингу на рівні окремого закладу охорони здоров'я	Забезпечується можливість оперативного моніторингу в усіх підпорядкованих закладах охорони здоров'я за єдиними стандартами відповідно до потреб
Електронна медична карта пацієнта	В межах певного закладу охорони здоров'я	Єдина електронна медична картка в єдиному інформаційному просторі мережі закладів
Можливість обміну медичними даними	Формування наборів даних за додатковим запитом	В рамках єдиної електронної картки інформація доступна всім учасникам процесу надання медичних послуг онлайн та в режимі non-stop
Здійснення обліку, формування показників діяльності	Враховує потреби управління на рівні конкретного закладу охорони здоров'я	Уніфікований та єдиний підхід в рамках єдиного інформаційного простору враховує потреби управління на рівні закладів охорони здоров'я та органів місцевого самоврядування

Джерело: власна розробка за результатами практичного досвіду автора по налагодженню та використанню системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я

спрощення обліку та автоматичне формування зведених даних.

Сучасні реалії військової агресії проти України та вимушеної міграції населення, потреба у наданні медичної допомоги пораненим внесли корективи у систему моніторингу, оцінки та контролю у сфері охорони здоров'я громади. Вкрай важливим стало розуміння потреб у сфері охорони здоров'я як населення громади, так і вимушених переселенців.

Як в мирний час, так і в умовах нових викликів система визначення потреб у сфері охорони здоров'я з використанням цифрових технологій забезпечує облік, обробку, збереження даних, проведення систематичного моніторингу, контролю, оцінки, аналізу індикаторів та показників, на основі яких приймаються управлінські рішення з метою скерування ресурсу, необхідного для забезпечення населення медичною допомогою та медичними послугами. Дана система дозволила проводити визначення видів та обсягів потреб населення у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні, в тому числі потреб внутрішньо переміщених осіб.

Система визначення потреб у сфері охорони здоров'я адаптована під потреби територіальної громади.

Розуміння потреб населення сприяє також впровадженню та виконанню місцевих програм у сфері здоров'я.

В свою чергу підхід на основі аналізу місцевих потреб у сфері охорони здоров'я сприяє ефективному управлінню та узгодженню потреб населення у сфері охорони здоров'я з наявними ресурсами системи охорони здоров'я на місцевому рівні. Завдяки більш комплексному підходу до отримання інформації та визначення показників та індикаторів потреб у сфері охорони здоров'я, є змога більш комплексно підходити до аналізу проблемних ситуацій та виходити на рівень прогнозування ситуації, яка може скластись.

Отже, дана система є динамічною та гнучкою та забезпечує оцінку потреб населення у сфері охорони здоров'я як у мирний час, так і за умови нових викликів.

Маючи практичний досвід використання цифрових технологій у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні, ми переконані, що цифрові технології мають суттєвий вплив на практичне забезпечення потреб населення у медичній допомозі та забезпечує ефективну систему управління охороною здоров'я, зокрема моніторинг, оцінку та контроль потреб населення, показників діяльності, оптимальне використання ресурсу тощо.

Налагоджена автоматизована система визначення потреб у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні є засобом отримання достовірної та широкоформатної інформації, необхідної для прийняття та впровадження управлінських рішень, перевірки та контролю виконання прийнятих рішень.

Крім того, отримані дані є основою для розробки та впровадження програм підтримки і розвитку у сфері охорони здоров'я та спрямування ресурсу, для стратегічного планування тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Провівши аналіз отриманого досвіду застосування системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування приходимо до висновків:

Можливості цифрових технологій у сфері охорони здоров'я громади дозволяють об'єднати медичні заклади на території громади для створення єдиного медичного інформаційного простору громади та налагодити ефективну та зручну систему визначення потреб у сфері охорони здоров'я рівні місцевого самоврядування.

Система визначення потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування раціонально налаштовується за допомогою цифрових технологій та повинна мати на меті створення єдиного медичного інформаційного простору.

Цифрові технології розширюють можливості та сприяють проведенню моніторингу, оцінки та контролю даних щодо потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування.

Система визначення потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування сприяє ефективному управлінню та раціональному використанню ресурсів, досягненню організаційних, правових, економічних, фінансових, соціальних ефектів у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні.

Система визначення потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування покращує доступ населення до послуг, формує якісно новий перелік даних, необхідних для управління: прогнозування, планування, моніторингу і контролю потреб населення у медичній допомозі.

Досвід використання органами місцевого самоврядування Вінницької міської територіальної громади системи обробки медичних даних, моніторингу, оцінки та контролю у сфері охорони здоров'я з використанням цифрових технологій підтвердив ефективність управління та ефективність запропонованої системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на рівні місцевого самоврядування як у звичайних умовах, так і в умовах військової агресії проти України.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на вдосконаленні системи визначення потреб у сфері охорони здоров'я на місцевому рівні, зокрема розширення автоматизації процесу побудови моделей логічних та технічних рішень з метою об'єктивної оцінки потреб у сфері охорони здоров'я.

Це дасть змогу оптимізувати використання фінансових, кадрових, технічних ресурсів громади з метою забезпечення медичного обслуговування населення.

Література

1. Миронюк О. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 р.: які завдання визначено? *Аптека online: вебпортал*. 20.02.2023. № 07(1378). URL: <https://www.apteka.ua/article/658641> (дата звернення: 10.10.2023).
2. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року. *Міністерство охорони здоров'я України: вебсайт*. 2022. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F/UKR%20Health%20Strategy%20Feb%2024.2022.pdf> (дата звернення: 04.10.2023).
3. Про схвалення Концепції розвитку електронної охорони здоров'я: Розпорядження Кабінету міністрів України від 28 грудня 2020 р. № 1671-р. *Верховна Рада України: вебсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.10.2023).
4. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2023 році: Розпорядження Кабінету міністрів України. *Міністерство охорони здоров'я України: вебсайт*. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/Hromadske_obhovorennia/2023/rozporiadzhennia/Stratehiia_2030.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
5. Guidance The Green Book. *GOV.UK: Офіційний урядовий сайт Великобританії*. 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/the-green-book-appraisal-and-evaluation-in-central-government/the-green-book-2020#a2-place-based-analysis> (дата звернення: 14.10.2023).
6. The Green Book: Annex A2 — Place Based Analysis. *Institute-for-community-studies: вебсайт*. URL: <https://www.youngfoundation.org/institute-for-community-studies/repository/the-green-book-annex-a2-place-based-analysis/> (дата звернення: 14.10.2023).
7. Distributional and place-based analysis. *Towns Fund Website: вебсайт*. URL: <https://townsfund.org.uk/resources-collection/distributional-and-place-based-analysis> (дата звернення: 14.10.2023).
8. Інгінова К.О., Юрочко Т.П. Дослідження видів прогнозування потреби населення в послугах сфери охорони здоров'я. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Том 33 (72), № 3. С. 76–81. doi: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.3/13>.
9. Моніторинг і оцінювання (МІО). *Центр громадського здоров'я: вебсайт*. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilsnid/monitoring-i-ocinyuvannya> (дата звернення: 06.10.2023).
10. Lankester T. Monitoring and evaluating the health programme. *Oxford Academic Oxford University Press (OUP)'s platform for research, offers a single point of entry for access to scholarly and academic books and journals*. 2019. P. 153–164. URL: <https://academic.oup.com/book/25049/chapter/189152774> (дата звернення: 03.10.2023).
11. Ayanore M.A. et al. Towards Resilient Health Systems in Sub-Saharan Africa: A Systematic Review of the English Language Literature on Health Workforce, Surveillance, and Health Governance Issues for Health Systems Strengthening. *Annals of Global Health*. 2019. Vol. 85, No. 1. URL: <https://doi.org/10.5334/aogh.2514>. (дата звернення: 03.10.2023).
12. Hosseinpour A.R. et al. Equity-Oriented Monitoring in the Context of Universal Health Coverage. *PLoS Medicine*. 2014. Vol. 11, No. 9. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001727> (дата звернення: 03.10.2023).
13. Begum T., Khan S.M., Adamou B., Ferdous J., Parvez M.M., Islam M.S., Kumkum F.A., Rahman A., Anwar I. Perceptions and Experiences with District Health Information System Software to Collect and Utilize Health Data in Bangladesh: A Qualitative Exploratory Study. *BMC Health Services Research, U.S. National Library of Medicine*. 2020. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32456706/> (дата звернення: 03.10.2023).
14. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *Верховна Рада України: вебсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2168-19> (дата звернення: 03.10.2023).
15. Децентралізація дає можливості: вебсайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення: 03.10.2023).

References

1. Myroniuk O. Stratehiia rozvytku systemy okhorony zdorovia do 2030 r.: yaki zavdannia vyznachenno? *Apteka online: vebportal*. 20.02.2023. № 07(1378). URL: <https://www.apteka.ua/article/658641> (access date: 10.10.2023).
2. Stratehiia rozvytku systemy okhorony zdorovia do 2030 roku. *Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy: vebсайт*. 2022. URL: <https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F/UKR%20Health%20Strategy%20Feb%2024.2022.pdf> (access date: 04.10.2023).
3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi okhorony zdorovia: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 28 hrudnia 2020 r. № 1671-r. *Verkhovna Rada Ukrainy: vebсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2020-%D1%80#Text> (access date: 11.10.2023).
4. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku systemy okhorony zdorovia do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiino-ho planu yii realizatsii u 2023 rotsi: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy. *Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy: vebсайт*. URL: https://moz.gov.ua/uploads/ckeditor/Hromadske_obhovorennia/2023/rozporiadzhennia/Stratehiia_2030.pdf (access date: 10.10.2023).

5. Guidance The Green Book. GOV.UK: Ofitsiyni uriadoviysait Velykobrytanii. 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/the-green-book-appraisal-and-evaluation-in-central-government/the-green-book-2020#a2-place-based-analysis> (access date: 14.10.2023).
6. The Green Book: Annex A2 — Place Based Analysis. Institute-for-community-studies: vebsait. URL: <https://www.youngfoundation.org/institute-for-community-studies/repository/the-green-book-annex-a2-place-based-analysis/> (access date: 14.10.2023).
7. Distributional and place-based analysis. Towns Fund Website: vebsait. URL: <https://townsfund.org.uk/resources-collection/distributional-and-place-based-analysis> (access date: 14.10.2023).
8. Inhinova K.O., Yurochko T.P. Doslidzhennia vydiv prohnouzuvannia potreby naselennia v posluhakh sfery okhorony zdorovia. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriiia: Publichne upravlinnia ta administruvannia. 2022. Tom 33 (72), № 3. S. 76–81. doi: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.3/13>.
9. Monitorynh i otsiniuvannia (MIO). Tsentr hromadskoho zdorovia: vebsait. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilsnid/monitoring-i-ocinyuvannya> (access date: 06.10.2023).
10. Lankester T. Monitoring and evaluating the health programme. Oxford Academic Oxford University Press (OUP)s platform for research, offers a single point of entry for access to scholarly and academic books and journals. 2019. P. 153–164. URL: <https://academic.oup.com/book/25049/chapter/189152774> (access date: 03.10.2023).
11. Ayanore M.A. et al. Towards Resilient Health Systems in Sub-Saharan Africa: A Systematic Review of the English Language Literature on Health Workforce, Surveillance, and Health Governance Issues for Health Systems Strengthening. Annals of Global Health. 2019. Vol. 85, No. 1. URL: <https://doi.org/10.5334/aogh.2514>. (access date: 03.10.2023).
12. Hosseinpoor A.R. et al. Equity-Oriented Monitoring in the Context of Universal Health Coverage. PLoS Medicine. 2014. Vol. 11, No. 9. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001727> (access date: 03.10.2023).
13. Begum T., Khan S.M., Adamou B., Ferdous J., Parvez M.M., Islam M.S., Kumkum F.A., Rahman A., Anwar I. Perceptions and Experiences with District Health Information System Software to Collect and Utilize Health Data in Bangladesh: A Qualitative Exploratory Study. BMC Health Services Research, U.S. National Library of Medicine. 2020. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32456706/> (access date: 03.10.2023).
14. Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia: Zakon Ukrainy vid 19.10.2017 № 2168-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy: vebsait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2168-19> (access date: 03.10.2023).
15. Detsentralizatsiia daie mozhlyvosti: vebsait. URL: <https://decentralization.gov.ua/about> (access date: 03.10.2023).

Стаття надійшла до редакції 17.10.2023

УДК 351:316.77(323.21)

Мамонова Валентина Василівна

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова*

Mamonova Valentyna

*Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Management and Public Administration Department
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv
ORCID: 0000-0002-0219-3884*

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9322

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ

COMMUNICATIVE INTERACTION IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM: THE ROLE OF THE PUBLIC

Анотація. У статті наведено результати дослідження комунікативної взаємодії органів публічного управління і громадськості щодо вирішення питань місцевого значення. Підкреслено, що розвиток України як демократичної держави неможливий без функціонування справжнього громадянського суспільства. Зазначено, що в Україні сформовано правові засади взаємодії громадськості і суб'єктів публічного управління, проте чинне законодавство потребує удосконалення.

Наголошено, що інтеграція України до Європейського Союзу передбачає впровадження європейських підходів до участі громадськості в демократичних процесах у суспільстві. Розглянуто ключові документи ЄС щодо залучення громадськості до участі в публічному управлінні: Європейська Стратегія інновацій та доброго врядування на місцевому рівні (2007) – зокрема, принципи демократичного врядування, на яких має будуватися комунікативна взаємодія органів публічного управління і громадськості; Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо залучення громадськості (2017) – здійснено огляд керівних принципів ЄС щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень.

Виокремлено чотири категорії громадськості: 1) територіальна громада/спільнота, 2) окремих громадянин, 3) громадські формування, 4) органи самоорганізації населення.

Інструментарій комунікативної взаємодії у моделі «влада – громадськість» впорядковано у дев'ять типів: 1) форми прямого волевиявлення членів територіальної громади; 2) механізм громадського бюджету; 3) участь у прийнятті рішень з питань місцевого значення через загальні збори, місцеві ініціативи, громадські слухання; 4) консультування; 5) звернення; 6) делегування/передача повноважень органів місцевого самоврядування суб'єктам громадськості; 7) звітування; 8) вивчення громадської думки; 9) інформаційне повідомлення.

Підкреслено, що інтенсифікація комунікативної взаємодії органів публічного управління і громадськості сприятиме підвищенню рівня взаємної довіри між ними, формуванню солідарної відповідальності за розвиток громад та територій.

Ключові слова: суб'єкти публічного управління, громадськість, комунікативна взаємодія, форми локальної демократії, принципи доброго врядування.

Summary. The article presents the results of a study of the communicative interaction of public administration bodies with the community regarding the resolution of local importance issues. It is emphasized that the development of Ukraine as a democratic state is impossible without the firm functioning of a civil society.

It is emphasized that Ukraine's integration into the European Union involves the introduction of European approaches to public participation in democratic processes. The key EU documents about community involvement in public administration were considered, i.e., the European Strategy for Innovation and Good Governance at the Local Level (2007); Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Public Involvement (2017).

Four categories of the community are distinguished: 1) territorial community, 2) individuals, 3) public organizations, and 4) self-organization bodies of the community.

The toolkit of communicative interaction in the “government – public” scale is organized into nine types: 1) forms of direct expression of the will of members of the territorial community; 2) public budget mechanism; 3) participation in decision-making on issues of local importance through general meetings, local initiatives, public hearings; 4) counseling; 5) appeal; 6) delegation/transference of powers of local self-government bodies to public entities; 7) reporting; 8) study of public opinion; 9) information notification.

It is stressed that the intensification of communicative interaction between public administration bodies and the community will contribute to increasing the level of mutual trust between them and the formation of joint responsibility for the development of communities and territories.

Key words: subjects of public administration, public, communicative interaction, forms of local democracy, principles of good governance.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Розвиток України як демократичної держави неможливий без функціонування справжнього громадянського суспільства. Саме тому в Конституції України зафіксовано, що народ є єдиним джерелом влади в Україні та здійснює її безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. А у законі про місцеве самоврядування останнє визначено як право (що гарантоване державою) та реальна здатність територіальної громади «самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення» [4]. Отже, ці конституційно-правові засади фактично є фундаментом взаємодії громадськості і суб'єктів публічного управління (органів державної влади та органів і посадових осіб місцевого самоврядування). Проте чинне законодавство потребує удосконалення у напрямку його стандартизації, уточнення і уніфікації положень нормативно-правових актів відносно всіх форм локальної демократії.

В Україні протягом останніх десятиліть відбувається формування громадянського суспільства, становлення його партнерства з державою, налагодження комунікативної взаємодії органів публічного управління та громадськості. Разом з тим, з одного боку, нерідко має місце пасивна позиція громадськості у вирішенні питань місцевого значення, а з іншого — недооцінювання органами публічного управління на місцевому рівні потенціалу громадськості щодо участі в управлінні місцевими справами, що актуалізує тему даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії органів публічного управління і громадськості знаходяться у центрі уваги багатьох вчених і фахівців. Серед них — В.М. Алексєєв, М.П. Бублій, В.А. Гошовська, Д.І. Дзвінчук, Н.М. Драгомирецька, В.М. Дрешпак, А.С. Крупник, О.М. Крутії, О.А. Рачинська, Є.О. Романенко та ін.

Так, предметом дослідження В.М. Алексєєва стали взаємовідносини держави та суспільства в Україні; Н.В. Статівка і М.П. Бублій описують теоретичні основи взаємодії органів влади та громадськості в просторі комунікації Є.О. Романенко

досліджує інструментарій комунікативної взаємодії органів державної влади та громадськості, а Г.М. Шаульська акцентує увагу на механізмах взаємодії громадськості з органами публічної влади; О.М. Крутії присвячує свої публікації діалогів взаємодії органів влади і громадськості; Є.О. Архипова і Н.О. Дмитренко розглядають питання ефективної комунікації між органами державної влади та громадськістю тощо.

Проте, незважаючи на численні публікації щодо комунікацій в системі публічного влади, немало проблемних аспектів комунікативної взаємодії з громадськістю, як суб'єктом публічного управління, залишаються не до кінця дослідженими.

Метою статті є визначення структури громадськості як суб'єкта комунікативної взаємодії та уточнення типології такої взаємодії крізь призму європейських підходів до участі громадськості в публічному управлінні щодо вирішення питань місцевого значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграція України до Європейського Союзу передбачає впровадження Європейської Стратегії інновацій та доброго врядування на місцевому рівні (далі — Стратегія), яка спрямована на досягнення визначених цілей, одна з яких — громадяни мають бути в центрі всіх найбільш важливих демократичних процесів у суспільстві (Європейські міністри, що відповідають за місцеве та регіональне управління, схвалили Стратегію під час Конференції у Валенсії у 2007 р., а Комітет міністрів Ради Європи прийняв Стратегію в березні 2008 р.).

Складовою частиною цієї Стратегії є викладені у додатку до неї 12 принципів доброго демократичного врядування, серед яких відзначимо ті, що безпосередньо пов'язані з темою даної статті: — чесне проведення виборів, представництво та участь (Fair Conduct of Elections, Representation and Participation) — проведення місцевих виборів повинно здійснюватися вільно і справедливо, а у центрі громадської активності мають знаходитися громадяни, які залучаються до громадського життя на місцевому рівні чітко визначеними способами;

– відкритість і прозорість (Openness and Transparency) — має бути забезпечений публічний доступ до всієї інформації про діяльність місцевих органів публічного управління [9].

У 2017 р. Комітет міністрів Ради Європи прийняв рекомендації щодо залучення громадськості, в яких викладено керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень, а саме;

- взаємна повага між усіма суб'єктами як основа для чесної взаємодії та взаємної довіри (mutual respect between all actors as the basis for honest interaction and mutual trust);
- повага до незалежності неурядових організацій незалежно від того, співпадають чи не співпадають їхні думки з думками органів публічного управління (respect for the independence of NGOs whether their opinions are consistent with those of the public authorities or not);
- повага до позиції органів публічного управління, на яких лежить відповідальність за прийняття рішень і підзвітність за їх виконання (respect for the position of public authorities with whom responsibility and accountability for decision making lies);
- відкритість, прозорість, підзвітність (openness, transparency and accountability);
- чуйність, коли всі учасники надають належний зворотний зв'язок (responsiveness, with all actors providing appropriate feedback);
- недискримінація та інклюзивність, щоб думки усіх (у т.ч. менш привілейованих та найбільш вразливих) могли бути почутими та прийнятими до уваги (non-discrimination and inclusiveness so that all voices, including those of the less privileged and most vulnerable, can be heard and taken into account);
- гендерна рівність і рівноправна участь усіх груп, у тому числі тих, які мають особливі інтереси та потреби — молодь, люди похилого віку, люди з обмеженими фізичними можливостями або меншини (gender equality and equal participation of all groups including those with particular interests and needs, such as young people, the elderly, people with disabilities or minorities);
- доступність завдяки використанню зрозумілої мови і відповідних засобів участі (офлайн або онлайн) та будь-якого пристрою (accessibility through the use of clear language and appropriate means of participation, offline or online, and on any device) [8].

Отже, у розглянутих документах ЄС окреслено ключові положення залучення громадськості до участі в публічному управлінні. В останні роки в Україні створення умов для реалізації громадської ініціативи і налагодження комунікативної взаємодії інститутів громадянського суспільства і органів публічного управління відбувається

згідно з Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки, затвердженою Указом Президента України від 7 вересня 2021 р. № 487/2021 [5].

Громадськість в Україні є складним явищем, а поняття «громадськість» не має однозначного тлумачення науковцями і фахівцями та не закріплено чітко у законодавстві. В Енциклопедії державного управління (т. 5, 2011) громадськість визначено як «активна частина суспільства, що бере безпосередню участь у житті всього суспільства шляхом представлення його інтересів» [2]; у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» — як «одна чи більше фізичних або юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи» [6], а у Законі України «Про стратегічну екологічну оцінку» — у звуженому варіанті, як «одна чи більше фізичних або юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи, зареєстровані на території, на яку поширюється дія документа стратегічного планування» [7].

Проведене дослідження свідчить, що різні частини громадськості беруть різну участь у вирішенні питань місцевого значення. Тому громадськість як суб'єкт комунікативної взаємодії має певну структуру, яку необхідно враховувати під час визначення форм взаємодії (рис. 1).

Вважаємо за доцільне виокремити такі категорії громадськості:

- *територіальні громада/спільнота* як сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста (територіальна громада) або району/області (територіальна спільнота);
- *окремий громадянин* — фізична особа, що проживає на території конкретної адміністративно-територіальної одиниці;
- *громадські формування* — добровільні, некомерційні формування, що об'єдналися навколо спільного інтересу чи побоювання (як громадські організації, громадські спілки, професійні організації, професійні спілки, релігійні та благодійні організації тощо);
- *органи самоорганізації населення* — жителі частини адміністративно-територіальної одиниці (мікрорайону, вулиці, багатоповерхового будинку тощо), які об'єднуються для вирішення конкретних питань місцевого значення.

Комунікативна взаємодія органів публічного управління та кожної категорії громадськості має свої особливості і механізми реалізації.

Формою безпосередньої демократії є місцеві вибори, під час яких формуються представницькі органи місцевого самоврядування та інститут голів сільських, селищних, міських територіальних громад. Основні форми локальної демократії (на місцевому рівні) встановлено у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні»: місцевий

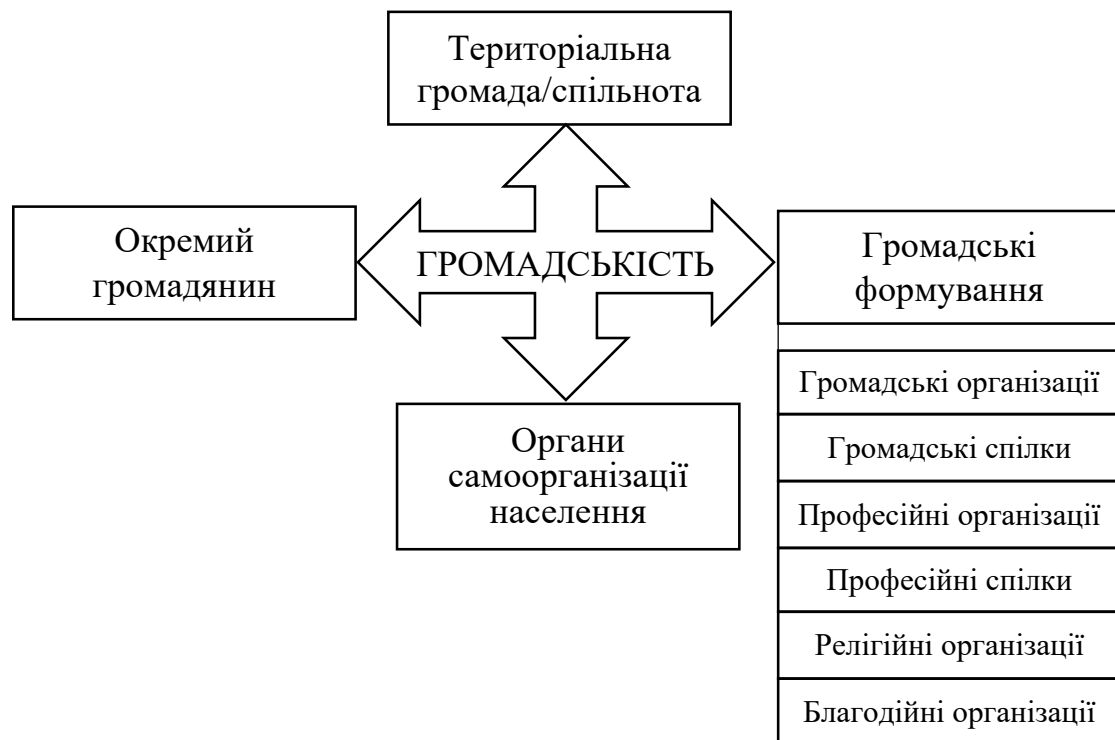

Рис. 1. Категорії громадськості в комунікативній взаємодії

Джерело: розроблено авторкою

референдум, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання. Крім того, формами участі громадськості у вирішенні питань місцевого значення є участь у пленарних засіданнях місцевої ради, звернення громадян (одноосібні і групові), громадські комісії, громадські ради та інші дорадче-консультативні органи, громадські експертизи, громадські обговорення, публічні консультації, громадський бюджет (бюджет участі) тощо. Проте не всі вони регулюються законодавчими актами. Так, механізм місцевих виборів встановлює Виборчий кодекс України. А порядок організації загальних зборів громадян за місцем проживання затверджено постановою Верховної Ради України ще у 1993 р. Незважаючи на те, що у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлено, що порядок призначення і проведення місцевого референдуму, перелік питань, що вирішуються виключно місцевим референдумом, визначається законом про референдум (стаття 7), такого закону досі немає у чинній законодавчій базі. (Законі України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.1991 № 1286-ХІІ втратив чинність на підставі Закону № 5475-VI від 06.11.2012; проект закону про місцевий референдум № 5512 від 19.05.2021 — за інформацією на офіційному веб-порталі Верховної Ради України станом на 25.10.2023 включено до порядку денного десятої сесії дев'ятого скликання).

Громадські слухання, місцеві ініціативи, громадський бюджет та ін. не мають законодавчого

закріплення — положення про їх організацію і проведення включаються до статуту територіальної громади або затверджуються рішеннями відповідними органами місцевого самоврядування. За даними дослідження «Існуючі форми локальної демократії та механізми їх правового регулювання», результати якого були презентовані 9 жовтня 2023 р. у Комітеті Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, найбільш популярними та ефективними формами прямої демократії на місцевому рівні є громадські слухання, звернення, загальні збори громадян за місцем проживання. При цьому ініціаторами діалогу «влада-громада» в рівній мірі виступають голова громади і жителі [1].

Комунікативна взаємодія в системі публічного управління передбачає різні рівні залучення громадськості до вирішення питань місцевого значення. У попередній публікації авторки у співавторстві з О.Довбнею крізь призму прийняття містобудівних рішень в Україні було розкрито підхід Ш.Арнштайн, згідно з яким участь громадськості визначається трьома рівнями — неучасть, формальна участь, справжня участь [3]. Мають місце й інші класифікації рівнів/видів участі громадськості у публічному управлінні (ПРООН, Д.Вілкок та ін.). На підставі проведеного дослідження виокремлено такі типи комунікативної взаємодії органів публічного управління і громадськості:

- 1) прийняття рішень через пряме волевиявлення членів територіальної громади (місцеві вибори, місцевий референдум);
- 2) прийняття рішень через механізм громадського бюджету (вибір проектів для фінансування з місцевого бюджету);
- 3) участь у прийнятті рішень з питань місцевого значення через загальні збори, місцеві ініціативи, громадські слухання (проведення їх в окремих сферах регламентовано законодавством — наприклад, затверджені Кабінетом Міністрів України Порядок проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля та Порядок розроблення, проведення громадського обговорення, погодження програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та внесення змін до них тощо), інші форми локальної демократії;
- 4) консультування — через створення дорадче-консультативних органів та громадських рад, а також через публічні обговорення (у деяких сферах їх обов'язковість встановлена законодавством — наприклад, Законом України «Про засади державної регуляторної політики», Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку» тощо);
- 5) звернення окремих громадян та їх груп за спільними інтересами (у т.ч. електронні петиції), звернення публічних службовців до громадськості;
- 6) делегування/передача повноважень органів місцевого самоврядування суб'єктам громадськості:
 - органам самоорганізації населення — як суб'єктам місцевого самоврядування,
 - громадським формуванням — на виконання окремих повноважень за механізмом аутсорсингу;
- 7) звітування суб'єктів місцевого самоврядування (перш за все, виборних — сільських, селищних, міських голів, а також депутатів місцевих рад);
- 8) вивчення громадської думки;
- 9) інформаційне повідомлення (у т.ч. через участь представників громадськості у пленарних засіданнях сесій місцевих рад).

Слід відзначити, що в умовах правового режиму воєнного стану роль громадськості у публічному управлінні тимчасово змінюється у бік звуження сфер демократії участі та зниження активності, оскільки Законом України «Про правовий режим воєнного стану» забороняється проведення місцевих референдумів і масових зібрань (стаття 19), якими є громадські слухання, загальні збори громадян за місцем проживання та ін. Що стосується публічних обговорень і публічних консультацій щодо актуальних питань місцевого розвитку,

проектів рішень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, їх можна організовувати в онлайн режимі — за умови активної участі громадськості. Проте в умовах війни велика частина громадських формувань фокусує свою діяльність на наданні допомоги Збройним Силам України, внутрішньо переміщеним особам, особам, в яких зруйновано житло, та іншим постраждалим від бойових дій.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, проведене дослідження підтверджує положення про важливу роль громадськості у комунікативній взаємодії в системі публічного управління. У ключових документах Європейського Союзу щодо залучення громадськості до участі в публічному управлінні сформульовано принципи громадської участі у прийнятті рішень, які Україна має впроваджувати в управлінську діяльність на шляху інтеграції до ЄС. Зокрема, принципами доброго врядування, на яких має будуватися комунікативна взаємодія органів публічного управління і громадськості, є чесне проведення виборів, представництво та участь (Fair Conduct of Elections, Representation and Participation); відкритість і прозорість (Openness and Transparency). Аргументовано, що важливим напрямом удосконалення комунікативної діяльності органів публічного управління мають стати керівні принципи ЄС щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень.

Виокремлено чотири категорії громадськості:

- 1) територіальна громада/спільнота, 2) окремий громадянин, 3) громадські формування, 4) органи самоорганізації населення. Комунікативна взаємодія органів публічного управління та кожної категорії громадськості має свої особливості і механізми реалізації.

Широкий спектр інструментарію комунікативної взаємодії у моделі «влада — громадськість» впорядковано у дев'ять типів: 1) форми прямого волевиявлення членів територіальної громади; 2) механізм громадського бюджету; 3) участь у прийнятті рішень з питань місцевого значення через загальні збори, місцеві ініціативи, громадські слухання; 4) консультування; 5) звернення; 6) делегування/передача повноважень органів місцевого самоврядування суб'єктам громадськості; 7) звітування; 8) вивчення громадської думки; 9) інформаційне повідомлення.

Перспективами подальших досліджень можуть стати обґрунтування підходів до інтенсифікації комунікативної взаємодії органів публічного управління і громадськості, що сприятиме підвищенню рівня взаємної довіри між ними, формуванню солідарної відповідальності за розвиток громад та територій.

Література

1. Бойко О. Існуючі форми локальної демократії та механізми їх правового регулювання. Київ : Центр політико-правових реформ, 2023. 135 с. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/867/43740.pdf> (дата звернення: 28.10.2023).
2. Енциклопедія державного управління: у 8 т. Т. 5: Територіальне управління. / [наук.-ред. колегія: О.Ю. Амосов (співголова), О.С. Ігнатенко (співголова) та ін.; за ред. О.Ю. Амосова, О.С. Ігнатенка, А.О. Кузнецова]. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. 408 с.
3. Мамонова В.В., Довбня О.Б. Партиципативність у прийнятті містобудівних рішень органами публічного управління: зарубіжний досвід. *Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць*. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. Вип. 2 (65). С. 191–198.
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 20.10.2023).
5. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України від 07.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021> (дата звернення: 20.10.2023).
6. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. Дата оновлення: 07.09.2023. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 25.10.2023).
7. Про стратегічну екологічну оцінку: Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. Дата оновлення: 09.07.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> (дата звернення: 25.10.2023).
8. Guidelines for civil participation in political decision making (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2017 at the 1295th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making-en/16807626cf> (дата звернення: 25.10.2023).
9. Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level: Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/t/1680746f16> (дата звернення: 20.10.2023).

References

1. Boiko, O. (2023). Isnujuchi formy lokalnoji demokratiji ta mekhanizmy jikh pravovogho rehuljuvannja. [Existing forms of local democracy and mechanisms of their legal regulation] Kyiv : Centr polityko-pravovykh reform. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/867/43740.pdf> [in Ukrainian].
2. Encyklopedija derzhavnogho upravlinnja: u 8 t. T. 5: Terytorijalne upravlinnja [Encyclopedia of state administration: in 8 vols. Vol. 5: Territorial administration] / [nauk.-red. koleghija: O.Ju. Amosov (spivgholova), O.S. Ighnatenko (spivgholova) ta in.; za red. O.Ju. Amosova, O.S. Ighnatenka, A.O. Kuznecova]. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU "Maghistr", 2011. 408 s. [in Ukrainian].
3. Mamonova, V.V., Dovbnja, O.B. (2019). Partysypatyvnistj u pryjnjatti mistobudivnykh rishenj orghanamy publicnogho upravlinnja: zarubizhnyj dosvid. [Participativeness in the adoption of urban planning decisions by public administration bodies: foreign experience]. *Teoriya ta praktyka derzhavnogho upravlinnja: zb. nauk. pracj*. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU "Maghistr", 2 (65), 191–198 [in Ukrainian].
4. Pro misceve samovrjaduvannja v Ukraini [About local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> [in Ukrainian].
5. Pro Nacionaljnu strategiju spryjannja rozvytku ghromadjanskogho suspiljstva v Ukraini na 2021–2026 roky [About the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021> [in Ukrainian].
6. Pro ocinku vplyvu na dovkillja [On environmental impact assessment: Law of Ukraine dated May 23, 2017 No. 2059-VIII.]: Zakon Ukrainy vid 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> [in Ukrainian].
7. Pro strategichnu ekologichnu ocinku [About strategic environmental assessment]: Zakon Ukrainy vid 20.03.2018 № 2354-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> [in Ukrainian].
8. Guidelines for civil participation in political decision making (Adopted by the Committee of Ministers on 27 September 2017 at the 1295th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/guidelines-for-civil-participation-in-political-decision-making-en/16807626cf>.
9. Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level: Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/t/1680746f16>.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2023

УДК 35.352

СОЦІАЛЬНА І ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА

Колісниченко Наталя Миколаївна
*доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук
Інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»*

Kolisnichenko Natalia
*Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor,
Head of the Social and Humanitarian Sciences Chair
Institute of Public Service and Management of the
Odesa Polytechnic National University
ORCID: 0000-0003-1083-7990*

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9257

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ТА ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРИРОДА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

PUBLIC POLICY AND CIVIC EDUCATION IN UKRAINE: THE NATURE OF THE TIES

Анотація. У статті обґрунтовується актуальність взаємозв'язку громадянської освіти та публічної політики. Вивчається сутність громадянської освіти як сукупності знань, навичок та цінностей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей. Розглядаються етапи становлення громадянської освіти у контексті освітньої політики України. Досліджуються особливості реалізації публічної політики у сфері вищої освіти із реалізації громадянської освіти шляхом запровадження навчальних курсів із громадянознавства; навчальних курсів морально-етичного спрямування; навчальних курсів з вивчення культурного різноманіття; навчання суспільно корисному служінню. Аналізується взаємозв'язок між громадянською освітою та публічною політикою через покликання до публічної політики та служби державі і суспільству. Обґрунтовується положення, що публічна служба, є розширенням чеснот, які формуються в межах громадянської освіти і очікуються від усіх громадян у демократичній державі. Оскільки громадянська освіта має потенціал для розвитку демократичних цінностей, в політиці вона сприяє тому, що політика буде будуватися на демократичній основі. Це у свою чергу потребує активізації запровадження навчальних програм з громадянської освіти на рівні початкової, середньої до старшої школи; на рівні вищої освіти загалом та підготовки публічних службовців зокрема.

Ключові слова: взаємозв'язок, громадянська освіта, публічна політика, демократія, верховенство права, справедливість, права людини, громадянознавство, публічна служба, підготовка публічних службовців.

Summary. The article proposes the relevance of the ties between civic education and public policy. The essence of civic education is studied as a set of knowledge, skills and values related to the ideas of democracy and the rule of law, justice, equality, human rights, well-being and a healthy lifestyle, with awareness of equal rights and opportunities. The stages of formation of civic education in the context of educational policy of Ukraine are revealed. Peculiarities of the implementation of public policy in the field of higher education on the implementation of civic education through the introduction of educational courses in civics are studied; moral and ethical training courses; educational courses on the study of cultural diversity; training for socially useful service. The ties between civic education and public policy through the training on public policy and service to the state and society is analyzed. The proposition that public service is an extension of citizenship that are formed within the framework of civic education and are expected of all citizens in a democratic state is substantiated. Since civic education has the potential to develop democratic values, in politics it contributes to the fact that politics will be built on a democratic basis. This, in turn, requires the intensification of the introduction of educational programs on civic education at the elementary, middle, and high school levels; at the level of higher education in general and training of public servants in particular.

Key words: ties, civic education, public policy, democracy, rule of law, justice, human rights, civics, public service, training of public servants.

Постановка проблеми. Громадянська освіта є основою ефективності функціонування уряду в організованому суспільстві. Вона сприяє охороні прав та обов'язків індивідів як громадян певного суспільства. Без неї неможливо досягти жодних демократичних процесів стосовно участі громадян. Громадянська освіта є засадничим каменем формування інституту конституціоналізму, верховенства права та належного врядування; в її межах відбувається формування активних громадян, які реалізовуватимуть і захищатимуть свої демократичні права та обов'язки, цінність розмаїття та участі у політичній діяльності. Громадянська освіта та публічна політика не можуть бути розділені. Публічна політика є частиною громадянської освіти. Зв'язок між громадянською освітою і публічною політикою існує як з точки зору політики, навчання, так і соціуму-суспільства. Навчальні та освітні програми, які викладаються на різних рівнях освіти є здебільшого результатом реалізації публічної політики. У свою чергу публічна служба, як сфера основною функцією якої є надання державних адміністративних послуг громадянам, грає чималу роль у громадянській освіті з огляду на формування урядової політики, представництва, громадському просвітництві, реалізації державної політики, надає можливості для працевлаштування, забезпечення безперервності управління тощо. Участь у житті суспільства — у формуванні та реалізації публічної політик — вимагає від громадян необхідних знань, навичок, ставлення та цінностей. Важливим кроком у цьому напрямі стала ухвалена у 2018 році Концепція розвитку громадянської освіти [6] в Україні, яка потребує імплементації в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади громадянської освіти в Україні розробляли І.Жадан, Т.Клінченко, Л.Мицик, О.Наровлянський, Л.Пономаренко, О.Рудік, С.Рябов, І.Тараненко. Дослідження громадянської освіти у її комплексному прояві у межах політичного та демократичного дискурсів в Україні здійснили С.Кисельов, О.Кисельова та інші. Тим чи іншим чином питання громадянських компетентностей у системі публічної служби розглядали Євсюкова А., Лукіна Т., Маматова Т., Сергієнко Е. та інші. Проте, незважаючи на окремі поодинокі публікації, проблема взаємозв'язку громадянської освіти та формування й реалізації публічної політики залишається на часі.

Мета статті — обґрунтування актуальності взаємозв'язку громадянської освіти та публічної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадянська освіта — це сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості,

рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей [5]. Сутність громадянської освіти полягає в необхідності цілеспрямованого виховання особистості в інтересах суспільства і держави з огляду на сучасне трактування особистості як все більш значущої соціальної цінності.

Про громадянську освіту йдеться у законі «Про освіту» та в законі «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який набув чинності 1 січня 2023 року; у оприлюдненій в 2012 році «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні» де висловлюється необхідність реалізації державної стратегії з громадського виховання.

Відповідно до Краківської резолюції (2020 р.) громадянська освіта ґрунтується на багатовимірному підході до громадянства, що включає:

- 1) політичний вимір — участь у процесі прийняття рішень та використання політичної влади;
- 2) правовий вимір — знання та використання прав громадянина, дотримання його обов'язків;
- 3) культурний вимір — повага до історії і культури інших народів, внесок у розбудову мирних міжнаціональних відносин;
- 4) соціальний та економічний вимір — боротьба з бідністю та відчуженням, пошук нових форм праці і зміцнення громади, виявлення економічних чинників розвитку демократичного суспільства;
- 5) європейський вимір — усвідомлення єдності та багатоманітності європейської культури, навчання жити в європейському контексті;
- 6) глобальний вимір — усвідомлення та сприйняття глобальної солідарності.

Із 2018–2019 навчального року в старших класах закладів загальної середньої освіти України до інваріантної складової Типових навчальних планів запроваджено інтегрований курс «Громадянська освіта».

При вивченні нового предмета учні старших класів та перших курсів закладів фахової передвищої освіти мають усвідомити сутність відносин з іншими людьми, оточенням, суспільними інституціями та навколишнім середовищем, сформувати вміння оцінювати проблеми та виносити продумані оціночні судження, продуктивно розв'язувати соціальні питання та ухвалювати обґрунтовані рішення. Саме це є основою відповідальної участі громадян у житті суспільства на місцевому, національному та глобальному рівнях.

Уміння і навички, що розвивають критичне мислення, сприяють розвитку емоційного інтелекту учнів і студентів, формують навички міжособистісної взаємодії й інформаційної грамотності. Запровадження у складі громадянської освіти технології розвитку критичного мислення також

готує учнів і студентів як активних та відповідальних громадян XXI століття [3, с. 5].

В основу вивчення курсу покладено Глобальні цілі ООН, Декларацію ООН з освіти та виховання в області прав людини, Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в новій українській школі, Керівні принципи ОБСЄ щодо освіти в галузі прав людини для системи середньої школи. Усе ці норми передбачають консенсус між національним і загальноєвропейським змістом громадянської освіти.

Згідно з навчальною програмою з громадянської освіти, затвердженої МОН України, зміст громадянської освіти визначається як суспільними потребами, вимогами соціальних і державних інституцій, так і інтересами особистості, її ставленням до суспільних проблем і готовністю брати участь в їхньому розв'язанні [1, с. 1].

Навчання громадянській освіті має бути інтегрованим та інтерактивним. Ці характеристики змісту громадянської освіти та навчального процесу мають стати фундаментом для формування знань, умінь і навичок, цінностей і моделей поведінки учнів як членів громадянського суспільства, громадян української держави у глобалізованому світі [4, с. 9].

Аналіз запропонованої МОН програми курсу «Громадянська освіта» та значного попереднього досвіду теоретичних розвідок і практичних напрацювань дозволив охарактеризувати актуальні особливості навчання громадянству учнів старшої школи. Серед них: необхідність використання вчителями попереднього досвіду навчання громадянської освіти в Україні, переосмисленого у новій соціокультурній ситуації: потреба у запровадженні таких моделей і технологій навчання, які б дозволяли залучали учнів під час навчання до розв'язання конкретних актуальних проблем життя суспільства, громади, школи, одночасно забезпечуючи їх необхідними знаннями і практичними навичками; встановлення вчителем демократичної атмосфери навчання, поваги до думки й особистості кожного учня, їхніх прав і гідності; необхідність для вчителя забезпечити й оцінити компетентісно орієнтовані та закріплені у навичках результати навчання, зокрема, розвиток емоційного інтелекту учнів, їхніх навичок міжособистісної взаємодії та інформаційної грамотності тощо [2].

Отже спостерігаємо активізацію громадянської освіти на рівні закладів середньої ланки, насамперед в школах. З іншого боку у вищій школі робиться крок назад: вже більше 10 років у програмах ЗВО відсутні як обов'язкові такі дисципліни як політологія та соціологія. Звернення уваги до питань громадянської освіти у межах вищої освіти може: покращити розуміння важливості та

актуальності політики, уряду та громадянського суспільства для здобувачів, наприклад, для їхньої безпеки, освіти, працевлаштування, здоров'я, відпочинку та якості життя загалом; сприяти розвитку громадської та особистісної відповідальності та заохочення дотримання цінностей і принципів демократії; підвищити почуття громадянської ефективності з огляду на те, який вплив громадяни можуть мати на політику на всіх рівнях управління, а також на характер і цілі об'єднань і ініціатив громадянського суспільства; спиратися на природний ідеалізм, енергію та надії молоді щодо поживлення громадянського життя в країні.

За кордоном громадянська освіта є невід'ємним складником загальної підготовки студентів бакалаврату, який реалізується у процесі викладання:

- 1) Навчальних курсів із громадянознавства — зорієнтовані на вивчення устрою та уряду, історії та становлення демократичних відносин у країні.
- 2) Навчальних курсів морально-етичного спрямування — забезпечують моральне виховання студентів та сприяють удосконаленню їхньої моральної поведінки, яка охоплює здатності до: морального сприйняття (розуміння того, що існує ситуація, яка потребує моральних дій, які можуть мати наслідки для інших); морально-етичного судження (судження про те, що слід зробити в конкретній ситуації); прийняття морального рішення (передбачає розгляд різних альтернатив у світлі можливих наслідків для себе та інших); моральної дії (у тому числі воля й уміння, необхідні для реалізації прийнятого рішення).
- 3) Навчальних курсів з вивчення культурного різноманіття — (diversity courses) — орієнтовані на створення освітнього середовища, яке характеризується взаємним обміном культурним досвідом та гармонійністю відносин між представниками різних культур. Ці курси сприяють соціокультурній ідентифікації особистості кожного студента та вихованню поваги до представників інших груп і визнання цінності їхніх культур.
- 4) Навчання суспільно корисного служіння — «практичне застосування здобутих знань, розвиток розуміння й усвідомлення демократичних засад у країні, здатності студентів до співпраці з різними верствами населення та формування громадянськості, морально-етичних якостей, відповідальності, ...а також встановлення зв'язків вищої школи з громадою».

Самі університети відстоюють атрибути випускника, які включають громадянство. Культивування самовпевненості, ефективних і впевнених студентів, які здатні автономно взаємодіяти зі світом за межами аудиторії — головний пріоритет кожного університету.

В університетах звертається увага на життєво важливий перехідний період до дорослого життя,

під час якого університети допомагають студентам зробити цей перехід до інформованого, ефективного та впевненого дорослого громадянина.

У західній теорії загалом система публічної служби розглядається як розширене громадянство [8, с. 53]. З цієї причини обговорення демократичної громадянської теорії зосереджується на ролях і обов'язках громадянства. Частина цієї дискусії пов'язана з ідеєю служіння громаді або нації в цілому. Добросесний громадянин є громадянином, залученим до діяльності громади, але він також має обов'язок чи відповідальність служити іншим. Брати участь у громадських процесах виходить за межі голосування, відвідування громадських зборів чи громадських слухань, написання листів, участі у фокус-групах і проектах. Це тлумачиться як участь протягом повного робочого дня в тому, що зазвичай називається «державною/публічною службою».

Покликання до публічної політики та служби ґрунтується на відповідальності усіх громадян до служіння державі і суспільству. Публічний службовець — це той, хто балотується та служить на виборній державній посаді, можливо, на короткий час, можливо протягом всієї кар'єри; але він або вона також може бути тим хто працює в урядовій установі — у соціальних службах, агенціях з охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища, правоохоронних органах чи будь-якому іншому громадському та державному органі. У західній практиці державним службовцем може бути навіть той хто працює поза урядом, у некомерційній організації або в організації громадського захисту. Скрізь, де є державні службовці, вони ймовірно вмотивовані бажанням змінити життя, покращити життя інших, щоб зробити щось значуще зі своїм власним життям. Отже, те, що вважається державною службою, є розширенням чеснот, які очікуються від усіх громадян у демократичній державі [9]. Це свідчить про те, що громадянська освіта стане корисним внеском для майбутньої громадськості у формуванні та реалізації державної політики.

Громадянська освіта є основою формування громадян, дії які спрямовані на припинення культури

насилення, вирішення конфліктів в суспільстві мирним шляхом. Це, безумовно, підсилює здійснення належної державної політики. Найбільш важливим аспектом в парадигмі громадянської освіти є формування громадян, які можуть сприяти вирішенню проблем держави та державної політики.

Освіта чітко показує, що існує невід'ємний зв'язок між громадянською освітою та державною політикою. Громадянська освіта має потенціал для розвитку демократичних цінностей в політиці [7] оскільки вона сприяє тому що політика буде будуватися на демократичній основі. Це у свою чергу потребує активізації запровадження навчальних програм з громадянської освіти на рівні початкової, середньої до старшої школи; на рівні вищої освіти загалом та підготовки публічних службовців зокрема. Успіх громадянської освіти визначатиме якість розуміння здобувачами результатів публічної політики.

Висновки. Громадянська освіта має три виміри реалізації і складається з аспектів громадянських знань, громадянських навичок і громадянських цінностей. Громадянські знання включають політику, право і мораль. Громадянські навички включають навички участі в житті держави та суспільства. Аспекти громадянських цінностей включають впевненість у собі, відданість суспільній справі, панування над релігійними упередженнями, моральні цінності. Існує зв'язок між громадянською освітою та публічною політикою як з точки зору політики, так і навчання та виховання. У процесі громадянської освіти для здобувача реалізується мета — бути хорошим громадянином. Оскільки підтримка та вдосконалення конституційної демократії в Україні яку виборюємо сьогодні у тяжкій війні з терористичною державою залежать від знань, навичок і цінностей наших громадян, рекомендуємо започаткувати національну ініціативу для відновлення громадянської освіти. Одна із найбільших проблем публічної служби — брак компетентності. Потрібно інвестувати у професійну освіту держслужбовців, вивчати практики та методи, які спрацювали, вивчати, що, навпаки, не спрацює.

Література

1. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *МОН України: вебсайт*. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 09.10.2023).
2. Гумен С. Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал. МОН України, СумДПУ імені А.С. Макаренка; [за заг. ред. О.В. Михайличенко]. Суми : СумДУ імені А.С. Макаренка, 2021. № 1(9). С. 141–148.
3. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–20.

4. Пометун О.І., Ремех Т.О. Практичний довідник учителя громадянської освіти: методичний посібник. Київ, 2018. 96 с.
5. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX.
6. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 09.10.2023).
7. Crawford K. Active Citizenship Education and Critical Pedagogy. *International Research Handbook on Values Education and Student Wellbeing*. 2010. P. 811–823. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-90-481-8675-4_46 (дата звернення: 09.10.2023).
8. Denhardt J., Vinzant R. The new public service: serving, not steering. M.E. Sharpe: Armonk, New York, London, England, 2007. 240 p.
9. He B. Four models of the relationship between confucianism and democracy. *Journal of Chinese Philosophy*. 2010. 37:1. P. 18–33. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2030064.x (дата звернення: 09.10.2023).

References

1. Hromadianska osvita. (2018). Navchalna prohrama intehrovanooho kursu dlia 10 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Curriculum of the integrated course for 10 classes of general educational institutions]. *MON Ukrainy: vebsait — Ministry of Education and Culture of Ukraine: website*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> [in Ukrainian].
2. Humen, S. (2021). Teoriia ta metodyka navchannia suspilnykh dystsyplin: naukovo-pedahohichni zhurnal [Theory and teaching methods of social disciplines: scientific and pedagogical journal]. *MON Ukrainy, SumDPU imeni A.S. Makarenka*; [za zah. red. O.V. Mykhailychenko]. Sumy: SumDU imeni A.S. Makarenka, 1(9), 141–148 [in Ukrainian].
3. Pometun, O. I. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the position of modern pedagogical science]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv — Bulletin of school exchange programs*, 23, 18–20. [in Ukrainian].
4. Pometun, O. I., Remekh, T. O. (2018). Praktychnyi dovidnyk uchytelia hromadianskoi osvity: metodychnyi posibnyk [Practical handbook of a teacher of civic education: methodical guide]. Kyiv, 96 [in Ukrainian].
5. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukraïnskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti [About the main principles of state policy in the sphere of the establishment of Ukrainian national and civil identity]: Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2022 roku № 2834-IX. [in Ukrainian].
6. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini [On the basic principles of state policy in the sphere of the establishment of Ukrainian national and civil identity]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.10.2018 № 710-r. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> [in Ukrainian].
7. Crawford, K. (2010). Active Citizenship Education and Critical Pedagogy. *International Research Handbook on Values Education and Student Wellbeing*, 811–823. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-90-481-8675-4_46 [in English].
8. Denhardt, J., Vinzant, R. (2007). The new public service: serving, not steering. Armonk, New York London, England, 240 [in English].
9. He, B. (2010). Four models of the relationship between confucianism and democracy. *Journal of Chinese Philosophy*, 37:1, 18–33. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2030064.x [in English].

Стаття надійшла до редакції 13.10.2023

УДК 35:351

Піроженко Наталя Вікторівна

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного управління та регіоналістики
Національний університет «Одеська політехніка»*

Pirozhenko Nataliya

*Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration and Regional Studies
Odesa National Polytechnic University*

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9244

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОРЯКІВ

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AS THE BASIS OF SOCIAL PROTECTION OF SEAMEN

Анотація. Стаття присвячена сучасній і негослідженій в українській науці проблематиці корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) як основи соціального захисту моряків. КСВ для морської галузі є інноваційною сферою. КСВ розглядається як нова філософія діяльності суб'єктів морської галузі, котра потребує зміни мислення та нових відносин в межах державно-приватного партнерства, побудованих на добровільності. Дослідження КСВ стосуються в першу чергу добробуту моряків та всіх аспектів соціального захисту. Стаття висвітлює результати огляду науково-прикладних досліджень в зарубіжних державах. Акценти робляться на досягненнях, недоліках та перспективах розвитку. Демонструється роль суб'єктів публічного управління та адміністрування і неурядових акторів в цьому процесі. За останні роки розвиток концепції КСВ в сфері соціального захисту моряків, відповідальності судновласників та рекрутингових компаній знайшло відображення в міжнародних документах. Цілі сталого розвитку в морській сфері розглядаються крізь призму запровадження КСВ, який визначається ефективним інструментом їх досягнення при вирішенні завдань соціального захисту моряків.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, соціальний захист моряків, діяльність уряду, публічне управління та адміністрування, державно-приватне партнерство.

Summary. The article is devoted to the modern and unexplored issue of corporate social responsibility (CSR) in Ukrainian science as a basis for social protection of seafarers. CSR for the maritime industry is an innovative field. CSR is considered as a new philosophy of activities of the subjects of the maritime industry, which requires a change of thinking and new relations within the framework of public-private partnership, built on voluntariness. CSR studies primarily concern the welfare of seafarers and all aspects of social protection. The article highlights the results of a review of scientific and applied research in foreign countries. Emphasis is placed on achievements, shortcomings and prospects for development. The role of subjects of public management and administration and non-governmental actors in this process is demonstrated. The development of the CSR concept in the field of social protection of seafarers, responsibility of shipowners and recruiting companies has been reflected in international documents in recent years. The Goals of sustainable development in the maritime sphere are considered through the prism of the implementation of CSR, which is defined as an effective tool for their achievement when solving the tasks of social protection of seafarers.

Key words: corporate social responsibility, social protection of seafarers, government activity, public management and administration, public-private partnership.

Постановка проблеми. Поняття «корпоративна соціальна відповідальність» є широко застосовним у багатьох галузях знань та науки, у тому числі в публічному управлінні та адмініструванні. В сфері судноплавства і забезпечення соціального захисту моряків дана проблематика є новою і отримала свій широкий розвиток в зарубіжній науці

і практиці у 2000-х роках. В українській науці і практиці дана проблематика не має поширення. Це пов'язано з низкою причин: відсутністю мережі судноплавних компаній, які б несли соціальну відповідальність за соціальний захист моряків в Україні; реформуванням та реорганізацією суб'єктів публічного управління та адміністрування

в судноплавній галузі; відсутністю наукових робіт і досліджень; відсутністю державної політики щодо колективної соціальної відповідальності та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) як основи соціального захисту моряків в галузі публічного управління та адміністрування відсутні. Зарубіжні публікації висвітлюють КСВ з позицій корпоративної та організаційної проблем. Важливими є питання виключності КСВ у різних секторах та країнах, включеності у різні види діяльності, узгодженості діяльності організацій і корпорацій із прагненнями громади, урахування потреб різних зацікавлених сторін [1]. Традиційними для досліджень є наступні питання КСВ в сфері соціального захисту моряків: екологічні, правові, соціальні та економічні аспекти КСВ в морській галузі; добровільні аспекти концепції КСВ; підвищення відповідальності і сталості у морській галузі за рахунок регулювання; політики та інституційних аспектів; методів сприяння вдосконаленню управління морськими адміністраціями; роль державних і приватних учасників морської галузі та багато ін. [2].

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення становлення КСВ як основи соціального захисту моряків в зарубіжних державах.

Виклад основного матеріалу. У 2011 році чітко було визначено цілі КСВ в морській сфері, зокрема: зосередженість на добробуті працівників; зосередженість на захисті морського середовища; необхідність дотримання прав людини та етичної торгівлі; залучення зацікавлених сторін; дотримання ділової етики [3]. У 2012 році йдеться про формулювання політики КСВ та запровадження її як саморегулювання. При цьому зазначається, що судноплавство як галузь надзвичайно повільно приймає політику корпоративної соціальної відповідальності. З соціального боку спостерігається той самий тиск низьких витрат на робочу силу, який штовхає будь-яку компанію до глобалізації ланцюжка постачання та доступу до дешевших джерел робочої сили. Екіпажі суден все частіше комплектуються екіпажами з усього світу, які мають різний рівень підготовки з безпеки та управління інцидентами. Важливою проблемою визначається зростання тиску на екіпаж кораблів із недорогою робочою силою, численні проблеми соціального забезпечення, такі як низька оплата, погане медичне обслуговування, «підневільне рабство», внесення до чорних списків, гонорари агентів, залишення, судові переслідування та ін. [4].

У 2013 році проводиться порівняння ситуації з 2004 роком. Дослідницька група DNV опублікувала технічний звіт «Корпоративна соціальна відповідальність у судноплавстві», в якому вказувалося, що КСВ в морському секторі не набуло поширення у порівнянні з іншими галузями

економіки [5]. У цьому Звіті надається визначення поняттю «соціально відповідальна судноплавна компанія»: це компанія, яка активно працює над інтеграцією людських, соціальних і екологічних проблем у свої бізнес-операції з метою створення позитивного впливу на суспільство [5]. Це вимагає змін і визначень в правовому полі, а також в переорієнтації освіти та навчання, а саме: уряди та інші регулюючі органи повинні приділяти належну увагу правам моряків у підході до розслідування забруднення моря; роботодавці повинні інституціоналізувати свої програми розвитку людських ресурсів і навчання та розглядати їх як інвестиції в майбутнє; рівні можливості повинні бути доступні для жінок-моряків, які залишаються невикористаним ресурсом [5].

Цікавими є погляди на КСВ у 2016 році, які до речі залишились актуальними і по теперішній час і зустрічаються в багатьох публікаціях. Так, зазначається, що КСВ є досить новою філософією для судноплавної галузі. Індустрія судноплавства за своєю природою є найбільш глобалізованою та суворо регульованою галуззю з усіх. Порівняно з наземними галузями промисловості, галузь судноплавства має довгий список зацікавлених сторін у своєму ланцюжку поставок. Це створює багато труднощів для судноплавної галузі, коли вона намагається задовольнити штрафні вимоги всіх зацікавлених сторін. Моряки, як основна зацікавлена сторона та важлива робоча частина судноплавної галузі, наражаються на непотрібні ризики та додаткову роботу заради фінансової вигоди акціонерів [6].

Важливими для розвитку КСВ були щорічні опитування SAFETY4SEA «Опитування CSR500 судноплавства», яке у 2018 році підкреслено численні переваги різних практик КСВ, що пропонують галузевим організаціям, які усвідомлюють свою відповідальність як частина суспільства [7]. Перше опитування було проведено у 2016 році, яке стосувалося встановлення індексу реального прогресу досягнення корпоративної соціальної відповідальності у галузі. Опитування було спрямовано на оцінку відповідності принципам КСВ 500 організацій, які працюють у більш ніж 30 різних країнах. У 2018 році було виявлено незначне зростання залученості до практики КСВ порівняно з результатами 2017 року, зокрема: організації підвищили показники КСВ до 52,1% (51,2% у 2017 році).

У 2022 році колективна соціальна відповідальність розглядається як колективний кодекс поведінки, що є досить новим явищем, яке формує соціальну відповідальність, за допомогою якої галузі та організації встановлюють свої бізнес-цілі, дотримуючись пристойності закону, етичної практики та міжнародних стандартів. Організації встановлюють високий стандарт для себе, своїх

бізнес-операцій і взаємодії з різними зацікавленими сторонами, такими як клієнти, співробітники, громади, навколишнє середовище, постачальники, регулюючі органи, групи інтересів і суспільство в цілому [8]. Важливими аспектами КСВ вважаються: взаємодія між державним та приватними секторами; здоров'я, безпека, добробут працівників; трудові права моряків та ін. [8]. Зазначається, що: уряди повинні: сформулювати та розробити національну морську політику та забезпечити дотримання правил і правил судноплавства та транспорту; ІМО та МОП повинні переконатися, що їхнє бачення безпечної, захищеної та ефективної індустрії міжнародних судноплавних перевезень зміцнить морський потенціал і допоможе досягти цілей сталого розвитку [8].

Попри це, у 2022 році наголошується, що КСВ є новою темою для судноплавства та морської промисловості, а це, у свою чергу, вимагає: зміни мислення; формування політики як на національному, так і на міжнародному рівнях; визначення чітких цілей; співпраці між державним і приватним секторами; підвищення соціальних стандартів [8].

В публікаціях 2023 року зустрічається думка, що просування аспектів виміру соціальної стійкості в суднопластві стосується вивчення ролі корпоративної соціальної відповідальності в підтримці рамок Декларації сталого розвитку моряків. Концепція сталого розвитку назавжди увійшла в судноплавну галузь. 17 цілей сталого розвитку, представлених Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році, спонукали судноплавну галузь через Міжнародну морську організацію вжити зачасних заходів і визнати сильний вплив судноплавства на сталий розвиток. З тих пір, поряд із нормативною базою, галузь зробила ряд побічних кроків для посилення соціальних аспектів сталого розвитку в суднопластві. Все це відбувається в контексті Декларації сталого розвитку моряків, яка була прийнята в квітні 2022 року [9]. В цьому контексті дослідники висвітлюються результати розвідок щодо здатності КСВ задовольнити вимоги Декларації і сприяти судноплавній галузі в досягненні соціальних аспектів сталого розвитку судноплавства. КСВ рекомендується як ефективний добровільний інструмент. Проте, як зазначають дослідники, необхідні подальші ініціативи та реформування нормативно-правової бази для

вирішення питань, пов'язаних із сім'ями моряків, які були виділені як життєво важливий елемент Декларації моряків [9].

Окрім наукових досліджень щодо проблем КСВ в сфері соціального захисту моряків, працюючі морські компанії вже запроваджують підходи КСВ. Так, наприклад, KYKLADES MARITIME вагому роль відводить морському персоналу. Компанія визнає: право на безпечне робоче місце, яке відповідає стандартам безпеки; право на справедливі умови праці; право на гідні умови життя та праці на борту; право на охорону здоров'я та соціальні заходи та інші форми соціального захисту. Також Компанія підтверджує свою відданість забезпеченню того, щоб: працевлаштування моряків було безкоштовним; робоче місце надавалось без будь-якої дискримінації; своєчасно виплачувалась заробітна плата та надбавки, за якими вживаються заходи; усі моряки отримували заробітну плату, на яку вони мають право за контрактом; робилось все можливе, щоб звільнити моряків у час, обумовлений трудовим договором, і вживалися заходи для досягнення цього; рекрутингові офіси забезпечували приємну атмосферу та ввічливе ставлення до всього морського персоналу; берегові працівники завжди з повагою ставились до всього морського персоналу, і ця повага була взаємною для сприяння гармонії на борту; розглядалися будь-які скарги моряків про недотримання цього статуту; існували зобов'язання покращення життя моряків у морі та на березі як постійний пріоритет [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проблема корпоративної соціальної відповідальності є як явищем в науці, так і процесом в практичній діяльності морських компаній, судновласників та ін. Проводиться певна політика урядів держав щодо розвитку КСВ на основі побудови державно-приватного партнерства в сфері соціального захисту моряків. Попри успішні досягнення та цікаві наукові та практичні нароби спостерігається низка проблем, які потребують розв'язання в зарубіжних державах: правове забезпечення; добровільність в реалізації; системи і механізми участі всіх суб'єктів публічного управління та адміністрування і зацікавлених сторін, основною з яких є моряки та ін. Для української науки і практики дана проблематика є інноваційною. Саме в цьому контексті будуть продовжені наукові розвідки.

Література

1. Dimitropoulos P., Chatzigianni Ef. Corporate Social Responsibility and Governance Stakeholders, Management and Organizational Performance in the European Union. 2022. URL: <https://www.routledge.com/Corporate-Social-Responsibility-and-Governance-Stakeholders-Management/Dimitropoulos-Chatzigianni/p/book/9780367715939> (дата звернення: 07.10.2023).
2. Corporate Social Responsibility in the Maritime Industry. 2018. URL: <https://repository.globethics.net/handle/20.500.12424/4126936> (дата звернення: 07.10.2023).

3. Integrating Corporate Social Responsibility and Maritime Industry. 2011. URL: <https://www.marineinsight.com/know-more/integrating-corporate-social-responsibility-and-maritime-industry/> (дата звернення: 07.10.2023).
4. Corporate social responsibility comes to maritime shipping. 2012. URL: <https://safety4sea.com/corporate-social-responsibility-comes-to-maritime-shipping/> (дата звернення: 07.10.2023).
5. Corporate Social Responsibility — a tool for recruitment and retention of seafarers. 2013. URL: <https://www.nautinst.org/resources-page/corporate-social-responsibility--a-tool-for-recruitment-and-retention-of-seafarers.html> (дата звернення: 07.10.2023).
6. Corporate Social Responsibility (CSR) in the Shipping Industry: A Disturbing Mechanism Between Maritime Security Needs and Seafarers' Welfare. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/299562726_Corporate_Social_Responsibility_CSR_in_the_Shipping_Industry_A_Disturbing_Mechanism_Between_Maritime_Security_Needs_and_Seafarers'_Welfare (дата звернення: 07.10.2023).
7. Shipping survey reveals growth in CSR as industry embraces sustainable practices. 2018. URL: <https://safety4sea.com/cm-shipping-survey-reveals-growth-in-csr-as-industry-embraces-sustainable-practices/> (дата звернення: 07.10.2023).
8. What is social responsibility in shipping? 2022. URL: <https://splash247.com/what-is-social-responsibility-in-shipping/> (дата звернення: 07.10.2023).
9. Fasoulis I. Advancing aspects of social sustainability dimension in shipping: exploring the role of corporate social responsibility in supporting the Seafarer Human Sustainability Declaration framework. *Australian Journal of Maritime & Ocean Affairs*. 2023. doi: <https://doi.org/10.1080/18366503.2022.2164411> (дата звернення: 07.10.2023).
10. Corporate & Social Responsibility. 2023. URL: <https://www.kykmar.gr/corporate-social-responsibility/> (дата звернення: 07.10.2023).

References

1. Dimitropoulos, P., & Chatzigianni, Ef. (2022). Corporate Social Responsibility and Governance Stakeholders, Management and Organizational Performance in the European Union. URL: <https://www.routledge.com/Corporate-Social-Responsibility-and-Governance-Stakeholders-Management/Dimitropoulos-Chatzigianni/p/book/9780367715939> (date of access: 07.10.2023).
2. Corporate Social Responsibility in the Maritime Industry. (2018). URL: <https://repository.globethics.net/handle/20.500.12424/4126936> (date of access: 07.10.2023).
3. Integrating Corporate Social Responsibility and Maritime Industry. (2011). URL: <https://www.marineinsight.com/know-more/integrating-corporate-social-responsibility-and-maritime-industry/> (date of access: 07.10.2023).
4. Corporate social responsibility comes to maritime shipping. (2012). URL: <https://safety4sea.com/corporate-social-responsibility-comes-to-maritime-shipping/> (date of access: 07.10.2023).
5. Corporate Social Responsibility — a tool for recruitment and retention of seafarers. (2013). URL: <https://www.nautinst.org/resources-page/corporate-social-responsibility--a-tool-for-recruitment-and-retention-of-seafarers.html> (date of access: 07.10.2023).
6. Corporate Social Responsibility (CSR) in the Shipping Industry: A Disturbing Mechanism Between Maritime Security Needs and Seafarers' Welfare. (2016). URL: https://www.researchgate.net/publication/299562726_Corporate_Social_Responsibility_CSR_in_the_Shipping_Industry_A_Disturbing_Mechanism_Between_Maritime_Security_Needs_and_Seafarers'_Welfare (date of access: 07.10.2023).
7. Shipping survey reveals growth in CSR as industry embraces sustainable practices. (2018). URL: <https://safety4sea.com/cm-shipping-survey-reveals-growth-in-csr-as-industry-embraces-sustainable-practices/> (date of access: 07.10.2023).
8. What is social responsibility in shipping? (2022). URL: <https://splash247.com/what-is-social-responsibility-in-shipping/> (date of access: 07.10.2023).
9. Fasoulis, I. (2023). Advancing aspects of social sustainability dimension in shipping: exploring the role of corporate social responsibility in supporting the Seafarer Human Sustainability Declaration framework. doi: <https://doi.org/10.1080/18366503.2022.2164411> (date of access: 07.10.2023).
10. Corporate & Social Responsibility. (2023). URL: <https://www.kykmar.gr/corporate-social-responsibility/> (date of access: 07.10.2023).

Стаття надійшла до редакції 08.10.2023

Криштанович Мирослав Франкович
доктор наук з державного управління, професор
Національний університет «Львівська політехніка»
Kryshtanovich Myroslav
Doctor of Science in Public Administration, Professor
Lviv Polytechnic National University

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9240

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МОРЯКІВ В ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ

ESTABLISHMENT OF SOCIAL PROTECTION OF SEAMEN IN FOREIGN COUNTRIES

Анотація. Стаття присвячена проблематиці становлення соціального захисту моряків в зарубіжних державах. Дана проблематика не досліджена в українській науці. Результати досліджень показали, що в зарубіжних державах є давня історія становлення соціального захисту моряків. Соціальний захист моряків починався зі створення різних пенсійних фондів моряків у 19–20-му століттях, які отримали розвиток і на сучасному етапі надають великий спектр послуг. До процесів створення та розвитку соціального захисту моряків долучаються велика кількість суб'єктів публічного управління та адміністрування, а також створюються нові органи та установи, а також дорадчі ради. Сучасний етап характеризується значним інтересом до соціального захисту моряків в ЄС, де соціальний захист регулюється окремими законодавствами і дає широкі можливості вибору схем такого захисту в залежності від умов роботи і держави, в якій працює моряк. Продемонстровано, що даний досвід є корисним для української практики і реалій, оскільки моряки роблять великий внесок в економіку держави і сприяють стабільності та сталості держави.

Ключові слова: соціальний захист моряків, публічне управління та адміністрування, соціальне страхування, соціальне забезпечення, історія розвитку соціального захисту моряків, зарубіжні держави.

Summary. The article is devoted to the problems of the formation of social protection of seafarers in foreign countries. This problem has not been investigated in Ukrainian science. The results of research showed that in foreign countries there is a long history of the formation of social protection for seafarers. Social protection of sailors begins with the creation of various pension funds for sailors in the 19th and 20th centuries. It has developed and at the present stage provides a wide range of services. A large number of subjects of public administration and public management are involved in the processes of creation and development of social protection for seafarers. New bodies and institutions and advisory councils are created for the social protection of seafarers. The current stage is characterized by significant interest in the social protection of seafarers in the EU. Social protection is regulated by separate laws and provides ample opportunities to choose such protection schemes depending on the working conditions and the state in which the seafarer works. This experience is useful for Ukrainian practice and realities, as sailors make a great contribution to the state's economy and contribute to the stability and sustainability of the state.

Key words: social protection of seafarers, public management and administration, social insurance, social security, history of the development of social protection of seafarers, foreign countries.

Постановка проблеми. На сьогодні, індустрія міжнародних перевезень відповідає за перевезення близько 90% світової торгівлі. Морські перевезення є джерелом життя світової економіки. Без судноплавства міжконтинентальна торгівля, масове транспортування сировини та імпорт/

експорт доступних продуктів харчування та промислових товарів були б просто неможливі. Існує понад 50 000 торговельних суден, які торгують на міжнародному рівні та перевозять різноманітні вантажі. Світовий флот зареєстрований у понад 150 країнах і налічує близько 2 мільйонів моряків.

Чисельність моряків у всьому світі, які служать на міжнародних торговельних суднах, оцінюється в 1892 720 моряків, з яких 857 540 є офіцерами і 1 035 180 є рядовими [1].

З початку 20-го століття було досягнуто значного прогресу, починаючи з перших кроків, зроблених у низці країн-піонерів щодо розвитку систем соціального захисту. Наразі більшість країн мають схеми соціального захисту, закріплені в національному законодавстві, які охоплюють усі або більшість сфер політики соціального захисту. Країни прагнуть будувати свої системи послідовно, залежно від національних обставин і пріоритетів. У багатьох випадках країни спочатку розглядали сферу виробничого травматизму, потім запроваджували пенсії за віком, інвалідність і допомогу у зв'язку з втратою годувальника, а потім — страхування у зв'язку з хворобою, охороною здоров'я та материнством. За оцінками Міжнародної організації праці 2017 р. фундаментальне право людини на соціальне забезпечення залишається нереалізованим для переважної більшості населення світу. Лише 45 відсотків населення світу ефективно захищено системою соціального захисту принаймні в одному регіоні, із значними відмінностями між регіонами. 55 відсотків залишаються незахищеними [2].

Незахищеними повною мірою є моряки, які роблять вагомий внесок в економіку держави, у тому числі на глобальному рівні. Багато держав мають історію формування соціального захисту моряків, який мав би стати корисним для українських реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації в даному аспекті відсутні, але є публікації, в яких наводяться різні кейси щодо соціального захисту моряків. Розглядаються проблеми роботи під «зручним» прапором та процесів трудового регулювання в державі [3].

В інших дослідженнях зазначається, що фінансування системи соціального забезпечення безпосередньо впливає на розподіл доходів населення шляхом перерозподілу ресурсів, які акумулюються у вигляді внесків або податків сплачених певними економічно активними особами, підприємствами та установами на користь інших залежних осіб [4]. Це повною мірою стосується моряків, які роблять великий внесок в економіку держави, а натомість не мають ні особливого статусу, ні сталого соціального захисту.

Морська господарська діяльність науковцями розглядається в контексті економічної безпеки та забезпечення незалежності національної економіки, її стабільності та стійкості, а також здатності до постійного оновлення та адаптації до змін зовнішнього середовища [5].

Це дійсно важливі аспекти, оскільки за даними UNCTAD, у 2021 році Україна посіла шосте місце у світі за кількістю працюючих моряків (4,04%). Українські моряки разом із сім'ями та

утриманцями — це близько 1 млн. осіб. Українські моряки привозять до країни \$3–4 млрд. щорічно [6].

Втім, дослідження щодо історії становлення соціального захисту моряків відсутні.

Формулювання цілей статті. Метою статті є короткий огляд основних тенденцій становлення соціального захисту моряків в зарубіжних державах як приклад для української галузі публічного управління та адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Активний розвиток соціальний захист моряків за останній час отримав в ЄС. Так, на громадян держав-членів ЄС або держав-учасниць угоди про Європейську економічну зону або Швейцарської Конфедерації розповсюджується Довідкова стаття L. 5631–2, Книга VI Транспортного кодексу, де йдеться, що члени екіпажу, які є громадянами Європейського Союзу або держави, яка є учасником угоди про Європейську економічну зону (або Швейцарської Конфедерації) користуються соціальним захистом на умовах, передбачених Європейськими правилами координації систем соціального забезпечення які до них застосовуються [7].

Нові європейські правила набули чинності з 1 травня 2010 року. Вони є базовими правилами (ЄС) № . 883/2004 Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 р. про координацію систем соціального забезпечення, а також імплементаційний Регламент (ЄС) № . 987/2009 Європейського Парламенту та Ради від 16 вересня 2009 р., який визначає методи імплементації Регламенту (ЄС) № . 883/2004. Нові Регламенти застосовуються в державах-членах Європейського Союзу. Колишній Регламент (ЄЕС) № . 1408/71 № 574/72 скасований залишається чинним для трьох держав-членів Європейської економічної зони (ЄЕЗ) [2] та Швейцарської Конфедерації до інтеграції цих нових елементів в угоду про ЄЕЗ та угоду зі Швейцарією [7].

У європейських рамках правилом є єдність застосовуваного права. Кожна особа може підпадати під дію законодавства лише однієї держави-члена. Мета полягає в тому, щоб запобігти тому, щоб одна й та сама особа не підлягала жодній правовій системі (негативний конфлікт, тобто коли два суди відмовляються від юрисдикції) або правовій системі більш ніж однієї держави-члена (позитивний конфлікт, тобто коли більше ніж один суд претендує на юрисдикцію) [8].

Цікавою є історія соціального захисту моряків Фінляндії. Пенсійний фонд моряків було створено у 1956 році, хоча Статут про створення загальної пенсійної установи для моряків був прийнятий ще у 1879 році, у той час, коли робилися спроби модернізувати роботу на морі різними способами. Незважаючи на спроби реформувати соціальне забезпечення моряків на рубежі 1800-х і 1900-х

років, ситуація була в основному подібною до тієї, яка була протягом останніх двохсот років. У той час як сім'я або родичі служили основною мережею безпеки для моряка, який втратив роботу або працездатність, іншим джерелом безпеки була судноплавна служба його рідного міста. Членство в судноплавному відомстві (*merimieshuone* по-фінськи, *sjömanshus* по-шведськи) або реєстрація в його «списку» були обов'язковими для того, щоб людина працювала на морі [8].

Установа Судноплавства в Фінляндії діяла до 1937 року, і її вважають першою системою пенсійного забезпечення моряків. Морські контори діяли на місцях, але під наглядом держави. Коли Фінляндія здобула незалежність у 1917 році, управління судноплавства було передано Національній навігаційній раді і, таким чином, Міністерству торгівлі та промисловості. Офіси судноплавства виникли в період, коли Фінляндія була частиною Швеції. У 1748 році було видано статут, згідно з яким усі моряки в Королівстві Швеція, включаючи Фінляндію, повинні бути зареєстровані в Управлінні судноплавства під наглядом Управління зовнішньої торгівлі. Це служило для формування резерву військово-морського флоту. Перші судноплавні офіси були засновані в Стокгольмі, Гетеборзі та Турку, а протягом 1700-х і 1800-х років. Наприкінці 1800-х років уряд усе більше усвідомлював свою відповідальність за покращення фінансового становища моряків. Морські контори більше не вважалися достатніми гарантими соціального забезпечення. У 1879 році на основі рекомендацій комітету було видано імператорський статут з метою створення Загальної пенсійної установи для офіцерів та інших судових компаній, які служать на борту фінських торгових суден [8].

У Швеції відповідна пенсійна установа почала діяти наприкінці 1860-х років. Статут набув чинності в 1880 році, і, відповідно, вступні збори, сплачені раніше до судноплавних контор, тепер повинні були сплачуватися новій Пенсійній установі. На практиці вхідні збори перераховувалися до відділів доставки, яка перенаправляла суми до Пенсійної установи [8].

Національні держави почали приймати закони про схеми соціального страхування з 1880-х років. З того часу більшість європейських країн запровадили такі схеми, хоча й із значною варіативністю у часі та структурі. У 1907 році уряд Данії, де профспілковий рух був сильним, почав субсидувати профспілкові фонди допомоги безробіттю. Великобританія була першою країною в 1911 році, яка запровадила національне страхування на випадок безробіття разом із державним медичним страхуванням, що фінансується за рахунок внесків працівників та їх роботодавців і субсидується державою. В інших країнах подібні схеми субсидування обмежувалися окремими професіями і, як

правило, виключали працівників сільського господарства, як у Бельгії з 1894 по 1944 рр. та в Італії з 1886 по 1928 рр. Рівні державних субсидій були різними, як і частка охопленого населення, а також рівні регулювання. забезпечити чесність і мінімальні стандарти виплат [9].

Історично надання соціальних послуг для моряків у портах Великобританії та США було пов'язано з релігійними групами. Портове капеланство має давні традиції у Великій Британії, де двома основними постачальниками є Місія для моряків і Апостольство моря. Місія для моряків була заснована в 1856 році на основі роботи Місії Бристольського каналу. Організації надають підтримку та послуги міжнародним морякам, незалежно від їх віросповідання У Великій Британії, де існує довга історія надання послуг центрами соціального забезпечення та послугами для моряків, таке надання можна знайти лише в 25% комерційних портів [10].

У США щомісячна допомога вперше стала виплачуватися за віком та страхуванням у разі втрати годувальника літнім пенсіонерам та їхнім утриманцям, а також особам, які втратили годувальника померлих застрахованих працівників з 1 січня 1940 р. Федеральний трастовий фонд страхування по старості та втраті годувальника був створений як окремий рахунок у Казначействі Сполучених Штатів для зберігання сум, накопичених за програмою страхування по старості та втраті годувальника. Основні положення щодо слухання та перегляду, створених Радою соціального забезпечення, уповноваженою встановлювати процедури, проводити слухання та приймати свідчення щодо визначення прав на виплати по старості та страхування у зв'язку з втратою годувальника (Офіс апеляційної ради) [11].

У 1978 році Міжнародна морська організація (ІМО) розробила набір міжнародних стандартів для підготовки та дипломування моряків, Кодекс стандартів підготовки, дипломування та несення вахти (STCW). Кодекс STCW встановлює мінімальні вимоги до освіти та підготовка моряків, щоб вони могли безпечно та ефективно виконувати свої обов'язки. Кодекс регулярно оновлюється, щоб не відставати від морських технологій і змін у практиці [12], що також вплинуло на зміни в документах щодо соціального захисту моряків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Роблячи підсумки зазначимо, що багато держав світу мають не тільки цікаву історію розвитку соціального захисту моряків та систему органів публічного управління та адміністрування, які опікуються цими питаннями, а й багато громадських ініціатив, які розширюють можливості моряків щодо соціального захисту. Подальших розвідок потребують питання імплементації зарубіжного досвіду в українську практику.

Література

1. Shipping and World Trade: Global Supply and Demand for Seafarers. *International Chamber of Shipping: вебсайт*. 2023. URL: <https://www.ics-shipping.org/shipping-fact/shipping-and-world-trade-global-supply-and-demand-for-seafarers/> (дата звернення: 01.09.2023).
2. A historical perspective on the development of universal social protection systems, including floors Social Protection for All Issue Brief. *International Labour Office*. January 2019. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=55476> (дата звернення: 01.09.2023).
3. Редіна Є. В. Відкриті реєстри: соціально-економічні проблеми екіпажу. Економічні інновації. 2019. Вип. 39. С. 171–178.
4. Доценко І. О., Кукурічко Р. С. Зарубіжний досвід фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Фінансовий простір*. 2015. 2 (18). С. 322–325.
5. Горбаченко С. А. Морська господарська діяльність як важіль забезпечення економічної безпеки України. Східна Європа: *Економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 4 (21). URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/21_2019/12.pdf (дата звернення: 01.09.2023).
6. Ніякий І. Українські моряки привозять до країни до \$4 млрд. щороку. Але війна закрила їм виїзд. Чому їх потрібно випустити, щоб витіснити російських. *Журнал Forbes Ukraine: вебсайт*. 2022. URL: <https://forbes.ua/company/ukrainskie-moryaki-privozyat-v-stranu-do-4-mlrd-ezhegodno-no-voyna-zakryla-im-vyezd-pochemu-ikh-nuzhno-vypustit-chtoby-vytesnit-rossiyskikh-27042022-5698> (дата звернення: 01.09.2023).
7. Social protection affiliation. *French Flag Register (RIF): вебсайт*. 2016. URL: <https://www.rif.mer.gouv.fr/en/social-protection-affiliation-r73.html> (дата звернення: 01.09.2023).
8. From the era of sailing ships to World War 2. *The Seafarers' Pension Fund: вебсайт*. 2023. URL: <https://www.seafarerspensionfund.fi/about-seafarers-pension-fund/history/from-the-era-of-sailing-ships-to-world-war-2> (дата звернення: 01.09.2023).
9. Social insurance. *Encyclopedia.com: вебсайт*. 2019. URL: <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/social-insurance> (дата звернення: 1.09.2023).
10. Sampson H., Turgo N., Cadge W., Gilliat-Ray S., Smith G. 'Overstretched and under-resourced': the corporate neglect of port welfare services for seafarers. *Maritime Policy & Management*. 2022. Vol. 50, Is. 7. P. 876–888. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839.2022.2084788> (дата звернення: 01.09.2023).
11. Chronology. *Social Security Administration: вебсайт*. 2023. URL: <https://www.ssa.gov/history/1940.html> (дата звернення: 01.09.2023).
12. What is STCW? *SafetyCulture: вебсайт*. 2023. URL: <https://safetyculture.com/topics/stcw/> (дата звернення: 01.09.2023).

References

1. Shipping and World Trade: Global Supply and Demand for Seafarers. (2023). *International Chamber of Shipping: website*. URL: <https://www.ics-shipping.org/shipping-fact/shipping-and-world-trade-global-supply-and-demand-for-seafarers/> [in English].
2. A historical perspective on the development of universal social protection systems, including floors Social Protection for All Issue Brief January. (2019). *International Labour Office*. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?id=55476> [in English].
3. Redina, Ye. V. (2019). Vidkryti reiestry: sotsialno-ekonomichni problemy ekipazhu [Open registers: socio-economic problems of the crew]. *Ekonomichni innovatsii*, 39, 171–178 [in Ukrainian].
4. Dotsenko, I. O., ta Kukurichko, R. S. (2015). Zarubizhnyi dosvid finansovoho zabezpechennia sotsialnoho zakhystu naselennia [Foreign experience of financial provision of social protection of the population]. *Finansovyi prostir*, 2 (18), 322–325 [in Ukrainian].
5. Horbachenko, S. A. (2019) Morska hospodarska diialnist yak vazhil zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Maritime economic activity as a lever for ensuring the economic security of Ukraine]. *Shhidna Yevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 4 (21). URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/21_2019/12.pdf [in Ukrainian].
6. Niiakiy, I. (2022). Ukrainski moriaki pryvoziat do krainy do \$4 mlrd shchoroku. Ale viina zakryla yim vyizd. Chomu yikh potribno vypustyty, shchob vytisnyty rosiyskykh [Ukrainian sailors bring up to \$4 billion to the country every year. But the war prevented them from leaving. Why should they be released to displace the Russians]. *Forbes Ukraine magazine: website*. URL: <https://forbes.ua/company/ukrainskie-moryaki-privozyat-v-stranu-do-4-mlrd-ezhegodno-no-voyna-zakryla-im-vyezd-pochemu-ikh-nuzhno-vypustit-chtoby-vytesnit-rossiyskikh-27042022-5698> [in Ukrainian].
7. Social protection affiliation. (2016). *French Flag Register (RIF): website*. URL: <https://www.rif.mer.gouv.fr/en/social-protection-affiliation-r73.html> [in English].
8. From the era of sailing ships to World War 2. (2023). *The Seafarers' Pension Fund: website*. URL: <https://www.seafarerspensionfund.fi/about-seafarers-pension-fund/history/from-the-era-of-sailing-ships-to-world-war-2> [in English].

9. Social insurance. (2019). *Encyclopedia.com: website*. URL: <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/social-insurance> [in English].
10. Sampson, H., Turgo, N., Cadge, W., Gilliat-Ray, S., & Smith G. (2022). 'Overstretched and under-resourced': the corporate neglect of port welfare services for seafarers. *Maritime Policy & Management*, 50, 7, 876–888. doi: <https://doi.org/10.1080/03088839.2022.2084788> [in English].
11. Chronology. (2023). *Administration: website*. URL: <https://www.ssa.gov/history/1940.html> [in English].
12. What is STCW? (2023). *SafetyCulture: website*. URL: <https://safetyculture.com/topics/stcw/> [in English].

Стаття надійшла до редакції 06.10.2023

Панченко Ганна Олександрівна

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри публічного управління та регіоналістики
Національний університет «Одеська політехніка»*

Panchenko Hanna

*Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration and Regional Studies
Odesa National Polytechnic University*

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9239

СОЦІАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ВИД ДЕРЖАВНО-ГРОМАДЯНСЬКОГО ПАРТНЕРСТВА: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

SOCIAL ENTERPRISES AS A TYPE OF PUBLIC-CIVIL PARTNERSHIP: THE REGIONAL DIMENSION

Анотація. В сучасному світі, де суспільні виклики та проблеми стають все більш актуальними, соціальне підприємництво виходить на передній план як один із можливих шляхів вирішення цих проблем. Ця наукова стаття розглядає сутність соціального підприємництва, його роль у розвитку суспільства та вплив на соціальні та економічні показники.

Соціальне підприємництво можна визначити як форму підприємництва, яка об'єднує в собі економічний та соціальний вимір. Основною метою соціальних підприємств є створення позитивного соціального впливу та вирішення конкретних суспільних проблем, одночасно забезпечуючи фінансову стійкість та прибутковість. Спрямованість соціальних підприємств може бути різноманітною, включаючи сфери освіти, охорони здоров'я, екології, роботи з вразливими групами населення, тощо.

Однією з ключових особливостей соціального підприємництва є підходи до вирішення проблем, які зазвичай не знаходяться у фокусі традиційних бізнес-моделей. Соціальні підприємці активно залучаються до розв'язання таких складних суспільних завдань, як боротьба з бідністю, соціальна включеність, збереження довкілля та підтримка місцевих спільнот. Вони розробляють інноваційні підходи та бізнес-моделі, спрямовані на досягнення позитивного впливу. Соціальне підприємництво також відіграє важливу роль у створенні нових робочих місць та зміцненні економічної стійкості регіонів. Соціальні підприємства можуть бути джерелом зайнятості для вразливих категорій населення, зменшуючи безробіття та підвищуючи життєвий рівень громад.

Для того щоб соціальне підприємництво могло бути ефективним і відповідати своїм цілям, важливо забезпечити підтримку від держави та інших зацікавлених сторін. Законодавство, яке сприяє розвитку соціального підприємництва та надає йому особливі права та пільги, може стимулювати рост цього сектору. Фінансова підтримка у вигляді грантів, субсидій, кредитів та інвестицій також грає важливу роль у розвитку соціальних підприємств. У підсумку, соціальне підприємництво відкриває нові можливості для вирішення складних суспільних проблем, забезпечуючи економічну стійкість та створюючи позитивний соціальний вплив. Держави та інші зацікавлені сторони повинні сприяти розвитку цього сектору, створюючи сприятливе середовище та надаючи необхідну підтримку, щоб соціальні підприємства могли працювати на користь суспільства та допомогти вирішити важливі суспільні проблеми.

Ключові слова: партнерство, державно-громадянське партнерство, громадський сектор, громадянське суспільство, послуги.

Summary. In today's world, where social challenges and problems are becoming more and more relevant, social entrepreneurship comes to the fore as one of the possible ways to solve these problems. This scientific article examines the essence of social entrepreneurship, its role in the development of society and its impact on social and economic indicators. Social entrepreneurship can be defined as a form of entrepreneurship that combines economic and social dimensions. The main goal of social enterprises is to create a positive social impact and solve specific social problems, while ensuring financial sustainability and

profitability. The orientation of social enterprises can be diverse, including the spheres of education, health care, ecology, work with vulnerable population groups, etc. One of the key features of social entrepreneurship is approaches to solving problems that are not usually the focus of traditional business models. Social entrepreneurs are actively involved in solving such complex social problems as the fight against poverty, social inclusion, preservation of the environment and support of local communities. They develop innovative approaches and business models aimed at achieving positive impact.

Social entrepreneurship also plays an important role in creating new jobs and strengthening the economic sustainability of regions. Social enterprises can be a source of employment for vulnerable categories of the population, reducing unemployment and raising the standard of living of communities. In order for social entrepreneurship to be effective and meet its goals, it is important to ensure support from the state and other stakeholders. Legislation that promotes the development of social entrepreneurship and provides it with special rights and benefits can stimulate the growth of this sector. Financial support in the form of grants, subsidies, loans and investments also plays an important role in the development of social enterprises. In conclusion, social entrepreneurship opens up new opportunities for solving complex social problems, ensuring economic sustainability and creating a positive social impact. States and other stakeholders should promote the development of this sector by creating an enabling environment and providing the necessary support so that social enterprises can work for the benefit of society and help solve important societal problems.

Key words: partnership, public-civil partnership, public sector, civil society, services.

Постановка проблеми. Зростає кількість літератури, що стосується соціальних інновацій, соціального підприємництва та соціального підприємства [1]. Проте, як зазначають М. Мак Лін, Ч. Харві та Дж. Гордон, в літературі немає консенсусу щодо наслідків кожної концепції, хоча вони часто здаються спробою вирішення нерозв'язних соціальних проблем [2], які вимагають нових підходів і рішень. Ці соціальні проблеми слід розуміти в контексті Великих викликів 21-го століття, епоха величезних суспільних змін, пов'язаних зі старінням населення, явищем масової урбанізації та соціальної ізоляції, високим рівнем безробіття та екологічними проблемами. Ці проблеми перетинають багато кордонів: політичні, економічні, технологічні та екологічні [3], і вирішення цих проблем вимагає розробки інноваційних рішень, спільної мобілізації ресурсів та обміну ідеями.

Як підкреслюють Дж. Ховальдт і М. Шварц проблеми частково радикально змінилися та посилилися разом із різким прискоренням змін в економіці, суспільстві та культурі, і чітко зросла обізнаність щодо обмеженого потенціалу, який технологічні інновації та усталені процедури управління та вирішення проблем мають для вирішення проблем [4]. Або, як зазначили П. Доусон, Л. Деніел і Дж. Фармер, в останні роки акцент змістився в бік визнання важливості соціальної участі в прагненні до суспільного добробуту. Зміна контекстуальних умов, висвітлення в засобах масової інформації та громадських дебатів підвищили обізнаність громадськості про соціальні та екологічні проблеми, а через зростання розбіжностей між людьми з найвищими доходами та рештою працездатного населення, припущення, що стоять за рушійною силою економічного процвітання, все більше ставлять під сумнів [5]. Щоб подолати ці проблеми чи виклики та зрозуміти паралельне зростання нових видів соціальних рухів, соціальні інновації та соціальне підприємництво

розглядалися як такі, що відіграють важливу роль у стимулюванні соціальних змін. Декілька авторів [6; 7; 8; 9] розглядали проблеми соціальних змін, використовуючи концепції соціальних інновацій і соціального підприємництва, незважаючи на різну інтелектуальну спадщину їхніх основних сфер, а саме інновації та підприємництво. Це заплутало використання цих концепцій, коли люди намагалися створити знання про явище (скоординовані соціальні зміни з низового рівня для вирішення нагальних соціальних проблем), застосовуючи суміш різних ідей і теорій. Це підірвало розвиток спільної бази знань про це явище та призвело до ситуації концептуальної плутанини. Таким чином, вирішення цієї концептуальної плутанини вимагає узгодження концепцій соціальних інновацій і соціального підприємництва та кращого розуміння того, як вони пов'язані одне з одним і як їх можна застосовувати паралельно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає Р. Мартін та С. Осберг соціальне підприємництво — це сфера діяльності, яка набуває все більшої популярності серед засобів масової інформації, державних службовців, організацій соціального сектора, а також у бізнес-спільноті та як тема дослідження в університетах [10].

Соціальне підприємництво було темою наукових досліджень протягом останніх двох десятиліть [11; 12] з інтенсивними дебатами про те, що таке соціальне підприємництво, як його можна концептуалізувати та які його основні характеристики. Як підкреслюють С. Джексон і Дж. Харрісон, основною проблемою є відсутність загального розуміння визначень і статистичної бази, яка дозволяє вимірювати його вплив, що означає, що ця сфера досліджень часто спирається на анекдотичні свідчення, а не на емпіричні дані [13]. Але, в той же час, соціальне підприємництво є все більш популярною практикою, в якій бізнес-рішення застосовуються до соціальних проблем [14]. Наприклад, існує значна

активність соціального підприємництва в країнах з економікою, що розвивається, але мало систематичних досліджень явище в цьому контексті [15].

Термін «соціальна інновація» в останні роки вживається дедалі частіше [16]. Дослідження соціальних інновацій було зосереджено на описі ініціатив третього сектору, спрямованих на вирішення проблем соціальної ізоляції, наголошуючи на тому, що процес зазвичай розвивається поза ринком і державою [17]. Наприклад, за словами А. Вествуда, соціальні інновації мають на меті задоволення нових потреб, яких не сприймає ринок, або створення нових, більш задовільних способів надання людям місця та ролі в економічному та соціальному житті [18]. Інші автори наголошували на ролі соціальних інновацій у розширенні можливостей людей і як способі «створення соціальної згуртованості та сприяння економічному динамізму», а отже, стимулювання соціальних змін [19; 20]. У цій перспективі підкреслюється примат власних можливостей людей над їхніми потребами шляхом розвитку їхніх навичок і здібностей, а також зміцнення впевненості в собі, мотивації та гідності для подолання проблем соціальної ізоляції [20]. Дж. Хохгернер, М. Кебум, М. Едвардс-Шахтер та ін. розглядають поняття соціальних інновацій як інновації соціальних практик [16; 21; 22]. Ця перспектива наголошує на соціальній меті інновацій, необхідності впоратися з соціальними змінами, а також на тому, що мережі та лабораторії соціальних інновацій мають вирішальне значення для поширення інновацій і досягнення системних змін. Нарешті, деякі автори зосередили увагу на тому, як процеси соціальних інновацій можуть сприяти соціально-територіальній згуртованості, відродженню міст, і розвиток мікрорайону. Ця перспектива висвітлює соціальну додану цінність для міських (або навіть сільських) регіонів, яку можуть створити соціальні інноваційні ініціативи, а також, як охопити соціально креативні міста [23]. Частиною зростання інтересу до соціальних інновацій є також привабливі можливості, які виникають у зв'язку з новими видами технологічних інновацій для вирішення суспільних проблем, оскільки технології змінюють спосіб взаємодії людей, а поширення мереж і глобальних інфраструктур для інформації та соціальних мереж сприяють нові соціальні практики.

Мета статті. Дослідити роль соціальних підприємств, як виду державно-громадянського партнерства на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Соціальні підприємства є важливим елементом сучасного господарського ландшафту. На місцевому рівні вони відіграють ключову роль у вирішенні соціальних та економічних проблем, сприяють створенню стабільного та відповідального бізнесу, а також впливають на розвиток місцевих громад та регіонів.

У цьому тексті ми розглянемо сутність соціальних підприємств на місцевому рівні, їхню роль та вплив на громади та регіони, а також перспективи та виклики, з якими вони зіштовхуються. Соціальні підприємства, які ведуть діяльність з соціальною або екологічною метою, є складовою третього сектору, і цей сектор стрімко розвивається. Вони представлені різноманітними видами організацій, включаючи кооперативи, громадські підприємства, кредитні спілки, фонди розвитку, благодійні торгові організації, житлові асоціації та соціальні компанії. Соціальні підприємства можуть обирати різні правові форми, наприклад, зареєстровані як компанії з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства, індустріальні або постачальницькі кооперативи, громадські організації зі спеціальними інтересами або мати альтернативні правові форми.

Зростання та важливість соціальних підприємств частково обумовлені змінами в державній політиці, яка передбачає більшу роль соціальних підприємств у таких сферах, як реорганізація державних служб, розвиток громад і добробуту ініціативи на робочих місцях. Крім того, виникла нова етична ринкова ініціатива, така як справедлива торгівля. Збільшення укладених контрактів на надання державних послуг, перехід від грантів до угод та розвиток нових форм філантропічних ініціатив призвели до загального зростання присутності багатьох організацій третього сектору. Це спричинило обурення стосовно того, як керувати новими підприємницькими проектами та ризиками, при цьому зберігаючи основні цінності. Як і в інших галузях, які функціонують на ринку, якість управління та обліковість є важливими аспектами для збереження репутації та довіри громадськості.

Роль соціальних підприємств на місцевому рівні: створення робочих місць (соціальні підприємства надають можливість місцевим жителям працювати в рідному регіоні, запобігаючи міграції населення та зменшуючи безробіття); розвиток соціальної інфраструктури (вони можуть інвестувати в соціальну інфраструктуру, таку як школи, лікарні, дитячі садки та спортивні об'єкти, покращуючи життя громади); соціальна інтеграція (соціальні підприємства сприяють соціальній інтеграції вразливих груп населення, таких як люди з інвалідністю, молодь безробітна тощо); екологічна відповідальність (багато соціальних підприємств приділяють увагу екологічним питанням та працюють над зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище).

Принцип «почати із засобів» пояснює, як підприємці приймають рішення на основі наявних у них ресурсів. Ефективні підприємці починають розвивати можливості на основі своєї ідентичності, знань і мереж. Вони дійсно оцінюють ризик на основі доступних втрат і вірять у побудову відносин між зацікавленими сторонами. Досвідчені підприємці

виділяють обмежені обсяги ресурсів для підприємства. Як вважає Г. Чандлер та ін., вони шукають шляхи обмеження ресурсів, інвестованих у підприємство [24]. Тому вони зазвичай розробляють продукти чи послуги, використовуючи лише власні особисті ресурси. Вони можуть експериментувати з різними способами продажу та/або доставки продукту чи послуги, наприклад з використанням різних каналів розподілу та моделей доходу. На думку Дж. Фішера, роблячи це, вони можуть суттєво змінити продукт або послугу, оскільки підприємство розвивається на початкових етапах [25].

У публічних компаніях акціонери є домінуючою зацікавленою стороною, тобто в межах різноманітних правових і нормативних обмежень компаніями призначено керувати в інтересах їхніх акціонерів. У третьому секторі ситуація часто складніша, і різноманітні зацікавлені сторони можуть мати законну частку в організації, наприклад, члени, бенефіціари або користувачі, а також спонсори. Іноді різні групи зацікавлених сторін явно представлені в радах організацій третього сектора, наприклад, орендарі в житлових асоціаціях. Однак, навіть якщо це не так, важливою роллю правління є збалансування інтересів різних зацікавлених сторін, наприклад, інтересів спонсорів та інтересів користувачів або бенефіціарів, або інтересів існуючих користувачів та інтересів майбутніх користувачів.

Організації в третьому секторі переслідують різні соціальні та/або екологічні цілі, багато з яких важко виміряти. Звичайно, вони повинні робити це в межах своїх фінансових та інших ресурсів. Це іноді називають подвійною або потрійною нижньою лінією. У результаті дошки можуть зіткнутися з досить складним компромісом між різними типами цілей. Часте відокремлення фінансування від надання послуг також може означати, що існує небезпека зміщення місії, якщо фінансування не повністю узгоджується з місією організації. Враховуючи труднощі вимірювання впливу соціальних чи екологічних змін, існує додаткова небезпека того, що ради можуть зосередитися на тих аспектах ефективності, які легше виміряти, на шкоду більш важливим аспектам ефективності.

Один із способів мислення про соціальні підприємства — як про більш ділову частину третього сектора, де третій сектор розглядається як ті організації, які не є частиною державного чи приватного секторів, такі як волонтерські та громадські організації, благодійні організації та кооперативи, або інші спільні організації. Можна дискутувати про те, який дохід потрібно отримати від торгівлі, щоб організацію класифікувати як соціальне підприємство, хоча загальноприйнятим правилом є 50%. Однак це все ще залишає дуже широкий спектр організацій. Один із способів розрізнити різні типи соціальних підприємств — це їхнє походження

та коріння. Схоже, існує чотири загальні шляхи становлення соціального підприємства: ті, що виникають внаслідок мутуалізму, ті, що походять від існуючих благодійних або волонтерських організацій, ті, що виникають як відокремлені від державного сектору, і ті, які створюються з нуля соціальними підприємцями. оперативники є, мабуть, однією з найстаріших форм соціального підприємництва. Це торговельні організації, створені для того, щоб приносити користь своїм членам, які часто сприймаються як не вигідні у певному сенсі, а не як акціонери. Існує ряд різних типів кооперативів залежно від потреб, які вони намагаються задовольнити, наприклад, споживчі, робітничі, житлові кооперативи чи кредитні спілки. Ключовою особливістю кооперативів є те, що вони є членськими організаціями, тобто вони належать і демократично контролюються своїми членами за принципом «один член — один голос», що має важливі наслідки для їхнього управління. Інша група соціальних підприємств виникла з існуючих благодійних або добровільних організацій, де ці організації вирішили розвивати торгівлю для фінансування своєї основної діяльності поряд із більш традиційними формами збору коштів, такими як гранти та пожертвування. Якщо торгівля в основному призначена не для виконання місії чи цілей благодійної організації, а для збору коштів, благодійна організація повинна створити окрему дочірню компанію для здійснення торгової діяльності.

Деякі соціальні підприємства виникають в результаті діяльності державного сектору. Одним із прикладів є Leisure Trust, які були виділені з місцевої влади як окремі підприємства для управління тим, що раніше було місцевими органами дозвіллевих послуг, таких як спортивні центри та басейни. Іншими прикладами є деякі соціальні підприємства у сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги, створені для надання нових способів надання цих державних послуг. Інші соціальні підприємства створюються з нуля соціальними підприємцями для вирішення конкретних соціальних проблем, таких як ресторани Jamie Olivier «Fifteen», щоб запропонувати можливості для молоді. Деякі з цих новостворених соціальних підприємств пов'язані з певними соціальними рухами або причинами, наприклад, залученими до справедливої торгівлі. На практиці це означає те, що межі між сектором соціальних підприємств та іншими секторами дуже розмиті, і соціальні підприємства можуть мати кілька ідентичностей. Соціальним підприємством може бути, наприклад, благодійна організація або кооператив; він може мати тісні зв'язки з бізнесом або державним сектором. Соціальні підприємства також можуть ідентифікувати та групувати себе з точки зору проблем, якими вони займаються, або послуг, що надаються, наприклад «соціальні фірми», створені

для надання можливостей працевлаштування людям, які перебувають у невідгідному становищі на ринку праці, або трасти розвитку, які спрямовані на розвиток успішних місцевих спільноти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи зростаючий академічний інтерес до вивчення соціального підприємництва та соціальних інновацій, ми стверджували, що існує нагальна потреба чіткіше визначити концептуальне розмежування між двома поняттями, які, незважаючи на спорідненість, не є ідентичними та виникли в спільнотах із дуже різними контекстами та дисциплінарними припущеннями. Як зазначають Д. Руеде та Л. Луртц, існують різні дискурси щодо концепції соціальних інновацій, які вкорінені в аудиторіях різних дисциплін [26]. Концепція соціального означає розробку нових підходів, які виходять за межі традиційних або усталених порядків, новий спосіб думати про щось або робити щось, що призводить до якісних соціальних змін.

Соціальне підприємництво — це набір індивідуальних характеристик, які припускають, що людина має критичне ставлення разом із бажанням досягти соціальних змін. У той час як соціальне підприємництво, як правило, зосереджувалося на індивідуумі (або агенті), який керує соціальними змінами, література про соціальні інновації зосереджена на процесах і результатах, які призводять до зміни системи. Тому вибір теорії слід робити на основі того, на чому саме зосереджено увагу на досліджуваному процесі, чи зосереджено воно на окремій людині, чи на змінах у суспільній системі. Соціальні інновації найкраще підходять для вивчення процесу побудови системи, що веде до розвитку нових спроможностей суспільства (тобто інноваційна література); Соціальне підприємництво зосереджено на мікромасштабній агенції осіб, які визнають можливості, збирають ресурси та постачають щось, що потім може мати або не мати ширшого системного результату.

Література

1. Lettice F., Parekh M. The social innovation process: themes, challenges and implications for practice. *International Journal of Technology Management (IJTM)*. 2010. 51(1). P. 139–158. doi: <https://doi.org/10.1504/IJTM.2010.033133> (дата звернення: 01.10.2023).
2. Maclean M., Harvey C., Gordon J. Social innovation, social entrepreneurship and the practice of contemporary entrepreneurial philanthropy. *International Small Business Journal*. 2013. 31(7). P. 747–763. doi: <https://doi.org/10.1177/0266242612443376> (дата звернення: 01.10.2023).
3. Labhrainn I. M. Higher Education and Civic Engagement: International Perspectives (L. McIlrath, Ed.) (1st ed.). Routledge. 2007. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315586786> (дата звернення: 01.10.2023).
4. Howaldt J., Schwarz M. Social innovation: concepts, research fields and international trends. Dortmund: Report of ESF, EU, and Aachen University 6 2010.
5. Dawson P., Daniel L., Farmer J. Editorial. *International Journal of Technology Management*. 2010. 51(1). P. 1–8. URL: <http://www.inderscience.com/editorials/f111108541276923.pdf> (дата звернення: 01.10.2023).
6. Bonifacio M. Social Innovation: A Novel Policy Stream or a Policy Compromise? An EU Perspective. *European Review*. 2014. 22(1). P. 145–169. doi: 10.1017/S1062798713000707.
7. Giovany C.-S. Social innovation: Moving the field forward. *A conceptual framework, Technological Forecasting and Social Change*. 2014. Vol. 82. P. 42–51. doi: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.05.008> (дата звернення: 01.10.2023).
8. Seyfang G., Haxeltine A. Growing Grassroots Innovations: Exploring the Role of Community-Based Initiatives in Governing Sustainable Energy Transitions. *Environment and Planning C: Government and Policy*. 2012. 30(3). P. 381–400. doi: <https://doi.org/10.1068/c10222> (дата звернення: 01.10.2023).
9. Perrini F., Vurro C., Costanzo L. A. A process-based view of social entrepreneurship: From opportunity identification to scaling-up social change in the case of San Patrignano. *Entrepreneurship & Regional Development*. 2010. 22:6. P. 515–534. doi: 10.1080/08985626.2010.488402 (дата звернення: 01.10.2023).
10. Martin R., Osberg S. Social Entrepreneurship: The Case for Definition. *Stanford Social Innovation Review*. 2007. P. 29–35.
11. Muhamad N. S., Adham K. A. Social Entrepreneurship as Transformative Service for Societal Well-Being. *Jurnal Pengurusan*. 2013. 39. P. 111–118.
12. Witkamp M. J., Royakkers L. M. M., Raven R. P. J. M. From cowboys to diplomats: challenges for social entrepreneurship in the Netherlands. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2011. 22(2). P. 283–310. doi: <https://doi.org/10.1007/s11266-010-9146-4> (дата звернення: 01.10.2023).
13. Jackson S. J., Harrison G. J. Social entrepreneurship: Concepts and implications for problemsolving. *Social Entrepreneurship*. 2011. P. 1–24.
14. Germak A. J., Robinson J. A. Exploring the Motivation of Nascent Social Entrepreneurs. *Journal of Social Entrepreneurship*. 2014. 5:1. P. 5–21. doi: 10.1080/19420676.2013.820781 (дата звернення: 01.10.2023).

15. Sundaramurthy C., Musteen M., Randel A.E. Social value creation: A qualitative study of Indian social entrepreneurs. *Journal of Developmental Entrepreneurship*. 2013. 18 (2). P. 135–155. doi: <https://doi.org/10.1142/S1084946713500118> (дата звернення: 01.10.2023).
16. Hochgerner J. The analysis of social innovations as social practice. Published in original German language under the title «Die analyse sozialer innovationen als gesellschaftliche praxis». In Zentrum für Soziale Innovation (ed.). *Pendeln zwischen wissenschaft und praxis. ZSI-Beiträge zu sozialen Innovationen*. Vienna and Berlin: LIT, 2011. P. 173–189.
17. Andrić I., Abreu A. Dimensões e espaços da inovação social. *Finis terra*. 2006. XLI (81). P. 121–141. (In Portuguese). doi: <https://doi.org/10.18055/Finis1465> (дата звернення: 01.10.2023).
18. Westwood A. User led innovation — a future for social policy? In Centro de Informação e Documentação (CID) and EQUAL Portugal (Eds.). *Social innovation*. Lisboa, Portugal: Ministério do Trabalho e da Solidariedade Social. 2009. P. 38–53.
19. BEPA-Bureau of European Policy Advisers. *Empowering people, driving change: Social innovation in the European Union*, Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2010.
20. Vale A. A new paradigm for social intervention. In Centro de Informação e Documentação (CID) and EQUAL Portugal (Eds.). *Social innovation*. Lisboa, Portugal: Ministério do Trabalho e da Solidariedade Social. 2009. P. 3–13.
21. Kieboom M. *Lab Matters: Challenging the practice of social innovation laboratories*. Amsterdam, The Netherlands: Kennisland. Licensed under CC-BY. 2014.
22. Edwards-Schachter M.E., Matti C.E., Alcántara E. Social Innovation and Living Labs. *Review of Policy Research*. 2012. 29. P. 672–692. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1541-1338.2012.00588.x> (дата звернення: 01.10.2023).
23. Naylor T.D. [Review of *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, by R. Florida]. *Canadian Public Policy / Analyse de Politiques*. 2003. 29(3). P. 378–379. doi: <https://doi.org/10.2307/3552294> (дата звернення: 01.10.2023).
24. Chandler G.N., DeTienne D.R., McKelvie A., Mumford T.V. Causation and effectuation processes: a validation study. *Journal of Business Venturing*. 2011. Vol. 26, No. 3. P. 375–390.
25. Fisher G. Effectuation, Causation, and Bricolage: A Behavioral Comparison of Emerging Theories in Entrepreneurship Research. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2012. 36(5). P. 1019–1051. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2012.00537.x> (дата звернення: 01.10.2023).
26. Rueede D., Lurtz K. Mapping the Various Meanings of Social Innovation: Towards a Differentiated Understanding of an Emerging Concept (July 19, 2012). *EBS Business School Research Paper*. 2012. No. 12–03. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2091039> (дата звернення: 01.10.2023).

References

1. Lettice, F., & Parekh, M. (2010). The social innovation process: themes, challenges and implications for practice. *International Journal of Technology Management (IJTM)*, 51(1), 139–158. doi: <https://doi.org/10.1504/IJTM.2010.033133> [in English].
2. Maclean, M., Harvey, C., & Gordon, J. (2013). Social innovation, social entrepreneurship and the practice of contemporary entrepreneurial philanthropy. *International Small Business Journal*, 31(7), 747–763. doi: <https://doi.org/10.1177/0266242612443376> [in English].
3. Labhrainn, I.M. (2007). *Higher Education and Civic Engagement: International Perspectives* (L. McIlrath, Ed.) (1st ed.). Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315586786> [in English].
4. Howaldt, J., & Schwarz, M. (2010). Social innovation: concepts, research fields and international trends. Dortmund: Report of ESF, EU, and Aachen University [in English].
5. Dawson, P., Daniel, L., & Farmer, J. (2010). Editorial. *International Journal of Technology Management*, 51(1), 1–8. Retrieved from <http://www.inderscience.com/editorials/f111108541276923.pdf> [in English].
6. Bonifacio, M. (2014). Social Innovation: A Novel Policy Stream or a Policy Compromise? An EU Perspective. *European Review*, 22(1), 145–169. doi: [10.1017/S1062798713000707](https://doi.org/10.1017/S1062798713000707) [in English].
7. Giovany, C.-S. (2014). Social innovation: Moving the field forward. A conceptual framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 82, 42–51. doi: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.05.008> [in English].
8. Seyfang, G., & Haxeltine, A. (2012). Growing Grassroots Innovations: Exploring the Role of Community-Based Initiatives in Governing Sustainable Energy Transitions. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 30(3), 381–400. doi: <https://doi.org/10.1068/c10222> [in English].
9. Perrini, F., Vurro C., & Costanzo, L.A. (2010). A process-based view of social entrepreneurship: From opportunity identification to scaling-up social change in the case of San Patrignano. *Entrepreneurship & Regional Development*, 22:6, 515–534, doi: [10.1080/08985626.2010.488402](https://doi.org/10.1080/08985626.2010.488402) [in English].
10. Martin, R., & Osberg, S. (2007). Social Entrepreneurship: The Case for Definition. *Stanford Social Innovation Review*, 29–35 [in English].
11. Muhamad, N.S., & Adham, K.A. (2013). Social Entrepreneurship as Transformative Service for Societal Well-Being. *Jurnal Pengurusan*, 39, 111–118 [in English].

12. Witkamp, M. J., Royakkers, L. M. M., & Raven, R. P. J. M. (2011). From cowboys to diplomats: challenges for social entrepreneurship in the Netherlands. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 22(2), 283–310. doi: <https://doi.org/10.1007/s11266-010-9146-4> [in English].
13. Jackson, S. J., & Harrison, G. J. (2011). Social entrepreneurship: Concepts and implications for problemsolving. *Social Entrepreneurship*, 1–24 [in English].
14. Germak, A. J., & Robinson J. A. (2014). Exploring the Motivation of Nascent Social Entrepreneurs. *Journal of Social Entrepreneurship*, 5:1, 5–21. doi: 10.1080/19420676.2013.820781 [in English].
15. Sundaramurthy, C., Musteen, M., & Randel, A.E. (2013). Social value creation: A qualitative study of Indian social entrepreneurs. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 18 (2), 135–155. doi: <https://doi.org/10.1142/S1084946713500118> [in English].
16. Hochgerner, J. (2011). The analysis of social innovations as social practice. Published in original German language under the title «Die analyse sozialer innovationen als gesellschaftliche praxis». In Zentrum für Soziale Innovation (ed.). *Pendeln zwischen wissenschaft und praxis* (pp. 173–189). ZSI-Beiträge zu sozialen Innovationen. Vienna and Berlin: LIT [in English].
17. Andriş, I., & Abreu, A. (2006). Dimensões e espaços da inovação social. *Finisterra*, XLI (81), 121–141. (In Portuguese). doi: <https://doi.org/10.18055/Finis1465> [in English].
18. Westwood, A. (2009). User led innovation — a future for social policy? In Centro de Informação e Documentação (CID) and EQUAL Portugal (Eds.), *Social innovation* (pp. 38–53), Lisboa, Portugal: Ministério do Trabalho e da Solidariedade Social [in English].
19. BEPA-Bureau of European Policy Advisers. (2010). Empowering people, driving change: Social innovation in the European Union, Luxembourg : Publications Office of the European Union [in English].
20. Vale, A. (2009). A new paradigm for social intervention. In Centro de Informação e Documentação (CID) and EQUAL Portugal (Eds.), *Social innovation* (pp. 3–13), Lisboa, Portugal: Ministério do Trabalho e da Solidariedade Social [in English].
21. Kieboom, M. (2014). *Lab Matters: Challenging the practice of social innovation laboratories*. Amsterdam, The Netherlands: Kennisland. Licensed under CC-BY [in English].
22. Edwards-Schachter, M. E., Matti, C. E. and Alcántara, E. (2012). Social Innovation and Living Labs. *Review of Policy Research*, 29, 672–692. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1541-1338.2012.00588.x> [in English].
23. Naylor, T. D. (2003). [Review of *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, by R. Florida]. *Canadian Public Policy / Analyse de Politiques*, 29(3), 378–379. doi: <https://doi.org/10.2307/3552294> [in English].
24. Chandler, G. N., DeTienne, D. R., McKelvie, A. and Mumford, T. V. (2011). Causation and effectuation processes: a validation study. *Journal of Business Venturing*, 26, 3, 375–390 [in English].
25. Fisher, G. (2012). Effectuation, Causation, and Bricolage: A Behavioral Comparison of Emerging Theories in Entrepreneurship Research. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 36(5), 1019–1051. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2012.00537.x> [in English].
26. Rueede, D., and Lurtz, K. Mapping the Various Meanings of Social Innovation: Towards a Differentiated Understanding of an Emerging Concept (July 19, 2012). *EBS Business School Research Paper*, 12–03. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2091039> [in English].

Стаття надійшла до редакції 06.10.2023

Мануїлова Катерина Віталіївна

*доктор наук з державного управління,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Одеський національний технологічний університет*

Manuilova Kateryna

*Doctor of Science in Public Administration,
Associate Professor of the Department of Public Management and Administration
Odesa National Technological University*

ORCID: 0000-0002-0721-7232

Саханенко Сергій Єгоровіч

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та регіоналістики
Навчально-науковий інститут публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»*

Sakhanienko Sierhiei

*Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Public Administration and Regional Studies
Educational and Research Institute of Public Service and Management of
Odesa Polytechnic National University*

ORCID: 0000-0001-8376-0328

Чікунда Ольга Сергіївна

*магістр кафедри публічного управління та адміністрування
Одеського національного технологічного університету*

Chikunda Olha

*Master of the Department of Public Management and Administration
Odesa National Technological University*

ORCID: 0009-0004-0101-1577

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9251

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

COMPETITIVENESS OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBALISATION

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах глобалізації. Мета статті – визначити шляхи підвищення конкурентоспроможності вітчизняної системи вищої освіти в умовах глобалізації.

З'ясовано, що у вітчизнах вищих дуже низький відсоток іноземців, недостатній рівень якості вищої освіти та низька конкурентоспроможність.

Для покращення конкурентоспроможності вишів Міністерству освіти і науки України необхідно: здійснювати моніторинг конкурентного становища національної системи вищої освіти; аналізувати досвід надання освітніх послуг найбільш конкурентоспроможних вишів світу; співпрацювати з незалежними міжнародними експертами з мережі міжнародних агентств із забезпечення якості; розробити державну стратегію розвитку національних ВНЗ; покращити фінансування вищої школи; постійно переглядати чинне законодавство на відповідність вітчизняної вищої освіти міжнародним та європейським освітнім стандартам ЄС та наявним глобальним викликам.

Наголосимо, що успішна реалізація означених напрямків модернізації вищої освіти у повному обсязі можлива лише за умови припинення воєнного стану та донорської допомоги країн ЄС та інших міжнародних організацій.

Конкурентоспроможність вишів тісно пов'язано з політичним й економічним станом країни, рівнем розвитку ринку освітніх послуг, обсягом державних видатків на освіту та демографічними чинниками.

Перспективним напрямом подальших досліджень є здійснення постійного моніторингу конкурентного освітнього середовища, діагностика та врахування зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на конкурентоспроможність системи вищої освіти України. Означене дасть змогу своєчасно оцінювати конкурентоспроможність вишів на ринку освітніх послуг та оперативно реагувати на його зміни.

Ключові слова: вища освіта України, конкурентоспроможність, глобалізація, модернізація, моніторинг, конкурентні переваги.

Summary. The article is concerned with studying the problems of competitiveness of higher education in Ukraine in the context of globalisation. The purpose of the article is to identify ways to improve the competitiveness of the national higher education system in the context of globalisation.

It is found that domestic higher education institutions have a very low percentage of foreigners, insufficient quality of higher education and low competitiveness.

To improve the competitiveness of universities, the Ministry of Education and Science of Ukraine should: monitor the competitive position of the national higher education system; analyse the experience of providing educational services of the most competitive universities in the world; cooperate with independent international experts from the network of international quality assurance agencies; develop a state strategy for the development of national universities; improve the financing of higher education; constantly review current legislation for compliance of domestic higher education with international standards.

It should be emphasised that successful implementation of these areas of higher education modernisation in full is possible only if the martial law is lifted and donor assistance from the EU and other international organisations is provided.

The competitiveness of higher education institutions is closely related to the political and economic situation in the country, the level of development of the educational services market, the amount of public spending on education and demographic factors.

A promising area for further research is the ongoing monitoring of the competitive educational environment, diagnostics and consideration of external and internal factors that affect the competitiveness of the higher education system of Ukraine. This will make it possible to timely assess the competitiveness of universities in the market of educational services and respond promptly to its changes.

Key words: higher education in Ukraine, competitiveness, globalisation, modernisation, monitoring, competitive advantages.

Постановка проблеми. Економічне зростання та конкурентоспроможність сучасних країн світу значною мірою залежать від наявності освіченої та кваліфікованої фахової робочої сили, а також від впровадження інноваційних технологій для підвищення продуктивності й ефективності праці. Вища освіта робить вагомий внесок у задоволення цих потреб/ Крім того, у сучасному світі якісні системи вищої освіти сприяють встановленню міцних міжнародних зв'язків та обміну студентами, дослідниками, проектами, ідеями долаючи кордони між державами і тим самим об'єднують глобалізований світ.

Глобальні процеси в сучасному світі значно вплинули на вищу освіту та сформували основні чинники, що позначаються на способі та якості надання освітніх послуг у вищих навчальних закладах країн світу. Ключовою ознакою сучасного глобального освітнього простору є намагання об'єднати різноманітні системи, рівні та ступені освіти, які існують у різних освітніх установах країн світу, які суттєво відрізняються один від одної своїми освітніми, культурними, етнічними та філософськими традиціями, а також за завданнями, цілями та станом розвитку галузі.

На жаль, в Україні проблема підвищення конкурентоспроможності вищої освіти та нагальною проблемою. Адже якість освітніх послуг, що

надаються вищими навчальними закладами щороку погіршується. Це негативно позначається на іміджі країни на світовому ринку освітніх послуг. Отже, підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України в умовах глобалізації є вельми актуальною темою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В аналітичному огляді відомих українських науковців Кременя В., Лугового В., Сауха П. та Таланової Ж.В. проведено дослідження стану конкурентоспроможності державних закладів вищої освіти України на 2022 р. Проблеми управління конкурентоспроможністю закладів вищої освіти присвячено дослідження О.Гринькевич, І.Труніної, М.Білик та інші.

Визначення сутнісної характеристики поняття конкурентоспроможності закладів вищої освіти розглянуто у дослідженнях С.Бреус, Г.Пурій, М.Кузнєцової та інших. Різні способи підвищення конкурентоспроможності розглянуті О.Яковчук, Н.Холявко, Г.Чекаловською, В.Черненко та іншими.

Узагальнюючи наукові здобутки вітчизняних учених з досліджуваної проблематики, важливо відзначити той факт, що подальшого дослідження потребує з'ясування наслідків глобалізації на конкурентоспроможність вищої освіти України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті — визначити шляхи підвищення

конкурентоспроможності вітчизняної системи вищої освіти в умовах глобалізації освітньої сфери.

Виклад основного матеріалу. Характерним явищем сучасності є те, що вища освіта у світі та в Україні зокрема, перебуває на стадії перехідного етапу від надання теоретичних суспільних знань до компетентного підходу у навчанні. Компетентнісний підхід став найпоширенішим в силу прикладного характеру, максимальної прагматичності. Особливістю компетентнісного підходу є те, що він ґрунтується на реалізації 2 завдань. По-перше, вища освіта має формувати у здобувачів вищої освіти якості необхідні для здійснення професійної діяльності. По-друге, критерії та параметри оцінювання результатів навчання мають бути стандартизовані та уніфіковані у терміни і результати, які можуть бути інтерпретовані та враховані у вищому освітньому закладі будь-якої країни [1, с. 15].

Ключовою якісною вимогою до вищої освіти в сучасних умовах є її відповідність запитам роботодавців. Так, відповідно до звіту Всесвітнього економічного форуму «Майбутнє робочих місць 2020–2025 рр.», до найбільш потрібних навичок які вимагають більшість роботодавців віднесено, критичне мислення та вміння розв'язувати проблеми, самоконтроль, активне навчання, стійкість, стресостійкість і гнучкість [2].

Означені якісні вимоги та суцільна глобалізація вищої освіти спонукає виші до пошуку власних конкурентних переваг. Адже, у сфері вищої освіти щороку зростає конкурентна боротьба за розширення контингенту студентів та за право успішно функціонувати.

Сучасним інструментом з'ясування ступеня конкурентоспроможності вишів є оцінювання якості освітніх послуг за допомогою авторитетного рейтингу «Times Higher Education World University

Rankings 2024» (Світовий рейтинг університетів 2024) (далі — Рейтинг), до якого потрапили 1904 університети в 108 країнах і регіонах.

Світовий рейтинг університетів восьмий рік поспіль очолює Оксфордський університет. У п'ятірку лідерів входить Стенфордський університет, якій посідає друге місце, потіснивши Гарвардський університет на четверте. При цьому Стенфордський університет лідирує в навчанні, тоді як університети Оксфорда та Кембриджа займають перше місце в дослідницькому середовищі. Масачусетський технологічний інститут посів третє місце. Кембриджському університету належить п'яте місце. Більшість вишів, які вперше приєдналися до Рейтингу, знаходяться в Азії. США є найбільш представленою країною загалом зі 169 установами, а також найбільш представленою в топ-200 (56) [3].

Що стосується вишів України, то до Рейтингу потрапили лише 12 вишів України із 579 зареєстрованих в системі ЄДЕБО [4] (див. таблицю 1).

З огляду на вищенаведене, можна констатувати, що у вітчизняних вишах, які увійшли до Рейтингу дуже низький відсоток іноземців. Крім того, українські виші, які увійшли до Рейтингу не потрапили навіть у топ-200 вишів. Все це свідчить про недостатній рівень якості вищої освіти та низьку конкурентоспроможність вітчизняних вишів.

Ми повністю підтримуємо думку вітчизняних науковців, що національна система вищої освіти потребує серйозної оптимізації малопотужних закладів вищої освіти, які не можуть забезпечити необхідну якість вищої освіти, вони часто дублюють спеціальність, яка вже представлена в місті та готують фахівців за спеціальностями, що не відповідають профілю закладу вищої освіти, проте саме малопотужні заклади вищої освіти споживають значні державні ресурси [6, с. 7].

Таблиця 1

Times Higher Education World University Rankings 2024. Ukraine

Ранг	Назва	Кількість студентів	Іноземні студенти
401–500	Сумський державний університет	8449	24%
601–800	НУ «Львівська політехніка»	22580	1%
1001–1200	Харківський національний університет радіоелектроніки	7,744	11%
401–500	Сумський державний університет	8449	24%
601–800	НУ «Львівська політехніка»	22580	1%
1001–1200	Харківський національний університет радіоелектроніки	7,744	11%
401–500	Сумський державний університет	8449	24%
601–800	НУ «Львівська політехніка»	22580	1%
1001–1200	Харківський національний університет радіоелектроніки	7,744	11%
1201–1500	Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	10592	1201–1500
1501+	Національний авіаційний університет	13080	1501+
1501+	Національний університет біоресурсів і природокористування України	17,628	1501+

Джерело: складено авторами на основі [5]

Ми вважаємо, що для покращення конкурентоспроможності вітчизняних вишів та підвищення якості надання освітніх послуг Міністерству освіти і науки України необхідно:

1. Здійснювати на постійній основі моніторинг конкурентного становища національної системи вищої освіти.

2. Аналізувати досвід надання освітніх послуг найбільш конкурентоспроможних вишів і наукових установ у світі й впроваджувати їх досягнення у вітчизняну систему вищої освіти.

3. Необхідно встановлення тісної співпраці з незалежними міжнародними експертами з мережі міжнародних агентств у тому числі із Quality Beyond Boundaries Group (QBBG), яке спеціалізується питаннями транснаціональної вищої освіти [7].

4. Слід розробити державну стратегію розвитку національних ВНЗ, які могли б скласти конкуренцію на світовому ринку освітніх послуг.

5. Покращити фінансування вищої школи та матеріальної бази.

6. Оновити вітчизняну науково-технічну інфраструктуру.

7. Підняти престижність та мотивацію науково-педагогічних працівників через підвищення заробітних плат і преміювань.

8. Постійно переглядати чинне законодавство на відповідність вітчизняної вищої освіти

міжнародним та освітнім стандартам ЄС та здійснювати гармонізацію та імплементацію вітчизняного освітнього законодавства відповідно до глобальних викликів.

Наголосимо, що успішна реалізація означених напрямків модернізації вищої освіти у повному обсязі можлива лише за умови припинення воєнного стану та донорської допомоги країн ЄС та інших міжнародних організацій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Конкурентоспроможність вищої освіти — це здатність максимально задовольняти потреби споживачів освітніх послуг за допомогою урахування глобалізаційних процесів та тенденцій у вищій освіті.

Конкурентоспроможність вишів тісно пов'язано з політичним й економічним станом країни, рівнем розвитку ринку освітніх послуг, обсягом державних видатків на освіту та демографічними чинниками (чисельністю населення, віковій структурі населення, рівнем освіти тощо).

Перспективним напрямом подальших досліджень є здійснення постійного моніторингу конкурентного освітнього середовища, діагностика та врахування зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на конкурентоспроможність вищої освіти України. Означене дасть змогу своєчасно оцінювати конкурентоспроможність вишів на ринку освітніх послуг та оперативно реагувати на зміни.

Література

1. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід. Київ : Ін-т вищ. освіти. КНЕУ ім. Вадима Гетьм., 2016. 62 с.
2. These are the top 10 job skills of tomorrow — and how long it takes to learn them. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/> (дата звернення: 31.07.2023).
3. World University Rankings 2024. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-ranking> (дата звернення: 09.10.2023).
4. Заклади освіти | Відкриті дані | Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. Заклади вищої освіти | Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/opendata/universities/?ut=1> (дата звернення: 09.08.2023).
5. World University Rankings 2024. Ukraine. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-ranking#!/length/25/locations/UKR/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats (дата звернення: 30.09.2023).
6. Кремень В.Г., Луговий В.І., Саух П.Ю., Таланова Ж.В. Мережа державних закладів вищої освіти України: аналітичний огляд конкурентоспроможності. *Вісник НАПН України*. 2022. Т. 4 (1). 8 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/35075/1/252-Текст%20статті-522-1-10-20220428.pdf> (дата звернення: 11.09.2023).
7. KHDA — Quality Beyond Boundaries Group. KHDA — Quality Beyond Boundaries Group. URL: <http://www.qbbg.ae/> (дата звернення: 09.10.2023).

References

1. Kompetentnisnyi pidkhid u vyshchii osviti: svitovyi dosvid [Competency approach in higher education: world experience]. Kyiv : In-t Vyshch. Osvity. KNEU im. Vadyma Hetm., 2016. 62 s. [in Ukrainian].
2. These are the top 10 job skills of tomorrow — and how long it takes to learn them. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/10/top-10-work-skills-of-tomorrow-how-long-it-takes-to-learn-them/> (date of access: 31.07.2023).
3. World University Rankings 2024. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-ranking> (date of access: 09.10.2023).
4. Zaklady osvity | Vidkryti dani | Reiestr subiektiv osvitnoi diialnosti. Zaklady vyshchoi osvity | Reiestr subiektiv osvitnoi diialnosti [Educational institutions Open data. Register of subjects of educational activity. Institutions of

higher education. Register of subjects of educational activity]. URL: <https://registry.edbo.gov.ua/opendata/universities/?ut=1> (date of access: 09. 08.2023) [in Ukrainian].

5. World University Rankings 2024. Ukraine. URL: https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2024/world-ranking#!/length/25/locations/UKR/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats (date of access: 30.09.2023).

6. Kremen, V.H., Luhovyi, V.I., Saukh, P.Iu., Talanova, Zh.V. (2022). Merezha derzhavnykh zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy: analitychnyi ohliad konkurentospromozhnosti [Network of state higher education institutions in Ukraine: an analytical review of competitiveness]. *Visnyk NAPN Ukrainy*, 4 (1), 8 s. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/35075/1/252-Tekst%20statti-522-1-10-20220428.pdf> (date of access: 11.09.2023) [in Ukrainian].

7. KHDA — Quality Beyond Boundaries Group. KHDA — Quality Beyond Boundaries Group. URL: <http://www.qbbg.ae/> (date of access: 09.10.2023).

Стаття надійшла до редакції 09.10.2023

УДК 35.352

Саханенко Сергій Єгорович

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та регіоналістики
Інститут публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»*

Sakhanienko Sierhiei

*Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor,
Professor of the Public Administration and Regional Sciences Chair
Institute of Public Service and Management of
Odesa Polytechnic National University
ORCID: 0000-0001-8376-0328*

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9264

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

CIVIC EDUCATION AS A TOOL FOR THE IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF SUPPORTING THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN THE SPHERE OF VOCATIONAL EDUCATION

Анотація. У статті обґрунтовується необхідність впровадження в Україні громадянської освіти, зокрема у сфері професійної (професійно-технічної) освіти. Українська держава потребує кваліфікованих працівників для відбудови країни. І це мають бути не просто робітники, а мотивовані свідомі громадяни, на долю яких випало не лише важке випробування війною, але й почесна місія захистити і відбудувати державу. Учні закладів профтехосвіти – це в основному молоді люди, які мають знати свої громадянські права і обов'язки та усвідомлювати свою відповідальність за долю держави.

Досліджується процес становлення громадянської освіти в Україні в історичній ретроспективі, зроблено аналіз сучасного нормативно-правового, наукового та навчально-методичного забезпечення процесу впровадження громадянської освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти та визначено роль міжнародної допомоги в цьому процесі. Систематизовано критичні зауваження та конструктивні рекомендації фахівців з питань громадянської освіти для актуалізації даного питання на національному, регіональному та локальному рівнях.

Ключові слова: державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства, громадянська освіта, професійна (професійно-технічна) освіта, демократія, підготовка фахівців громадянської освіти.

Summary. The article substantiates the need for the introduction of civic education in Ukraine, in particular in the field of professional (vocational and technical education). The Ukrainian state needs qualified workers to rebuild the country. And these should be not just workers, but motivated, conscious citizens, who were destined not only to face the difficult test of war, but also the honorable mission to protect and rebuild the state. Pupils of vocational schools are mainly young people who should know their civil rights and responsibilities and be aware of their responsibility for the fate of the state.

The process of the formation of civic education in Ukraine is studied in historical retrospect, an analysis of modern legal, scientific, and educational and methodological support for the process of implementing civic education in professional (vocational and technical) education institutions is made, and the role of international aid in this process is determined. Systematized critical remarks and constructive recommendations of civic education specialists for the actualization of this issue at the national, regional, and local levels.

Key words: state policy of promoting the development of civil society, civic education, professional (vocational and technical education), democracy, training of civil education specialists.

Постановка проблеми. Головним елементом побудови демократичного суспільства в Україні є активний, освічений громадянин, який чітко розуміє свою відповідальність за стан справ у державі. Реформування професійної освіти в Україні передбачає масштабне «перезавантаження» системи, яке супроводжуватиметься не лише модернізацією інфраструктури, а й зміною стандартів освіти та навчання педагогів. Громадянська освіта є одним із важливих компонентів процесу реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства (ДП СРГС). Важливим кроком у цьому напрямі стала ухвалена у 2018 році та оновлена у 2022 році Концепція розвитку громадянської освіти [1], яка потребує активної імплементації в суспільстві.

За результатами соціологічного дослідження, проведеного у 2018 році в межах швейцарсько-українського проєкту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (DOCCU), третина вчителів не впроваджує громадянську освіту у своїй професійній діяльності, тому що вважає це справою інших вчителів-предметників. Лише 25% вчителів вважають найширшим поняттям громадянської освіти «громадянськість» як усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави і суспільства [2].

Для здійснення оцінки рівня громадянських знань Програмою розвитку ООН використано 24 індикатори, які характеризують рівень знань у таких сферах, як бюджет, податки, міжнародні організації і об'єднання, представники у виборних органах влади, державний устрій і порядок проведення мирних зібрань, символіка та адміністративний устрій [2].

Згідно зі звітом «Громадянськість в Україні, Молдові та Білорусі», підготовленого Київським міжнародним інститутом соціології, лише 2% опитаних змогли отримати більше 18 пунктів, що свідчить про низький рівень громадянської освіти та громадянської культури населення України. У той же час, згідно із цим же звітом, близько половини українців хотіли б отримувати знання з громадянських прав та навичок [3].

В умовах великих руйнувань, спричинених агресором, коли необхідність набуття професійної освіти в Україні стає нагальною, постає питання набуття компетентностей громадянської освіти учнями закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Держава розглядає громадянську освіту як дієвий чинник реалізації ДП СРГС, тому відповідно до Урядового плану заходів реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2023–2024 роки [4, п. 15] Міністерству освіти і науки України разом з ГО «Одеський інститут соціальних технологій» та іншими інститутами громадянського суспільства (ІГС), міжнародними організаціями необхідно

розробити та затвердити програми та навчально-методичні матеріали курсу громадянської освіти для закладів професійної (професійно-технічної) освіти та забезпечити їх впровадження в рамках функціонування цілісної системи громадянської освіти і моніторинг її ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї громадянської освіти і виховання завжди були актуальними у вітчизняній педагогічній думці. В усьому світі громадянська освіта молодого покоління, є предметом інтересу крім фахівців у галузі освіти, державних структур, громадських діячів і організацій національного та міжнародного масштабу. Міжнародна програма досліджень в області громадянської освіти CIVED із 1971 року проводить свої дослідження в області громадянської освіти в більш ніж 20 країнах світу. У 70-ті роки XX століття громадянська освіта передбачала насамперед громадянознавчі знання, визнання демократичних цінностей, підтримку національних урядів та місцевих органів влади. Із кінця XX – початку XXI ст. метою громадянської освіти став розвиток цивільних компетенцій. Критерії, запропоновані CIVED для оцінювання цивільних компетенцій, включають: 1) знання і вміння; 2) основні поняття; 3) відносини; 4) політичну активність; 5) громадянську активність.

Модифіковано підходять до визначень і трактувань громадянської освіти відомі вітчизняні вчені Академії педагогічних наук України О. Пошетун і Т. Ремех [5], які внесли значний доробок у створення системи громадянської освіти в Україні та її навчально-методичне забезпечення.

Науковці вважають, що у сучасних умовах громадянська освіта має на меті підготовку підростаючого покоління до активної участі в житті демократичного суспільства й розвитку демократичної культури. Громадяни від народження мають вчитися бути повноцінними громадянами за приналежністю тієї держави, членами суспільства якої вони є: вільними, активними, дієвими і творчими, критично мислити, знати і реалізувати свої права й обов'язки, вміти працювати в колективі, вести діалог та переговори, шукати компроміси та ін.

Молоді люди не стануть відповідальними громадянами, опановуючи лише зміст громадянської освіти як предмета. Вони мають отримати досвід обговорення і поведінки, що засновані на таких цінностях демократії, як свобода слова, рівність можливостей, справедливість та різноманітність. Це означає, що учні мусять бути почуті та сприйняті серйозно. Лише постійне і вдумливе залучення учнів до дискусій із суперечливих чи уразливих питань при розгляді кількох точок зору уможливорює практикування їхніх навичок критичного мислення [5, с. 10].

Питання громадянської освіти висвітлені науковцями доволі детально та різнопланово, зокрема,

проблеми, які безпосередньо та опосередковано стосуються теми цього дослідження.

Так, Т. Ремех визначила основні завдання громадянської освіти як складника освітньої галузі нового стандарту [6]. Під її керівництвом була проведена наукова-дослідна робота в Національній академії педагогічних наук у 2017–2019 роках «Методичні засади компетентісно орієнтованої історичної та громадянської освіти в ліцеї», підсумки якої були підбиті у 2020 році [7].

І. Семенець-Орлова обґрунтувала фактори суспільного замовлення на громадянську освіту в Україні [8]. Н. Резанова пояснила концепт громадянськості як ядра громадянської освіти [9]. Г. Мелеганич представила громадянську освіту як необхідну передумову євроінтеграції України [10]. С. Гумен, як викладач закладу професійної освіти дослідила особливості змісту і методики викладання предмету «громадянська освіта» в закладах освіти та виокремила деякі особливості змісту і методики викладання цього предмету в освітніх закладах фахової передвищої освіти [11]. Під час щорічних «Рябівських читань» з нагоди вшанування пам'яті С. Рябова, засновника Інституту громадянської освіти, обговорюються актуальні питання громадянської освіти, зокрема, Л. Зубрицька обґрунтувала ефективність онлайн-форматів громадянської освіти, які стали необхідними під час війни [12]. Громадянська освіта, пронизує різноманітні сфери суспільства тому питання її впровадження входять у сферу наукових інтересів фахівців різних галузей науки: співробітників Національного інституту стратегічних досліджень, які вивчають громадянську освіту як фактор подолання абсентеїзму в Україні [13], А. Бухун розглядає громадянську освіту української молоді, її нормативні засади та неперервність розвитку в аспекті підготовки військових [14], О. Євмешкіна вбачає громадянську освіту як механізм залучення громадськості до прийняття державних стратегічних рішень в Україні [15].

Крім наукових напрацювань є вагомі здобутки у навчально-методичному забезпеченні процесу впровадження громадянської освіти. Видані методичні та навчальні посібники, які допомагають викладачам в освоєнні курсу громадянської освіти: «Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти» [16], «Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз» [17].

«Громадянська освіта: методичні вказівки до практичних, семінарських занять та самостійної роботи для здобувачів освіти-професійних програм першого (бакалавр.) рівня вищої освіти» [18].

Незважаючи на виклики, спричинені війною, тематика громадянської освіти обговорюється під час наукових конференцій та інших комунікаційних заходах. Зокрема, під час конференції «Громадянське суспільство vs громадянська освіта:

Україна та світ» (26.02.2021) в рамках проекту «Рябівські читання» та Днів науки НаУКМА-2021 [19], під час IV Міжнародної науково-практичної конференції «Професійна освіта в умовах сталого розвитку суспільства» (20.10.2022) року в Інституті професійної освіти Національної академії педагогічних наук України [20].

У впровадженні громадянської освіти активну участь бере громадськість. В 2017 році в Харкові відбулась дискусія на тему «Громадянська освіта — ключовий вектор демократизації України», організована Аналітичним центром «Обсерваторія демократії», яка стала знаковою подією і можливим каталізатором для удосконалення законодавства у сфері громадянської освіти [21].

Громадянська освіта в Україні впроваджується значною мірою завдяки міжнародній допомозі. У травні 2023 року Громадська організація «Асоціація викладачів громадянської освіти» за підтримки Міжнародної фундації виборчих систем в Україні (International Foundation for Electoral Systems — IFES) організували всеукраїнський Форум викладачів громадянської освіти з метою розвитку громадянської освіти в Україні та об'єднання освітян, що викладають курс IFES «Демократія: від теорії до практики».

В умовах війни та героїчного спротиву українців громадянська освіта стає ще більш актуальною та необхідною. Крім того, значення та важливість формування активної громадянської позиції у студентів та усвідомлення ними своєї ролі як громадян у післявоєнній відбудові держави вже сьогодні потребують актуалізації [22].

Громадянська освіта у контексті російсько-української війни розглядається не лише на національному, але й на регіональному рівні, у рамках міжсекторальної взаємодії та горизонтальних зв'язків з використанням інформаційних технологій. З метою обміну напрацьованим досвідом 9 березня 2023 року проведено міжобласний вебінар викладачів громадянської освіти закладів професійної (професійно-технічної) освіти Волинської та Луганської областей за сприяння Міжнародної фундації виборчих систем в Україні, яка запроваджує пілотний інтерактивний курс з громадянської освіти «Демократія: ідеї на практиці» [23].

Окремо треба сказати про науковців та практиків, які глибоко вивчають законодавство про громадянську освіту і не лише піддають його конструктивній критиці, але і надають пропозиції та рекомендації щодо його удосконалення, як, наприклад, С. Топалова у статтях «Впровадження шкільної громадянської освіти: млявий процес і мінімальний результат» [24] і «Стратегія розвитку громадянської освіти до 2030 року: конкретні напрямки чи загальні начерки?» [25]. С. Кисельов у статті «Проблеми громадянської освіти у сучасній Україні» вважає, що теорія громадянської

освіти знаходиться у занедбаному стані та її явно не вистачає [26].

Мета статті — виявити стану справ, пов'язаних із впровадження громадянської освіти у закладах професійної (професійно-технічної) освіти в Україні, та виробити рекомендації щодо покращення цього стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення мети дослідимо сучасне нормативно-правове, наукове та навчально-методичне забезпечення громадянської освіти у вказаних закладах через історичну ретроспективу її впровадження в нашій державі, узагальнимо оцінки фахівців, їх критичні зауваження та конструктивні рекомендації для актуалізації даного питання на національному, регіональному та локальному рівнях.

Історичні аспекти впровадження громадянської освіти

В процесі дослідження виявлено, що детальний і глибокий історично-політичний аналіз процесу впровадження громадянської освіти в нашій державі досліджено вченими Чернівецького національного університету, що відображено в навчальному посібнику «Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз» (2022) [17].

На основі напрацювань чернівецьких науковців можна виділити певні етапи в розвитку громадянської освіти в Україні.

I етап. 2000–2005 роки — поступове виокремлення громадянської освіти, як окремого предмета в системі освіти. *Перша її концепція* ґрунтувалася на прийнятій у 1999 році Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства [27].

Але цей документ не визначав концептуально громадянську освіту як чіткий пріоритет діяльності освітньої галузі, що було відображено у самій назві документа який називався «Концепція громадянського виховання», проєкт якої було запропоновано освітянам для обговорення [28]. Шкільні предмети, пов'язані з циклом підготовки громадян України, перебували у статусі факультативних, а отже необов'язкових для вивчення учнями.

II етап. 2005–2010 роки — активізація *зусиль з розвитку громадянської освіти* після Помаранчевої революції 2004–2005 роки, але концептуалізації громадянської освіти, визначення її ролі у правовому полі, значення — в системі навчання та виховання громадян України не відбулося.

III етап. 2011–2017 роки — відсутність належної уваги до розвитку громадянської освіти в цілому виявили події реваншу проросійських сил у 2011 році, а також проблеми українського суспільства, виявлені під час революції Гідності у 2013–2014 роках. Одним з них, стало нерозуміння у повній мірі урядовцями у сфері освіти

місця і ролі громадянської освіти в системі вищої освіти, зокрема, для формування певних громадянських компетентностей студентів, що призвело до вилучення навчальних курсів «Політологія» та «Соціологія» із числа предметів обов'язкового вивчення студентами. Але позитивними були кроки з пошуку шляхів імплементації громадянської освіти в Україні.

У 2012 р. для схвалення було запропоновано нову Концепцію громадянської освіти та виховання. Але проєкт так і не був схвалений через значні розбіжності у тексті. Новий Закон про освіту, прийнятий у вересні 2017 року, визначив 12 ключових компетентностей, що відповідають меті та принципам освіти, і додатково наскрізну компетентність, пов'язану з критичним мисленням [29].

Окрім того, підхід до громадянської освіти був представлений у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 рр. Згідно з цією стратегією, на Міністерство освіти і науки покладено відповідальність за узагальнення досвіду та розробку нової концепції і програми громадянської освіти [30].

IV етап. 2018–2019 — намагання уряду повернутися до розвитку громадянської освіти перед виборами 2019 р. У жовтні 2018 р. була розроблена та схвалена КМУ *Концепція громадянської освіти* [1], яка визначала пріоритети, та ключові загрози внутрішній та зовнішній безпеці нашої держави,

V етап. 2020 — по теперішній час. У квітні 2020 року мала бути схвалена Стратегія громадянської освіти в Україні, проєкт якої було запропоновано Міністерством освіти і науки України [31] з наступною її реалізацією через законодавчі акти, рішення уряду тощо. Але цього досі не сталося.

Позиція органів державної влади в тому, що вони не проти громадянської освіти взагалі, але зробити конкретні кроки щодо прийняття необхідних нормативно-правових актів, запровадження широкої інформаційної компанії, тощо, справа не доходить.

Незважаючи на труднощі у запровадженні громадянської освіти, спостерігаються і певні позитивні зрушення в середній школі, де з 2018–2019 навчального року почав викладатися предмет «Громадянська освіта» для учнів 10-х класів [32]. Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба» презентувала на порталі www.citizen.in.ua онлайн-курс громадянської освіти для 10-х класів. Тут розміщено 60 уроків та інтерактивний підручник з громадянської освіти для 10 класу [33].

Однак, можна констатувати, що за роки незалежності України не створено дієву систему навчання і виховання громадян України. Урядом України не вистачає політичної волі і наполегливості, аби прийняти та реалізувати національну Програму громадянської освіти. У вищій школі

також недостатньо зрушень у розбудові системи громадянської освіти.

Для успішного запровадження громадянської освіти в реальне життя громадян України необхідно усвідомлювати процеси які відбуваються в політичній та соціальній системі України.

Нормативно-правові основи громадянської освіти в Україні закладені у Конституції України й Законі України «Про освіту» [29], а напрями громадянської освіти — у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки [30], Стратегії національно-патріотичного виховання [34], Національній стратегії у сфері прав людини [35], Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [1].

З прийняттям Закону України «Про освіту» поняття громадянської освіти отримало нормативне визначення, а тому необхідними є подальші кроки з її впровадження, зокрема у професійній (професійно-технічній) освіті, яка є складовою системи освіти в Україні. Але наразі нагальним є питання актуалізації Закону України «Про професійно-технічну освіту» (1998) [36], де обов'язково треба врахувати впровадження громадянської освіти у зазначеній сфері. У розпорядженні КМУ «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта на період до 2027 року» (2019) зазначено, що реформування професійної освіти має на меті формування нового іміджу випускника закладу професійної (професійно-технічної) освіти, як успішної особистості з активною громадянською позицією, морально-етичними якостями, відповідальною за результати власної діяльності [37].

В Постанові КМУ «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» (2011) [38] не згадується про громадянську освіту, але йдеться про громадянські компетентності. В Постанові КМУ «Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти» від 17.08.2002 № 1135 жодного слова немає про громадянську освіту. І лише в одному розділі говориться про «гуманітарну підготовку», що може передбачати громадянську освіту [39].

Отже, процес впровадження громадянської освіти у професійних (професійно-технічних) навчальних закладах України пройшов непростий шлях, результатом якого є впровадження в цих закладах курсу «Громадянська освіта», в основу вивчення якого покладено Глобальні цілі ООН, Декларацію ООН з освіти та виховання в області прав людини, Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини [32, с. 1].

У процесі дослідження нами виявлено чимало критичних думок фахівців щодо нормативно-правової бази громадянської освіти, зокрема

у професійній освіті. За висновками С.Топалової, процес підготовки нормативно-правової бази та здійснення реальних кроків у напрямку забезпечення умов для здобуття громадянських знань і вироблення практичних навичок у здобувачів освіти є *вкрай повільним і малоефективним*. На думку дослідниці, недосконала нормативно-правова база яка не забезпечує ані відповідності європейським стандартам і досвіду, ані системності, ані підґрунтя для формування головних складових соціальної і громадянської компетентності [24].

Ми погоджуємося з С.Топаловою, що, курс історії має стати базовою складовою системної шкільної громадянської освіти; у стандарти вищої освіти необхідність включення громадянських компетентностей; організація фахової підготовки викладачів у системі неформальної освіти; налагодження ефективної комунікації з популяризації громадянської освіти населення; приведення у відповідність до рекомендацій інститутів ЄС нормативної бази громадянської освіти в Україні; формування моделі громадянської освіти для України на основі адаптації європейських практик [25].

Наукове та навчально-методичне забезпечення процесу впровадження громадянської освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти забезпечують: Міністерство освіти і науки України, зокрема, Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики» МОН, Національна академія педагогічних наук України, зокрема Інститут професійної освіти у складі Академії, а також комунальні заклади освіти «Академії неперервної освіти» в областях України (колишні Інститути удосконалення вчителів), Українська Академія лідерства.

Значну роль у впровадженні громадянської освіти відіграє Інститут громадянської освіти імені С.Рябова Національного університету «Києво-Могилянська академія». Для забезпечення впровадження курсу «Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас» кожного навчального року МОН України надаються Методичні рекомендації в рамках Громадянської та історичної освітньої галузі, зокрема, освітньої галузі «Суспільствознавство» [40].

Базовим науковим підґрунтям для викладання курсу в закладах професійної освіти є науково-дослідна робота «Методичні засади компетентнісно орієнтованої історичної та громадянської освіти в ліцеї», проведена відділом суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України у 2018–2019 роках. Звіт про дослідження затверджений у 2020 році [7].

Актуальні методичні посібники розроблені фахівцями Академії педагогічних наук так і науковцями регіональних вищих [5; 16–18; 41].

Успішно діє Перша дистанційна платформа громадянської освіти від ГО «Відкритий Університет Майдану (ВУМ)» [42].

Внесок міжнародної допомоги у процес реалізації курсу «Громадянська освіта». У 2021 році Міністерством освіти і науки було анонсовано створення курсу громадянської освіти для учнів закладів професійної освіти, розробленого Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES). Після апробації в пілотних закладах він далі буде поширений на всю країну. Такі цілі визначені Меморандумом про співпрацю між Міністерством освіти і науки України та Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) в Україні [43].

У грудні 2021 року відбулася презентація концепції курсу IFES «Демократія: від теорії до практики» з громадянської освіти для закладів професійної освіти. Курс допоможе учням дізнатися принципи ефективної демократії у суспільстві, а також краще зрозуміти поняття індивідуальної свободи, громадянської відповідальності та права людини.

Після проведення пілоту та поширення курсу партнери здійснять моніторинг та оцінку впровадження курсу відповідно до методології. Завдання Меморандуму має бути виконано до березня 2024 року.

Зазначимо, що курс із громадянської освіти наразі викладається у 39 закладах вищої освіти по всій Україні та у пілотних закладах професійної освіти передвищого рівня. Він базується на глобальному підході до громадянської освіти «Посилення залученості через освіту для демократії» та адаптований під державний контекст [44]. Розуміючи важливість розвитку громадянської освіти в Україні, IFES Україна в червні 2023 року запустила курс із громадянської освіти «Демократія через Дію» для вразливих категорій молоді, включаючи молодь з інвалідністю [45].

У 2020 році Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова доба» спільно з програмою «Долучайся!» (USAID/ENGAGE) презентували онлайн-курс і портал із громадянської освіти для 10-х класів. Цей портал є своєрідним WEB-майданчиком та водночас інтерактивним підручником з курсу громадянської освіти для учнів 10-х класів.

IFES створено фейсбук-сторінку Хабу громадянської освіти IFES, яка пропонує пройти освітній серіал «Демократія через дії» на платформі Дія [46].

Висновки. Нормативно-правова база процесу впровадження громадянської освіти у сфері

професійної (професійно-технічної) освіти в Україні потребує удосконалення. Система має достатній рівень наукового та навчально-методичного забезпечення для реалізації відповідно до навчальних програм, але потребує підвищення кваліфікації викладачів та викладачів за фахом «громадянська освіта». Ініціатива з впровадження в Україні курсу «Громадянська освіта» має широку міжнародну допомогу, що дає можливість реалізовувати цей курс на базі кращих практик демократичних країн, зокрема, використовуючи запропонований IFES курс «Демократія в дії». Але процес адаптації цього курсу в навчальних закладах професійної освіти в Україні є недостатньо системним, недостатньо обґрунтованим та недостатньо організованим.

Рекомендації. Пропонується провести національну експертну дискусію щодо відповідності нормативно-правової бази професійної освіти в Україні європейським стандартам громадянської освіти з урахуванням практичного досвіду.

Пропонується запровадити нову спеціальність «викладач громадянської освіти», для чого внести необхідні зміни до законодавства.

КМУ рекомендується організувати експертне обговорення проекту Стратегії розвитку громадянської освіти до 2030 року з урахуванням рекомендацій науковців і фахівців-практиків.

МОН України пропонується рекомендувати вищим навчальним закладам зробити «політологію» та «соціологію» основними предметами.

МОН України організувати широку інформаційно-роз'яснювальну кампанію щодо впровадження курсу «IFES» в закладах професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до меморандуму, укладеному між МОН та IFES, термін якого закінчується у березні 2024 року;

Верховній Раді України активізувати діяльність робочої група, створеної при Комітеті з питань освіти, науки та інновацій, щодо основних завдань, які необхідно виконати для здійснення реформи професійної освіти, у т.ч. прийняти Закон «Про професійну освіту».

Інститутам громадянського суспільства долучитися до розроблення разом з МОН методичних рекомендацій щодо впровадження громадянської освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти з урахуванням пропозицій науковців, фахівців-практиків та європейського досвіду у зазначеній сфері освіти.

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р. *Урядовий портал: вебсайт*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/nras/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 02.10.2023).
2. Аналітичний звіт за результатами моніторингу впливу швейцарсько-українського проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні–DOCCU». К. : Основа, 2018. 46 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1C1sS8RdJ1qhp-XwSWSF4TqiWMXDDVOzP/view> (дата звернення: 02.10.2023).

3. Громадянськість в Україні, Молдові та Білорусі. Звіт підготовлено Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) для Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН) за підтримки Міністерства закордонних справ Данії. *United Nations Development Programme: вебсайт*. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Civic-literacy-UKR.pdf> (дата звернення: 03.10.2023).

4. План заходів до 2024 року щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.02.2023 № 160-р. *Урядовий портал: вебсайт*. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-do-2024-roku-shc-a160r?fbclid=IwAR1lYmfEzCWCEqh1Hb8g4aJzqkUQ0usVuKc_UXf3fgTQLRWtbtICSn38qU (дата звернення: 03.10.2023).

5. Пометун О.І., Ремех Т.О. Практичний довідник учителя громадянської освіти : методичний посібник. Київ, 2018. 96 с.

6. Ремех Т.О. Основні завдання громадянської освіти як складника освітньої галузі нового стандарту. *Електронний збірник наукових праць ЗОІППО*. 2021. № 3(45). URL: https://lib.iitta.gov.ua/728308/1/%D0%A0%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D1%85%20%D0%A2.%D0%9E_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf (дата звернення: 02.10.2023).

7. Звіт про науково-дослідну роботу «Методичні засади компетентісно орієнтованої історичної та громадянської освіти в ліцеї». *Національна академія педагогічних наук України Інститут педагогіки Відділ суспільствознавчої освіти*. Київ, 2020. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/8_zakliuch_nauk_zvit_susp_viddil_2018-2020.pdf (дата звернення: 04.10.2023).

8. Семенець-Орлова І. Суспільне замовлення на громадянську освіту (або як виростити «англійський» газон в Україні?). *Освітня політика: вебпортал*. 11.03.2019. URL: <http://education-ua.org.ua/articles/1327-suspilne-zamovlennya-na-gromadyansku-osvitu-abo-yak-virostiti-anglijskij-gazon-v-ukrajini> (дата звернення: 04.10.2023).

9. Резанова Н. Концепт громадянськості як ядро громадянської освіти. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2020. 1 (9). С. 87–97.

10. Мелеганіч Г. Громадянська освіта як необхідна передумова євроінтеграції України. *Міжнародний науковий вісник*. 2018. № 2 (18). С. 22–37. URL: <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/article/view/2218-5348.2019.2%2818%29.22-37> (дата звернення: 05.10.2023).

11. Гумен С. Особливості змісту і методики викладання предмету «Громадянська освіта» в закладах освіти. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал / МОН України, СумДПУ імені А.С.Макаренка; [за заг. ред. О.В.Михайличенко]. Суми: СумДУ імені А.С.Макаренка, 2021. № 1(9). С. 141–148. URL: https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/12631* (дата звернення: 05.10.2023).

12. Зубрицька Л. Ефективність онлайн-форматів громадянської освіти. *Рябівські читання: ідеї які варто вивчати*. 2021. С. 17–17. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65a06b0c-da78-46df-a3f0-b31832f09a5e/content> (дата звернення: 05.10.2023).

13. Перегуда Є., Корнієвський О., Гаврилюк Д. Громадянська освіта як фактор подолання абсентеїзму в Україні. *Політичні дослідження*. 2022. 1 (3). С. 99–120. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/262027> (дата звернення: 05.10.2023).

14. Бухун А.Г. Громадянська освіта української молоді: нормативні засади та неперервність розвитку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 74, Т. 1. С. 67–70 http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/74/part_1/14.pdf (дата звернення: 05.10.2023).

15. Євмешкіна О. Громадянська освіта як механізм залучення громадськості до прийняття державних стратегічних рішень в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Том 30 (69), № 5. С. 43–48. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/10.pdf (дата звернення: 05.10.2023).

16. Ремех Т.О., Пометун О.І. Методика навчання учнів ліцею громадянської освіти: методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРИНТ, 2021. 222 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/21.13_METODYKA_NAVCHANNYA_UCHNIV_LITSEYU_HROMADYANS_KOI_OSVITY.pdf (дата звернення: 05.10.2023).

17. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз : навчальний посібник / за ред. А.М.Круглашова, Н.Ю.Ротар, І.В.Цікул. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. 184 с. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6145/%D0%93%D0%9E_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 05.10.2023).

18. Громадянська освіта: метод. вказ. до практ., семінар. занять та самост. роботи для здобувачів освіт.-проф. програм перш. (бакалавр.) рівня вищ. освіти / уклад. А.Г.Нітченко, О.Г.Козинець, Н.В.Шахун, О.В.Герасименко. Чернівці: НУ «Чернівецька політехніка», 2023. 46 с. URL: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/28404> (дата звернення: 05.10.2023).

19. Тези конференції «Громадянське суспільство vs громадянська освіта: Україна та світ», що відбулась 26 лютого 2021 року в рамках проекту «Рябівські читання» та Днів науки НаУКМА-2021. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20705> (дата звернення: 04.10.2023).

20. Кравець С., Джурило А. Професійна освіта в умовах сталого розвитку суспільства. *Професійна освіта*. 2022. № 4. С. 56–57. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734223/1/PTO_4_2022.pdf (дата звернення: 05.10.2023).

21. Громадянська освіта — ключовий вектор демократизації України: результати дискусії. *Громадський простір: вебпортал*. 19.07.2017. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadyanska-osvita-klyuchoviy-vektor-demokratyzatsiji-ukrajiny-rezultaty-dyskusiji> (дата звернення: 10.10.2023).
22. Кафедра міжнародного права УМСФ — на Форумі викладачів громадянської освіти! *Університет митної справи та фінансів: вебсайт*. 18.05.2023. URL: <http://umsf.dp.ua/blog/2069> (дата звернення: 07.10.2023).
23. Громадянська освіта у контексті російсько-української війни. *Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Волинській області: вебсайт*. URL: http://nmc-ptovolyn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2184:hromadianska-osvita-u-konteksti-rosiisko-ukrainskoi-viiny&catid=78:novyny-proftekhsivty-oblasti&Itemid=475 (дата звернення: 10.10.2023).
24. Топалова С. Впровадження шкільної громадянської освіти: млявий процес і мінімальний результат. *LB.UA: вебпортал*. 15.03.2019. URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/422053_vprovadzhennya_shkilnoi.html (дата звернення: 06.10.2023).
25. Топалова С. Стратегія розвитку громадянської освіти до 2030 року: конкретні напрямки чи загальні начерки? *LB.UA: вебпортал*. 31.07.2020. URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/463010_strategiya_rozvitku_gromadyanskoi.html (дата звернення: 06.10.2023).
26. Кисельов С. О. Проблеми громадянської освіти у сучасній Україні. Громадянське суспільство vs громадянська освіта: Україна та світ: збірка тез [наукової конференції 26 лютого 2021 року] / [за заг. ред. Л. Й. Зубрицької]; Кафедра політології НаУКМ А. Київ : [б.в.], 2021. С. 19–22. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b7f9b79-3b23-47b5-ae80-df7c54a590a8/content> (дата звернення: 07.10.2023).
27. Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09. 1999 р. N 1697 (Постанова втратила чинність на підставі Постанови КМУ N 32 (32-2002-п) від 10.01.2002). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
28. Концепція громадянського виховання. *Громадянська Освіта*. 2000. № 21. URL: <https://osvita.khpg.org/index.php?id=976002302> (дата звернення: 09.10.2023).
29. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 09.10.2023).
30. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 09.10.2023).
31. МОН пропонує для громадського обговорення проєкт стратегії розвитку громадянської освіти на період до 2030 року та план заходів щодо її реалізації. *Міністерство освіти і науки України: вебсайт*. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-strategiyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-na-period-do-2030-roku-ta-plan-zahodiv-shodo-yiyi-realizaciyi> (дата звернення: 08.10.2023).
32. Навчальні програми для 10–11 класів. *Міністерство освіти і науки України: вебсайт*. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 09.10.2023).
33. Онлайн-платформа з громадянської освіти citizen.in.ua. URL: <https://www.citizen.in.ua/> (дата звернення: 09.10.2023).
34. Про Стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18.05.2019 № 268/2019. *Президент України: вебсайт*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (дата звернення: 06.10.2023).
35. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 09.10.2023).
36. Про професійну (професійно-технічну) освіту: Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 32. Ст. 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.10.2023).
37. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 09.10.2023).
38. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.10.2023).
39. Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 № 1135. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.10.2023).

40. Шимон Ю. Методичні рекомендації в рамках Громадянської та історичної освітньої галузі, зокрема, освітньої галузі «Суспільствознавство». *Знайшов: вебпортал*. 2023. URL: https://znayshov.com/News/Details/metodychni_rekomendatsii_2023_2024_n.r._hromadianska_ta_istorychna_osvitnia_haluz_osvitnia_haluz_suspilstvoznastvo (дата звернення: 09.10.2023)

41. Громадянська освіта в умовах війни. Додаткові матеріали до методичного посібника до курсу громадянської освіти «3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо», для учнів 10-го класу закладів загальної середньої освіти / О. Волошенюк, Г. Горленко, П. Кендзьор, О. Козороз, Н. Маркус, Л. Махун, О. Педан-Слепухіна, Е. Ситник. За ред. П. Кендзьора. 2023. 56 с. URL: https://novadoba.org.ua/pdf/20230406_191820_%D0%93%D0%A0%D0%9E%D0%9C%D0%90%D0%94%D0%AF%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%90_%D0%9E%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%90_%D0%92_%D0%A3%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%A5_%D0%92%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%98_.pdf (дата звернення: 09.10.2023).

42. Громадянська освіта в Україні. ГО «Відкритий Університет Майдану (ВУМ)»: *вебпортал*. URL: <https://vumonline.ua/> (дата звернення: 09.10.2023).

43. Для учнів закладів профосвіти створять навчальний курс громадянської освіти — МОН та IFES підписали меморандум. *Міністерство освіти і науки України: вебсайт*. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/dlya-uchniv-zakladiv-profosviti-stvoryat-navchalnij-kurs-gromadyanskoyi-osviti-mon-ta-ifes-pidpisali-memorandum> (дата звернення: 09.10.2023).

44. Для профтехів відбулася презентація курсу громадської освіти. *Міністерство освіти і науки України: вебсайт*. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/dlya-proftehiv-vidbulasya-prezentaciya-kursu-gromadskoyi-osviti> (дата звернення: 09.10.2023).

45. IFES Україна шукає партнерів для проведення тренінгів з громадянської освіти. *Громадський простір: вебпортал*. 2023. URL: <https://www.prostir.ua/?grants=ifes-ukrajina-shukaje-partneriv-dlya-provedennya-treninhiv-z-hromadyanskoji-osvity> (дата звернення: 09.10.2023).

46. Новий курс від IFES у твоєму смартфоні! Пропонується пройти освітній серіал «Демократія через дії» на платформі Дія. Освіта! URL: <https://www.facebook.com/democrasyua/posts/pfbid05BDuxyZKRFqsJy3XeshJVomLkuRKVqaxTXcVEKjrZC7ebxi7H5XUq1gzDYnYnZjEl> (дата звернення: 09.10.2023).

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.10.2018 № 710-r. Uriadovyi portal: *vebsait*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini> (access date: 02.10.2023).

2. Analychnyi zvit za rezultatamy monitorynhu vplyvu shveitsarsko-ukrainskoho proektu “Rozvytok hromadianskykh kompetentnostei v Ukraini–DOCCU”. K. : Osnova, 2018. 46 s. URL: <https://drive.google.com/file/d/1C1sS8RdJ1qhp-XwSWSF4TqiWMXDDVOzP/view> (access date: 02.10.2023).

3. Hromadianskist v Ukraini, Moldovi ta Bilorusi. Zvit pidhotovleno Kyivskym mizhnarodnym instytutom sotsiologii (KMIS) dlia Prohramy rozvytku OON v Ukraini (PROON) za pidtrymky Ministerstva zakordonnykh sprav Danii. United Nations Development Programme: *vebsait*. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Civic-literacy-UKR.pdf> (access date: 03.10.2023).

4. Plan zakhodiv do 2024 roku shchodo realizatsii Natsionalnoi stratehii spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva na 2021–2026 roky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.02.2023 № 160-r. Uriadovyi portal: *vebsait*. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-do-2024-roku-shc-a160r?fbclid=IwAR1lYmfEzCWCEqh1HIb8g4aJzqkUQ0usVuKc_UXf3fgTQLRWTbtICSn38qU (access date: 03.10.2023).

5. Pometun O.I., Remekh T.O. Praktychnyi dovidnyk uchytelia hromadianskoi osvity: metodychnyi posibnyk. Kyiv, 2018. 96 s.

6. Remekh T.O. Osnovni zavdannia hromadianskoi osvity yak skladnyka osvitnoi haluzi novoho standartu. Elektronnyi zbirnyk naukovykh prats ZOIPPO. 2021. № 3(45). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/728308/1/%D0%A0%D0%B5%D0%B%D0%B5%D1%85%20%D0%A2.%D0%9E%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf> (access date: 02.10.2023).

7. Zvit pro naukovo-doslidnu robotu “Metodychni zasady kompetentnisno oriietovanoi istorychnoi ta hromadianskoi osvity v litsei”. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy Instytut pedahohiky Viddil suspilstvoznachoi osvity. Kyiv, 2020. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/8_zakliuch_nauk_zvit_susp_viddil_2018-2020.pdf (access date: 04.10.2023).

8. Semenets-Orlova I. Suspilne zamovlennia na hromadiansku osvit (abo yak vyrostyty “anhliiskyi” hazon v Ukraini?). Osvitnia polityka: *vebportal*. 11.03.2019. URL: <http://education-ua.org.ua/articles/1327-suspilne-zamovlennia-na-gromadyansku-osvitu-abo-yak-virostiti-angliiskij-gazon-v-ukrajini> (access date: 04.10.2023).

9. Riezanova N. Kontsept hromadianskosti yak yadro hromadianskoi osvity. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Universytety i liderstvo”. 2020. 1 (9). S. 87–97.

10. Melehanych H. Hromadianska osvita yak neobkhidna peredumova yevrointehratsii Ukrainy. Mizhnarodnyi naukovyi visnyk. 2018. № 2 (18). S. 22–37. URL: <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/article/view/2218-5348.2019.2%2818%29.22-37> (access date: 05.10.2023).

11. Humen S. Osoblyvosti zmistu i metodyky vykladannia predmetu «Hromadianska osvita» v zakladyakh osvity. Teoriia ta metodyka navchannia suspilnykh dystsyplin: naukovo-pedahohichni zhurnal / MON Ukrainy, SumDPU imeni A.S. Makarenka; [za zah. red. O.V. Mykhailchenko]. Sumy: SumDU imeni A.S. Makarenka, 2021. № 1(9). S. 141–148. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/12631> (access date: 05.10.2023).
12. Zubrytska L. Efektyvnist onlain-formativ hromadianskoi osvity. Riabivski chytannia: idei yaki varto vyvchaty. 2021. S. 17–17. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/65a06b0c-da78-46df-a3f0-b31832f09a5e/content> (access date: 05.10.2023).
13. Perehuda Ye., Korniiivskiy O., Havryliuk D. Hromadianska osvita yak faktor podolannia absenteizmu v Ukraini. Politychni doslidzhennia. 2022. 1 (3). S. 99–120. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/262027> (access date: 05.10.2023).
14. Bukhun A. H. Hromadianska osvita ukrainskoi molodi: normatyvni zasady ta neperervnist rozvytku. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. 2021. № 74, T. 1. S. 67–70 http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/74/part_1/14.pdf (access date: 05.10.2023).
15. Ievmieshkina O. Hromadianska osvita yak mekhanizm zaluchennia hromadskosti do pryiniattia derzhavnykh stratehiichnykh rishen v Ukraini. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia. 2019. Tom 30 (69), № 5. S. 43–48. URL: http://www.pubadm.vernadskeyjournals.in.ua/journals/2019/5_2019/10.pdf (access date: 05.10.2023).
16. Remekh T. O., Pometun O. I. Metodyka navchannia uchniv litseiu hromadianskoi osvity: metodychni posibnyk. Kyiv : KONVI PRINT, 2021. 222 s. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/21.13_METODYKA_NAVCHANNYA_UCHNIV_LITSEIU_HROMADYANS_KOI_OSVITY.pdf (access date: 05.10.2023).
17. Hromadianska osvita v umovakh bezpekovykh vyklykiv i zahroz: navchalnyi posibnyk / za red. A. M. Kruhlashova, N. Yu. Rotar, I. V. Tsikul. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2022. 184 s. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6145/%D0%93%D0%9E_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y (access date: 05.10.2023).
18. Hromadianska osvita: metod. vkaz. do prakt., seminar. zaniat ta samost. roboty dlia zdobuvachiv osvit.-prof. prohram persh. (bakalavr.) rivnia vyshch. osvity / uklad. A. H. Nitchenko, O. H. Kozynets, N. V. Shakun, O. V. Herasymenko. Chernihiv: NU “Chernihivska politehnika”, 2023. 46 s. URL: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/28404> (access date: 05.10.2023).
19. Tezy konferentsii “Hromadianske suspilstvo vs hromadianska osvita: Ukraina ta svit”, shcho vidbulas 26 liutoho 2021 roku v ramkakh proektu «Riabivski chytannia» ta Dniv nauky NaUKMA-2021. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/20705> (access date: 04.10.2023).
20. Kravets S., Dzhurylo A. Profesiina osvita v umovakh staloho rozvytku suspilstva. Profesiina osvita. 2022. № 4. S. 56–57. URL: https://lib.iitta.gov.ua/734223/1/PTO_4_2022.pdf (access date: 05.10.2023).
21. Hromadianska osvita — kluchoviy vektor demokratyzatsii Ukrainy: rezultaty diskusii. Hromadskyi prostir: vebportal. 19.07.2017. URL: <https://www.prostir.ua/?news=hromadyanska-osvita-klyuchoviy-vektor-demokratyzatsiji-ukrajiny-rezultaty-diskusiji> (access date: 10.10.2023).
22. Kafedra mizhnarodnoho prava UMSF — na Forumi vykladachiv hromadianskoi osvity! Universytet mytnoi spravy ta finansiv: vebсайт. 18.05.2023. URL: <http://umsf.dp.ua/blog/2069> (access date: 07.10.2023).
23. Hromadianska osvita u konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny. Navchalno-metodychni tsentr profesiinotekhnichnoi osvity u Volynskii oblasti: vebсайт. URL: http://nmc-ptolyn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2184:hromadianska-osvita-u-konteksti-rosiisko-ukrainskoi-viiny&catid=78:novyny-proftekhsosvity-oblasti&Itemid=475 (access date: 10.10.2023).
24. Topalova S. Vprovadzhenia shkilnoi hromadianskoi osvity: mliavyi protses i minimalnyi rezultat. LB.UA: vebportal. 15.03.2019. URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/422053_vprovadzhenia_shkilnoi.html (access date: 06.10.2023).
25. Topalova S. Stratehiia rozvytku hromadianskoi osvity do 2030 roku: konkretni napriamky chy zahalni nacherky? LB.UA: vebportal. 31.07.2020. URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/463010_strategiya_rozvitku_gromadyanskoi.html (access date: 06.10.2023).
26. Kyselov S. O. Problemy hromadianskoi osvity u suchasni Ukraini. Hromadianske suspilstvo vs hromadianska osvita: Ukraina ta svit: zbirka tez [naukovo konferentsii 26 liutoho 2021 roku] / [za zah. red. L. Y. Zubrytskoi]; Kafedra politologii NaUKM A. Kyiv : [b.v.], 2021. S. 19–22. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b7f9b79-3b23-47b5-ae80-df7c54a590a8/content> (access date: 07.10.2023).
27. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi prohramy patriotychnoho vykhovannia naselennia, formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia, rozvytku dukhovnosti ta zmitsnennia moralnykh zasad suspilstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.09. 1999 r. N 1697 (Postanova vtratyla chynnist na pidstavi Postanovy KМУ N 32 (32-2002-p) vid 10.01.2002). Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%D0%BF#Text> (access date: 10.10.2023).
28. Kontseptsii hromadianskoho vykhovannia. Hromadianska Osvita. 2000. № 21. URL: <https://osvita.khpg.org/index.php?id=976002302> (access date: 09.10.2023).

29. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2017. № 38–39. St. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (access date: 09.10.2023).
30. Pro Natsionalnu stratehiiu spryiannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021–2026 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27 veresnia 2021 roku № 487/2021. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (access date: 09.10.2023).
31. MON proponuie dlia hromadskoho obhovorennia proiekt stratehii rozvytku hromadianskoi osvity na period do 2030 roku ta plan zahodiv shchodo yii realizatsii. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: vebсайт. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-strategiyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-na-period-do-2030-roku-ta-plan-zahodiv-shodo-yiyi-realizatsiyi> (access date: 08.10.2023).
32. Navchalni prohramy dlia 10–11 klasiv. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: vebсайт. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (access date: 09.10.2023).
33. Onlain-platforma z hromadianskoi osvity citizen.in.ua. URL: <https://www.citizen.in.ua/> (access date: 09.10.2023).
34. Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.05.2019 № 268/2019. Prezydent Ukrainy: vebсайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (access date: 06.10.2023).
35. Pro Natsionalnu stratehiiu u sferi prav liudyny: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.03.2021 № 119/2021. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (access date: 09.10.2023).
36. Pro profesiinu (profesiino-tekhnichnu) osvitu: Zakon Ukrainy vid 10.02.1998 № 103/98-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1998. № 32. St. 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text> (access date: 09.10.2023).
37. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi profesiinoyi (profesiino-tekhnichnoi) osvity «Suchasna profesiina (profesiino-tekhnichna) osvita» na period do 2027 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.06.2019 № 419-r. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text> (access date: 09.10.2023).
38. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.11.2011 № 1392. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (access date: 09.10.2023).
39. Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu profesiino-tekhnichnoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.08.2002 № 1135. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-2002-%D0%BF#Text> (access date: 09.10.2023).
40. Shymon Yu. Metodychni rekomendatsii v ramkakh Hromadianskoi ta istorychnoi osvitnoi haluzi, zokrema, osvitnoi haluzi «Suspilstvoznastvo». Znaishov: vebportal. 2023. URL: https://znayshov.com/News/Details/metodychni_rekomendatsii_2023_2024_n.r._hromadianska_ta_istorychna_osvitnia_haluz_osvitnia_haluz_suspilstvoznastvo (access date: 09.10.2023).
41. Hromadianska osvita v umovakh viiny. Dodatkovy materialy do metodychnoho posibnyka do kursu hromadianskoi osvity «3D Demokratii: dumaemo, dbaemo, diemo», dlia uchniv 10-ho klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity / O. Volosheniuk, H. Horlenko, P. Kendzor, O. Kozoroh, N. Markus, L. Makhun, O. Pedan-Sliepukhina, E. Sytnyk. Za red. P. Kendzora. 2023. 56 s. URL: https://novadoba.org.ua/pdf/20230406_191820_%D0%93%D0%A0%D0%9E%D0%9C%D0%90%D0%94%D0%AF%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%90_%D0%9E%D0%A1%D0%92%D0%86%D0%A2%D0%90_%D0%92_%D0%A3%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90%D0%A5_%D0%92%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%98_.pdf (access date: 09.10.2023).
42. Hromadianska osvita v Ukraini. HO “Vidkrytyi Universytet Maidanu (VUM)”: vebportal. URL: <https://vumon-line.ua/> (access date: 09.10.2023).
43. Dlia uchniv zakladiv profosvity stvoriat navchalnyi kurs hromadianskoi osvity — MON ta IFES pidpysaly memorandum. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: vebсайт. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/dlya-uchniv-zakladiv-profosviti-stvoryat-navchalnij-kurs-gromadyanskoyi-osviti-mon-ta-ifes-pidpisali-memorandum> (access date: 09.10.2023).
44. Dlia proftekhiv vidbulasia prezentatsiia kursu hromadskoi osvity. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: vebсайт. 2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/dlya-proftekhiv-vidbulasya-prezentatsiya-kursu-gromadskoyi-osviti> (access date: 09.10.2023).
45. IFES Ukraina shukaie partneriv dlia provedennia treninhiv z hromadianskoi osvity. Hromadskyi prostir: vebportal. 2023. URL: <https://www.prostir.ua/?grants=ifес-ukrajina-shukaje-partneriv-dlya-provedennya-treninhiv-z-hromadyanskoji-osvity> (access date: 09.10.2023).
46. Novyi kurs vid IFES u tvoiemu smartfoni! Proponuietsia proity osvitnii serial «Demokratiia cherez dii» na platformi Diia. Osvita! URL: <https://www.facebook.com/democracyua/posts/pfbid05BDuxyZKRFqsJy3XeshJVomLkuRKVqaxTXcVEKjrZC7ebxi7H5XUq1gzDYnYnZjEl> (access date: 09.10.2023).

УДК 004.738.1-027.542(477):378.147.091.3

Сердюк Ольга Іванівна*кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Полтавський державний аграрний університет***Serdiuk Olha***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Public Management and Administration
Poltava State Agrarian University*

ORCID: 0000-0003-0926-9623

DOI: 10.25313/2617-572X-2023-9-9283

ІНШЕ

КОНТЕНТ ДЕРЖАВНИХ САЙТІВ УКРАЇНИ ЯК ДИДАКТИЧНИЙ РЕСУРС НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

GOVERNMENT WEBSITES AS A DIDACTIC RESOURCE FOR THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Анотація. Розглянута проблема формування методичного забезпечення навчального процесу в закладах вищої освіти з залученням такого дидактичного ресурсу як цифровий контент державних сайтів України. Зазначається, що він може бути запропонований здобувачам вищої освіти під час здійснення всіх видів навчальної діяльності поряд з звичайними навчальними, навчально-методичними посібниками як рівноцінний компонент інформаційного забезпечення освітнього процесу. Можливості використання контенту державних сайтів України в освітньому процесі проілюстровано на прикладі залучення матеріалів вебсайту Національного агентства України з питань державної служби (НАДС) при опануванні тем навчальної дисципліни «Управління персоналом в організаціях публічної сфери» освітньо-професійної програми Місцеве самоврядування першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування. Окреслено такі переваги інформаційного цифрового контенту державних сайтів України: докладне та різнопланове ілюстрування практики функціональної діяльності відповідних органів влади, вільний доступ та безкоштовність, оперативність, систематичність розміщення інформації, надзвичайна актуальність та раціональне структурування інформації, логічність, зрозумілість та легкість для читання. З'ясовано, що він також забезпечує вимоги інклюзивної освіти, оскільки є доступним для користувачів з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, мовлення та інтелектуального розвитку, а також з різними комбінаціями порушень. Широкі можливості для практичного застосування інформаційного цифрового контенту державних сайтів України при вивченні різних навчальних дисциплін зумовлює необхідність подальшої цілеспрямованої аналітичної роботи з пошуку різноманітних форм продуктивного використання контенту подібних мережевих ресурсів у навчальній діяльності.

Ключові слова: державні сайти України, заклади вищої освіти, освітній процес, дидактичні ресурси.

Summary. The article deals with the problem of forming methodological support for the educational process in higher education institutions with the use of such a didactic resource as the digital content of the State websites of Ukraine. It is noted that it can be offered to students of higher education during the implementation of all types of educational activities along with the usual educational, educational and methodical aids as an equal component of information support of the educational process. The possibilities of using the content of state websites of Ukraine in the educational process are illustrated by the example of attracting materials from the website of the National Agency of Ukraine for Civil Service in mastering the topics of the discipline «Human Resources Management in Public Sphere Organizations» of the educational and professional program Local Self-Government of the first (bachelor's) level of higher education, specialty 281 Public management and administration. The article outlines the following advantages of the digital information content of Ukrainian state websites: detailed and diverse illustration of the practice of functional activities of the relevant authorities, systematic placement of information, extreme relevance and rational structuring, logic, clarity and readability. It has been found that it also meets the requirements of inclusive

education as it is accessible to users with visual, hearing, musculoskeletal, speech, and intellectual disabilities, as well as with various combinations of disabilities. The wide scope for the practical use of digital information content of Ukrainian government websites in the study of various academic disciplines necessitates further targeted analytical work to maximize the productive use of the content of similar online resources in the educational process.

Key words: state websites of Ukraine, higher education institutions, educational process, didactic resources.

Постановка проблеми. Стратегічним завданням сучасного етапу модернізації освіти в Україні є забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних стандартів. При цьому має бути вирішена проблема підвищення відповідності компетентностей та результатів навчання випускників закладів вищої освіти потребам майбутніх сфер і посад їх професійної діяльності. Адаптації освітніх програм закладів вищої освіти зі спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування до проблем в сфері державного управління та місцевого самоврядування може сприяти залучення при формуванні контенту їх освітніх компонентів цифрових матеріалів офіційних вебсайтів та вебпорталів органів влади України. Завдання полягає в тому щоб при формуванні методичного забезпечення навчального процесу в закладах вищої освіти раціонально використати такий дидактичний ресурс як цифровий контент державних сайтів України та офіційних вебсайтів органів місцевого самоврядування, який є фахово змістовним, актуальним та практико орієнтованим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аспект застосування дидактичних засобів досліджували багато авторитетних вітчизняних педагогів, вивчалися також питання ролі та місця дидактичних електронних ресурсів у системі сучасних засобів навчання (Олефіренко Н. В. [1], Лапінський В. В. [2] та ін.). Проте питання доцільності й умотивованості використання такої складової контенту комп'ютерної мережі як інформаційні матеріали офіційних вебсайтів та вебпорталів органів влади України є маловивченим.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає в висвітленні ролі та місця контенту державних сайтів України як джерела інформаційного забезпечення освітнього процесу при підготовці здобувачів вищої освіти за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Пізнання дійсності відбувається за допомогою низки засобів, в яких представлено інформацію про об'єкт дійсності — підручників, енциклопедій, мультимедійних презентацій, навчальних кінофільмів тощо. Н. Олефіренко розрізняє три групи дидактичних засобів [1, с. 131]. До першої належать ті засоби, які є джерелом інформації: об'єкти навколишньої дійсності в їх природному стані; моделі об'єктів

навколишньої дійсності — матеріальні (зменшені копії об'єктів), образні (картини, малюнки, фото, аудіозаписи), вербальні (письмовий та усний опис об'єкта, аудіотексти), знакові (схеми, мапи тощо), віртуальні (віртуальні аналоги реальних або абстрактних об'єктів). Другу групу дидактичних засобів утворюють засоби, які забезпечують успішне формування умінь й навичок. До неї можемо зарахувати, зокрема, збірки вправ. До третьої групи доєднаємо засоби, що виконують функції контролю й діагностики навчального процесу: тести, збірки контрольних завдань, контролюючі та діагностуючі електронні засоби тощо.

З розвитком інформаційних технологій арсенал дидактичних засобів доповнився електронними посібниками та підручниками, програмно-методичними комплексами, контролюючими системами, енциклопедіями, довідниками і т. п., кожен з яких має свої функції та особливості. Набув дидактичного значення і контент комп'ютерної мережі, телекомунікаційних сервісів (електронної пошти, телеконференцій тощо), вебсайтів та вебпорталів. Засоби навчання, в яких (для відтворення яких) використовуються цифрові технології, В. В. Лапінський відносить до електронних засобів навчального призначення, при цьому вважаючи, що вони та інші складники електронних освітніх ресурсів мають органічно вписуватися в навчальний процес, використовуватися в якості засобів колективної і самостійної діяльності учасників цього процесу [2, с. 9].

При підготовці здобувачів вищої освіти дидактичні засоби навчання є обов'язковим елементом оснащення навчального процесу. Вони є одним із головних компонентів дидактичної системи поряд із цілями, контентом, формами і методами навчання. Завдання викладача полягає в тому, щоб зробити контент навчальної дисципліни цікавим, змусити здобувача вищої освіти побачити за законами, закономірностями, принципами справжні живі явища і події.

Спектр дидактичних засобів, що забезпечують освітній процес у закладах вищої освіти, різниться залежно від спеціальності, за якою здійснюється підготовка. Підготовка здобувачів першого-третього рівня вищої освіти за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування потребує, насамперед, таких дидактичних засобів як вербальні джерела інформації (письмовий та усний опис об'єкту, озвучені тексти). Можливості

традиційних підручників та навчальних посібників за згаданим фахом обмежені: вони вміщують в себе лише незначну кількість навчальних матеріалів, навчальний матеріал швидко втрачає актуальність, його не вистачає для поглибленого вивчення навчальної дисципліни. Крім того, підготовка фахівців з публічного управління та адміністрування повсякчас спирається на використання положень нормативно-правових актів, забезпечення зручного доступу до яких є дуже важливим для результативної роботи викладача зі здобувачами вищої освіти. Тому під час здійснення всіх видів навчальної діяльності поряд з звичайними навчальними, навчально-методичними посібниками здобувачам вищої освіти доцільно пропонувати контент державних сайтів України, який має стати рівноцінною складовою інформаційного забезпечення освітнього процесу. Це дозволить викладачу більш повно і глибоко розкривати сутність досліджуваних об'єктів, явищ і процесів в сфері публічного управління та адміністрування, а також забезпечити більш раціональне та якісне здійснення всіх видів діяльності здобувачів вищої освіти.

Можливості використання державних сайтів України в освітньому процесі можна проілюструвати на прикладі залучення матеріалів вебсайту НАДС під час роботи над темами обов'язкової навчальної дисципліни «Управління персоналом в організаціях публічної сфери» освітньо-професійної програми Місцеве самоврядування першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Полтавського державного аграрного університету (спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування) (табл. 1).

Інформаційний цифровий контент вебсайту НАДС ілюструє актуальні питання управління персоналом на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування за переважною більшістю напрямів кадрового менеджменту. Він представлений статистичними даними, нормативно-правовими актами, роз'ясненнями, методичними рекомендаціями, посібниками, методиками, відповідями на питання, результатами опитування, звітами (в т.ч. статистичними), дослідженнями, результатами досліджень, результатам аналізу, аналітичними довідками, узагальненою статистичною інформацією, візуалізованими матеріалами, додатковою інформацією у формі презентацій, посиланнями на навчальні курси, порадами, матеріалами конкурсів, рекомендованими формами документів, відповідями на актуальні питання, корисною інформацією, інформаційно-графічними матеріалами [3].

Нові підходи до практики управління персоналом на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування демонструє Всеукраїнський конкурс «Кращі практики управління персоналом», започаткований НАДС в 2018 році.

Практики переможців (2018 року та 2020–2022 років), розміщені на вебсайті НАДС інформують здобувачів вищої освіти про успішну діяльність структурних підрозділів, що займаються питаннями управління персоналом в державних органах та органах місцевого самоврядування (табл. 2), переконливо супроводжуючи прикладами найбільш важливі теми навчальної дисципліни «Управління персоналом в організаціях публічної сфери».

Корисний контент, який варто використовувати в навчальному процесі при підготовці фахівців з публічного управління та адміністрування, можна знайти і на інших офіційних вебсайтах органів влади України чи офіційних вебресурсах. Так, зокрема, для розкриття такої теми навчальної дисципліни «Управління персоналом в організаціях публічної сфери» як «Кадрова політика і стратегія управління персоналом організації» доцільно звернутися до низки HR-стратегій органів виконавчої влади України: «HR-Стратегія Міністерства фінансів на 2021–2023 роки» [4], «Програма управління людськими ресурсами Державної податкової служби України на 2021–2023 роки» [5], «Стратегія управління персоналом Державної служби статистики України до 2023 року» [6], «Стратегія управління персоналом Державної митної служби України на 2021–2024 роки» [7], «Стратегія розвитку управління персоналом Держаудитслужби до 2024 року» [8] та ін.

Таким чином, інформаційний цифровий контент державних сайтів України безперечно виконує освітню функцію та може поширювати свій інформаційний вплив і привертати таку цільову аудиторію як здобувачі вищої освіти, зокрема, спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування. Його перевагами є вільний доступ та безкоштовність, оперативність, систематичність розміщення інформації, надзвичайна актуальність та раціональне структурування інформації, логічність, зрозумілість та легкість для читання. Інформаційний цифровий контент державних сайтів України має бути доступним для користувачів з порушеннями зору, слуху, опорного апарату, мовлення та інтелектуального розвитку, а також з різними комбінаціями порушень, що забезпечує вимоги інклюзивної освіти (Постанова КМУ від 12.07.2019 № 493 [9]). А головне — він докладно та різнопланово демонструє практику функціональної діяльності відповідних державних органів. Використання інформаційного цифрового контенту державних сайтів України в навчальному процесі при підготовці фахівців, зокрема, зі спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування, позитивно впливатиме на набуття ними професійних компетентностей та опанування результатів навчання.

Таблиця 1

**Можливості використання контенту розділів вебсайту НАДС в розрізі тем навчальної дисципліни
«Управління персоналом в організаціях публічної сфери»**

Назва теми	Назва розділу/ сторінки вебсайту
Управління персоналом як соціальною системою	– Публічний портал (HRMIS); – Кількісний склад державних службовців; – Діяльність → Кількісний склад державних службовців.
Організація набору та відбору персоналу	– Вищий корпус → Інформація про конкурси; – Вищий корпус → Відеофіксація процедури проведення конкурсу; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Методична підтримка у впровадженні HR-інструментів → Адаптація новопризначених працівників); – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Методична підтримка у впровадженні HR-інструментів → Конкурсна процедура; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Методична підтримка у впровадженні HR-інструментів → Стажування молоді; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Організація і проведення конкурсів на посади державної служби; – Діяльність → Служба в органах місцевого самоврядування → Актуальні питання управління персоналом в органах місцевого самоврядування; – Діяльність → Служба в органах місцевого самоврядування → Методичне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування → Проведення адаптації новопризначених посадових осіб місцевого самоврядування в органах місцевого самоврядування.
Організування діяльності та функції служб управління персоналом	– Публічний портал (HRMIS); – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Методична підтримка у впровадженні HR-інструментів → Підготовка посадової інструкції; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Функціонування служб управління персоналом; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Аналітика та дослідження з питань управління персоналом на державній службі; – Діяльність → Служба в органах місцевого самоврядування → Методичне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування → Робота з посадовими інструкціями посадових осіб місцевого самоврядування.
Формування трудового колективу	– Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Методична підтримка у впровадженні HR-інструментів → Робота з конфліктами; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Аналітика та дослідження з питань управління персоналом на державній службі; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Організаційна культура на публічній службі;
Згуртованість та соціальний розвиток колективу	– Діяльність → Служба в органах місцевого самоврядування → Методичне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування → Робота з конфліктами в органах місцевого самоврядування.
Використання персоналу організації	– Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Методична підтримка у впровадженні HR-інструментів → Організація роботи за межами адміністративної будівлі; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Методична підтримка у впровадженні HR-інструментів → Формування безбар'єрності на робочому місці; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Аналітика та дослідження з питань управління персоналом на державній службі; – Діяльність → Служба в органах місцевого самоврядування → Питання роботи ОМС в умовах воєнного стану; – Діяльність → Служба в органах місцевого самоврядування → Методичне забезпечення служби в органах місцевого самоврядування → Формування безбар'єрності на робочому місці в органах місцевого самоврядування.
Оцінювання персоналу в організації	– Діяльність → Центр оцінювання кандидатів на заняття посад державної служби; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Оцінювання результатів службової діяльності; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Аналітика та дослідження з питань управління персоналом на державній службі; – Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Методична підтримка у впровадженні HR-інструментів → Процедура оцінювання результатів службової діяльності.
Управління розвитком і рухом персоналу організації	– Портал управління знаннями; – Діяльність → Професійне навчання; – Діяльність → Служба в органах місцевого самоврядування → Актуальні питання управління персоналом в органах місцевого самоврядування.

Продовження табл. 1

Соціальне партнерство в організації	– Діяльність → Управління персоналом на державній службі → Аналітика та дослідження з питань управління персоналом на державній службі. – Діяльність → Служба в органах місцевого самоврядування → Актуальні питання управління персоналом в органах місцевого самоврядування; – Діяльність → Служба в органах місцевого самоврядування → Питання роботи ОМС в умовах воєнного стану.
Мотивація та заохочення персоналу	– Діяльність → Оплата праці державних службовців.

Джерело: [3]

Таблиця 2

Можливості використання матеріалів Всеукраїнського конкурсу «Кращі практики управління персоналом» в розрізі тем навчальної дисципліни «Управління персоналом в організаціях публічної сфери»

Назва теми	Номінації Всеукраїнського конкурсу «Кращі практики управління персоналом» (рік проведення конкурсу)
Кадрова політика і стратегія управління персоналом організації	Краща практика стратегічного управління людськими ресурсами в державному органі (2019 р.).
Організація набору та відбору персоналу	1. Краща практика залучення молоді на публічній службі (2021 р.). 2. Краща практика адаптації державних службовців, яких вперше призначено на посади (2018 р.). 3. Краща практика рекрутингу персоналу в умовах воєнного стану (2023 р.).
Використання персоналу	1. Краща практика створення належних умов для ефективної роботи (2022 р.). 2. Краща практика формування та підтримки комфортного середовища на робочому місці (2021 р.). 3. Краща практика підтримки залученості персоналу в державному органі (2020 р.). 4. Краща практика організації віддаленої роботи в державному органі (2020 р.). 5. Краща практика формування безбар'єрності на робочому місці (2023 р.).
Формування трудового колективу	1. Краща практика відповідального лідерства (2022 р.). 2. Краща практика розвитку взаємопідтримки та згуртованості (2022 р.). 3. Краща практика розвитку лідерства та формування команди на публічній службі (2021 р.). 4. Краща практика формування корпоративної культури у державному органі (2018 р.). 5. Краща практика розвитку етики взаємодії в команді (2023 р.).
Згуртованість та соціальний розвиток колективу	
Управління розвитком і рухом персоналу організації	1. Краща практика наставництва в державному органі (2020 р.). 2. Краща практика управління талантами в державному органі (2019 р.). 3. Краща практика професійного розвитку державних службовців у державному органі (2018 р.).
Мотивація та заохочення персоналу	Краща практика мотивації державних службовців в державному органі (2019 р.).

Джерело: [3]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Найкращим засобом для пізнання процесів у сфері публічного управління та адміністрування є сама дійсність — діяльність організацій публічної сфери, процеси і явища, які там відбуваються. Будь-яке моделювання діяльності організацій публічної сфери є біднішим самої функціональної діяльності, оскільки втрачається ціла низка деталей. Докладному ознайомленню з різновидами функціональної діяльності органів державної влади

сприяє використання в навчальному процесі інформаційного цифрового контенту державних сайтів України. Актуальність цієї теми та широкий простір для її практичного застосування при вивченні різноманітних навчальних дисциплін в закладах вищої освіти зумовлює необхідність подальшої цілеспрямованої аналітичної роботи щодо пошуку різноманітних форм продуктивного використання контенту подібних мережевих ресурсів в освітньому процесі.

Література

1. Олефіренко Н.В. Дидактичні електронні ресурси у системі сучасних засобів навчання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2014. Вип. 33. С. 129–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_33_39 (дата звернення: 07.10.2023)
2. Лапінський В.В. *Електронні освітні ресурси — дидактичні вимоги і класифікація. Нові інформаційні технології в освіті для всіх*: Міжнародна конференція ITEA (м. Київ, Україна). 2013. С. 1–3. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/1303/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf> (дата звернення: 07.10.2023)
3. *Національне агентство України з питань державної служби: офіційний сайт*. URL: <https://nads.gov.ua/> (дата звернення: 07.10.2023)
4. Міністерство фінансів представило HR-Стратегію на 2021–2023 роки. *Міністерство фінансів України: офіційний сайт*. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ministerstvo_finansiv_predstavilo_hr-strategiiu_na_2021-2023_roki-2871 (дата звернення: 07.10.2023)
5. У ДПС затверджено HR-стратегію для проведення цілісної та систематичної реформи у сфері управління персоналом. *Державна податкова служба України: офіційний сайт*. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/429906.html> (дата звернення: 07.10.2023)
6. Про затвердження Стратегії управління персоналом Державної служби статистики України на період до 2023 року: Наказ Державної служби статистики України від 12.10.2020 р. № 294. URL: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/294/294_2020.htm (дата звернення: 07.10.2023)
7. Стратегія управління персоналом Державної митної служби України на 2021–2024 роки. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hiDg34zxwqzROZMNOIDUacpKGczcZW3v/view> (дата звернення: 07.10.2023)
8. Стратегія розвитку управління персоналом Держаудитслужби на період до 2024 року. *Державна аудиторська служба України: офіційний сайт*. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/news/3486> (дата звернення: 07.10.2023)
9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо функціонування офіційних веб-сайтів органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2019 № 493. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.10.2023)

References

1. Olefirenko N. V. Dydaktychni elektronni resursy u systemi suchasnykh zasobiv navchannia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seria: Pedagogika. Sotsialna robota*. 2014. Vyp. 33. S. 129–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_33_39 (access date: 07.10.2023)
2. Lapinskiy V. V. Elektronni osvitni resursy — dydaktychni vymohy i klasyfikatsiia. *Novi informatsiini tekhnologii v osviti dlia vsikh: Mizhnarodna konferentsiia ITEA (m. Kyiv, Ukraina)*. 2013. S. 1–3. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/1303/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf> (access date: 07.10.2023)
3. *Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby: ofitsiyni sait*. URL: <https://nads.gov.ua/> (access date: 07.10.2023)
4. *Ministerstvo finansiv predstavilo HR-Stratehiiu na 2021–2023 roky. Ministerstvo finansiv Ukrainy: ofitsiyni sait*. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ministerstvo_finansiv_predstavilo_hr-strategiiu_na_2021-2023_roki-2871 (access date: 07.10.2023)
5. *U DPS zatverdzheno HR-stratehiiu dlia provedennia tsilisnoi ta systematichnoi reformy u sferi upravlinnia personalom. Derzhavna podatkovna sluzhba Ukrainy: ofitsiyni sait*. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/429906.html> (access date: 07.10.2023)
6. *Pro zatverdzhennia Stratehii upravlinnia personalom Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy na period do 2023 roku: Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 12.10.2020 r. № 294*. URL: https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/294/294_2020.htm (access date: 07.10.2023)
7. *Stratehiia upravlinnia personalom Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy na 2021–2024 roky*. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hiDg34zxwqzROZMNOIDUacpKGczcZW3v/view> (access date: 07.10.2023)
8. *Stratehiia rozvytku upravlinnia personalom Derzhadytsluzhby na period do 2024 roku. Derzhavna audytorska sluzhba Ukrainy: ofitsiyni sait*. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/news/3486> (access date: 07.10.2023)
9. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo funktsionuvannia ofitsiynykh veb-saitiv orhaniv vykonavchoi vlady: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.07.2019 № 493*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2019-%D0%BF#Text> (access date: 07.10.2023)

Стаття надійшла до редакції 17.10.2023

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Електронне наукове видання

«ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА»

Electronic scientific publication

«PUBLIC ADMINISTRATION AND NATIONAL SECURITY»

№ 9 (39)

Головний редактор — *Романенко Є.О.*

Київ 2023

Видано у авторській редакції

Підписано до публікації 31.10.2023

Адреса редакції:

04070, м. Київ, Андріївський узвіз, буд. 11, оф. 68

Контактний телефон: +38(044) 222 58 89

Контактний телефон: +38(067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com